

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Διπλωματική εργασία:

Κατερίνα Ρούσσου

Θέμα:

Η γενοκτονία των Εβραίων της Ευρώπης:

Εικόνες και στερεότυπα μέσα από τη ναζιστική προπαγάνδα

Ο αντισημιτικός λόγος της Νέας Ευρώπης της Θεσσαλονίκης

(Απρίλιος 1941-Δεκέμβριος 1943)

Επόπτριες:

Ρίκα Μπενβενίστε

Έφη Γαζή

Ιούνιος 2003

ΒΟΛΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Διπλωματική εργασία:

Κατερίνα Ρούσσου

Θέμα:

Η γενοκτονία των Εβραίων της Ευρώπης:

Εικόνες και στερεότυπα μέσα από τη ναζιστική προπαγάνδα

Ο αντισημιτικός λόγος της Νέας Ευρώπης της Θεσσαλονίκης

(Απρίλιος 1941-Δεκέμβριος 1943)

Επόπτριες:

Ρίκα Μπενβενίστε

Έφη Γαζή

Ιούνιος 2003

ΒΟΛΟΣ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 1164/1

Ημερ. Εισ.: 22-07-2003

Δωρεά:

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ

2003

ΡΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000070492

Πίνακας Περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σ. 4
A) ΟΔΕΥΟΝΤΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΟΔΟ ΤΟΥ ΧΙΤΛΕΡ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ	σ. 9
B) ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΡΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ	
◆ Γερμανία	σ. 13
◆ Πολωνία	σ. 26
◆ Σοβιετική Ένωση	σ. 36
◆ Ο ρόλος του Χίτλερ στην απόφαση της "τελικής λύσης" και η διάσκεψη στο Βανσί	σ. 41
◆ Τα στρατόπεδα εξόντωσης	σ. 44
Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΝΑΖΙΣΤΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ:	
<u>ΒΟΡΡΑΣ</u>	
◆ Νορβηγία	σ. 48
◆ Δανία	σ. 49
◆ Φιλανδία	σ. 50
<u>ΔΥΣΗ</u>	
◆ Ολλανδία	σ. 51
◆ Λουξεμβούργο	σ. 53
◆ Βέλγιο	σ. 54
◆ Γαλλία	σ. 55
◆ Ιταλία	σ. 58
<u>ΒΑΛΚΑΝΙΑ</u>	
◆ Σερβία	σ. 61
◆ Κροατία	σ. 62
◆ Προτεκτοράτο Βοημίας-Μοραβίας	σ. 63
◆ Σλοβακία	σ. 64
◆ Βουλγαρία	σ. 65
◆ Ρουμανία	σ. 67

◆ Ουγγαρία	σ. 69
Γ) ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	σ. 73
Δ) Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΒΡΑΙΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ "ΝΕΑ ΕΥΡΩΠΗ" 1941-1943	
◆ Η έννοια της προπαγάνδας στο ναζιστικό κράτος και τα στερεότυπα του Εβραίου	σ. 86
◆ Οι οικονομικές δραστηριότητες του Εβραίου	σ. 88
◆ Ο μύθος του περιπλανώμενου Εβραίου	σ. 91
◆ Ο Εβραίος ως συνωμότης	σ. 93
◆ Ο Εβραίος ως εγκληματίας	σ. 94
◆ Η φυλετική απεικόνιση του Εβραίου	σ. 96
◆ Ο Εβραίος ως Μπολσεβίκος	σ. 103
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σ. 109
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σ. 112
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (εικόνες και χάρτες)	σ. 116

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης από τους ναζί υπήρξε ένα ιστορικό γεγονός δίχως προηγούμενο στο οποίο οι θύτες χρησιμοποίησαν μεθόδους πρωτοφανείς. Το έγκλημα αυτό κατά της ανθρωπότητας αποτέλεσε πραγματικά ρωγή και κρίση στην Ευρωπαϊκή ιστορία. Όλα αυτά πραγματοποιήθηκαν στον 20ό αιώνα, τον αιώνα των επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων, και τον αιώνα όμως του ολοκληρωτισμού, της αλλοτρίωσης και του εκμηδενισμού της ανθρώπινης προσωπικότητας και υπόστασης. Το ναζιστικό κράτος ήταν η μορφή του απόλυτου κακού. Ξεκίνησε ως ρατσιστικό κράτος, μετατράπηκε σε δολοφονικό κράτος και κατέληξε να γίνει αυτοκτονικό κράτος.¹ Τα στοιχεία αυτά καλύπτοντας το ένα το άλλο οδήγησαν από τη μια στην "τελική λύση" με την εξόντωση έξι εκατομμυρίων Εβραίων και από την άλλη στην αυτοκτονία του γερμανικού λαού.

Μετά την κατάρρευση του ναζιστικού καθεστώτος επικράτησε μια μεγάλη σιωπή σχετικά με το Ολοκαύτωμα. Θα ήθελα λοιπόν να ξεκινήσω μ' ένα δεδομένο: Μέχρι το 1980 η έρευνα και η μελέτη της γενοκτονίας των Εβραίων από τους ναζί δεν κατείχε σημαντική θέση στη διεθνή ιστοριογραφία, τη στιγμή μάλιστα που το ίδιο ως γεγονός μοναδικό σφράγισε την ευρωπαϊκή ιστορία του 20^{ου} αιώνα. Την επόμενη δεκαετία η στάση αυτή άρχισε ν' αλλάζει με αποτέλεσμα ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε Ευρώπη και Αμερική που φάνηκε με τη βιβλιογραφία και τις μαρτυρίες, τόσο τις γραπτές όσο και τις προφορικές.

Είναι εύλογο βέβαια εδώ το ερώτημα γιατί έπρεπε να περάσουν τόσα χρόνια ώστε να σπάσει αυτή η σιωπή. Από την πλευρά της διεθνούς ιστοριογραφίας η ιστορικός Λούσυ Νταβίντοβιτς στο βιβλίο της *The Holocaust and the Historians*, αναφερόμενη στην αγγλική και αμερικανική ιστοριογραφία, όπως αυτή διαμορφώθηκε ως το 1981 που εκδόθηκε και το σύγγραμμά της, παρατηρεί ότι: «Η συχνότητα με την οποία το Ολοκαύτωμα αγνοείται ή ξεπερνιέται, παραποιείται ή συρρικνώνεται σε ιστορικά εγχειρίδια δηλώνει ότι, εκτός από την επαγγελματική επάρκεια, εμπλέκονται και άλλοι παράγοντες».² Η ίδια επίσης μελέτησε τη σοβιετική, πολωνική και γερμανική ιστοριογραφία. Στη Γερμανία εκείνο που προείχε μετά τη λήξη του πολέμου ήταν η οικονομική ανοικοδόμησή της. Στη Σοβιετική Ένωση και την Πολωνία η σιωπή σχετιζόταν με τη γραμμή του κομμουνιστικού κόμματος. Στη Γαλλία πάλι η συζήτηση θα έφερνε στην επιφάνεια τη συνεργασία του Βισύ. Η γαλλική ιστοριογραφία μάλιστα του 1960-1970 με τα *Annales* επέμενε κυρίως στις οικονομικές και κοινωνικές δομές

¹ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας* (μτφ. Τιτίκα Δημητρούλια), εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα 2002, σ. 321

² Lucy S. Dawidowicz, *The Holocaust and the Historians*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1981, σ. 25

κρατώντας απόσταση από την συμβαντολογική και πρόσφατη ιστορία.³ Από τη μεριά των επιζώντων η σιωπή είχε άμεση σχέση με το τραύμα της εμπειρίας τους, την προσπάθειά τους να ξεχάσουν και να μπορέσουν να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους. Παράλληλα η σιωπή κυριαρχούσε επειδή έλειπε το κατάλληλο ακροατήριο, η απουσία του οποίου ήταν αισθητή καθώς οι άνθρωποι έβγαιναν από έναν φρικτό και οδυνηρό πόλεμο.

Στην Ελλάδα συγκεκριμένα οι ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες βάρυναν το ήδη τεταμένο κλίμα. Η τρομοκρατία ήταν διάχυτη. Η χώρα μετά τον εμφύλιο πόλεμο βρισκόταν σε αναταραχές που ενέτειναν τη σιωπή. Σαφώς γράφτηκαν κάποια άρθρα στον εβραϊκό τύπο και τότε κυκλοφόρησε το βιβλίο των Μ. Μόλχο και Ι. Νεχαμά⁴ ήταν όμως η εξαίρεση. Κανείς δεν επιθυμούσε να μιλήσει για ένα θέμα που πονούσε τόσο πολύ και οι ιστορικοί στράφηκαν κυρίως στα γεγονότα του πολέμου. Η σιωπή σε πρώτη φάση έσπασε το 1974 με την επάνοδο της δημοκρατίας στη χώρα. Ο 20^{ος} αιώνας, γνωστός ως ο "αιώνας της μαρτυρίας" απελευθέρωσε τις μνήμες και οι «μνημονικοί τόποι» της γενοκτονίας (μουσειά, μνημεία, προφορικές και γραπτές μαρτυρίες, ιστοριογραφία κá) άρχισαν να πληθαίνουν. Οι μαρτυρίες ιδιαίτερα αυξήθηκαν τη δεκαετία του 1990 και έπειτα. Την ίδια δεκαετία ο ελληνικός χώρος δεχόταν στους κόλπους του κύμα μεταναστών από τις πρώην ανατολικές χώρες. Τότε ξεκίνησε και ο προβληματισμός των Ελλήνων ιστορικών σχετικά με το θέμα των μειονοτήτων. Αποτέλεσμα αυτού του ενδιαφέροντος υπήρξε η ίδρυση της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού.⁵

Στη σύγχρονη ιστοριογραφία η αρχή έγινε με δύο βασικά συγγράμματα. Το ένα, του Μ. Μαζάουερ,⁶ αναλύοντας την εμπειρία της κατοχής στην Ελλάδα, περιλαμβάνει και την ιστορία των Ελλήνων Εβραίων. Το ίδιο επιχειρεί και ο Χ. Φλάισερ⁷ στο δεύτερο τόμο του βιβλίου του, όπου αφηγείται λεπτομερώς την επίτευξη της Endlösung στην Ελλάδα. Επιπλέον το Συμπόσιο που οργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού το 1996 για τους Έλληνες Εβραίους, τα Πρακτικά του οποίου εκδόθηκαν το 1998,⁸ άνοιξε πολλές πτυχές του Ολοκαυτώματος στη χώρα. Έτσι η Μπ. Αξιοπούλου⁹ εστιάζει την προσοχή της στις σχέσεις

³ Οντέτ Βαρόν – Βασάρ, «Η γενοκτονία των Εβραίων. Από τη σιωπή στην αμφισβήτηση», *Πολίτης*, τ. 127, (1994), σ. 24-25

⁴ Μικαέλ Μόλχο, Ιωσήφ Νεχαμά, *In Memoriam*, ελληνική επανέκδοση Θεσσαλονίκη 1976 (α΄ έκδοση στα γαλλικά, τ.1 (1948) και τ.2 (1949) στη Θεσσαλονίκη, τ.3 (1953) στο Μπουένος Αιρες).

⁵ Ρίκα Μπενβενίστε, «Η ιστοριογραφία για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα: Μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ 76-77 (2001), σ. 105

⁶ Μάρκ Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, (μτφ. Κώστας Κουρεμένος), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994

⁷ Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τ.2, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα

⁸ Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή. Από γερμανικά και ελληνικά αρχεία*, Πρακτικά του Γ΄ Συμποσίου Ιστορίας (Θεσσαλονίκη 8 Νοεμβρίου 1996), εκδόσεις Βάνιας 1998

⁹ Μπάρμπαρα Σπένγκλερ-Αξιοπούλου, «Αλληλεγγύη και βοήθεια προς τους Εβραίους της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής», *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή...*, ό.π., σ. 13-28

Χριστιανών και Εβραίων. Η Σ. Σπηλιώτη¹⁰ περιγράφει τη δίκη του Μέρτεν και η Ε. Χαιδιά¹¹ ένα παρόμοιο θέμα με τους Εβραίους να καλούνται ως μάρτυρες κατηγορίας εναντίον εκείνων που συνεργάστηκαν με τους ναζί. Ο Μ. Μαζάουερ¹² αναφέρεται στο ζήτημα διαχείρισης των Ισραηλιτικών περιουσιών στη Θεσσαλονίκη μέσα από την ίδρυση της σχετικής Υπηρεσίας (ΥΔΙΠ), ένα νέο κεφάλαιο στον τομέα της ευρύτερης ιστορίας. Ο Γ. Μαργαρίτης¹³ εμβαθύνει στον αντισημιτισμό πριν την έναρξη του πολέμου. Τέλος, η Φ. Αμπατζοπούλου ερευνά τις μαρτυρίες βασάνου του επιζώντα και τί είδους σχέση προκύπτει με τον ακροατή.

Ακριβώς σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να προσθέσω κάτι που θεωρώ ουσιώδες και σαφώς αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας. Η γνώση της τελευταίας δεν προκύπτει μόνο μέσα από τα γεγονότα και την εξιστόρησή τους. Η βιωμένη εμπειρία και η μνήμη της καθημερινής ζωής είναι επίσης ένας τρόπος για να κατανοήσουμε την ιστορία. Πράγματι, μέσα από την μαρτυρία του επιζώντος έχουμε μπροστά μας μια ιστορική πηγή. Αυτό το είδος της μαρτυρίας, μιας πρωτοπρόσωπης αφήγησης, ξεκίνησε στην Ελλάδα μόλις τη δεκαετία του 1990. Ως τότε ήταν ένα κλειστό θέμα. Τώρα όλο και πιο πολύ, όλο και πιο συχνά, έρχεται ως ένα πεδίο ανοιχτό για έρευνα. Η μαρτυρία ως αντίδραση των ανθρώπων που διασώθηκαν από τα στρατόπεδα εξόντωσης και ως φωνή διαμαρτυρίας θίγει ζητήματα καίρια και ουσιώδη και παρακινεί τον ιστορικό να τα ερευνήσει, να τα αναλύσει, να τα αξιοποιήσει.

Αν δούμε αυτή την προσπάθεια με ξεναγό τις μαρτυρίες, θα αντιληφθούμε ότι αγγίζουν πτυχές που αφορούν την ιστοριογραφία. Μια από αυτές είναι η αντίσταση. Τί είδους δυνατότητες όμως διέθεταν τότε οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αλλά και εκείνοι των υπόλοιπων Ευρωπαϊκών πόλεων; Όπως υποστηρίζει ο Yehuda Bauer οι επιλογές ήταν το σαμποτάζ, η φυγάδευση, το κρύψιμο και η ένοπλη αντίσταση.¹⁴ Για να επιτευχθεί κάτι από τα παραπάνω ήταν απαραίτητη η σύμπραξη και η βοήθεια του μη εβραϊκού πληθυσμού. Έτσι η Ροζίνα Ασσέρ-Πάρδο¹⁵ αναφέρεται στο ημερολόγιό της που έγραψε με το ψευδώνυμο Ρούλα Καρακάτσου στην απόφαση των γονιών της για δραπέτευση από το γκέττο μαζί με τα άλλα δύο παιδιά τους, καθώς και στο κρησφύγετό τους σε σπίτι χριστιανών συμπολιτών τους στο

¹⁰ Σούζαν-Σοφία Σπηλιώτη, «Μια υπόθεση πολιτικής και όχι της Δικαιοσύνης: Η δίκη του Μέρτεν (1957-1959) και οι ελληνογερμανικές σχέσεις», *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή...*, ό.π., σ. 29-42

¹¹ Ελένη Χαιδιά, «Οι Έλληνες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Από τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως στις αίθουσες ειδικών δικαστηρίων», *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή...*, ό.π., σ. 43-52

¹² Μάρκ Μαζάουερ, «Οι συνέπειες του διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης», *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή...*, ό.π., σ. 53-62

¹³ Γιώργος Μαργαρίτης, «Η εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας. Ιδεολογία, κοινωνικές εντάσεις και συγκυρία», *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή...*, ό.π., σ. 63-72

¹⁴ Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993

¹⁵ Ροζίνα Ασσέρ-Πάρδο, *548 Ημέρες. Με άλλο όνομα. Θεσσαλονίκη 1943. Μνήμες Πολέμου*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999

κέντρο της πόλης με την παράλληλη προστασία ενός Αυστριακού. Σύμφωνα μάλιστα με υπολογισμούς του St. Bowman¹⁶ εκτιμάται ότι περίπου 10.000 Εβραίοι σώθηκαν χάρη στις προσπάθειες του ελληνικού πληθυσμού και της Εκκλησίας. Σημαντική βοήθεια προήλθε και από τους αντάρτες, στο σώμα των οποίων εντάχθηκαν κατά τον Ιωσήφ Μάτσα 252 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης.¹⁷ Ο Ντίκ Μπενβενίστε δραπετεύοντας από εκεί το Φεβρουάριο του 1943, τον ίδιο μήνα υπηρέτησε στον ΕΛΑΣ.¹⁸ Στη Θεσσαλονίκη ωστόσο ήταν αδύνατη μια μαζική φυγή των 56.000 Εβραίων κατοίκων της πόλης. Οι δυσχέρειες ήταν πολλές και οι επιζώντες τις καταγράφουν. Ανάμεσά τους ο Ιάκωβος Χανταλί¹⁹ αποδίδει το πρόβλημα σε λόγους οικονομικούς, στην έλλειψη κατάλληλης πληροφόρησης για τις αντιστασιακές οργανώσεις και στους στενούς οικογενειακούς δεσμούς μεταξύ των Εβραίων.

Μέσα από τις μαρτυρίες προκύπτει και μια άλλη θεματική ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος η οποία αφορά το εβραϊκό συμβούλιο που διοικούσε την κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Στην προκειμένη περίπτωση οι επιζώντες μιλούν για το ρόλο που διαδραμάτισε ο αρχираββίνος Κόρετς²⁰ αποδίδοντας του ευθύνες ότι δεν προειδοποίησε τους Εβραίους και ότι "συνεργάστηκε" με τους Γερμανούς. Ο Θεσσαλονικιός Ιάκωβος Στρούμσα²¹ κάνει λόγο για ένα περήφανο και αυταρχικό χαρακτήρα. Ο νομικός σύμβουλος της κοινότητας Γιομτώβ Γιακοέλ²² στα απομνημονεύματά του, γραμμένα το 1942-1943 πριν την εκτόπισή του, περιγράφει τις αλληπάλληλες διαταγές που έπρεπε να εκπληρώσει το Judenrat τονίζοντας παράλληλα το πνεύμα υποταγής που επέδειξε ο αρχираββίνος. Βέβαια εδώ είναι αρκετά δύσκολο να ξέρουμε αν κάποιος άλλος στη θέση του Κόρετς κατάφερνε κάτι καλύτερο, δεδομένου ότι είχε ληφθεί η απόφαση για την εξόντωση των Εβραίων.

Τέλος, ανοίγεται και ένα άλλο ερευνητικό πεδίο που αφορά τις σχέσεις Εβραίων με τους Χριστιανούς, σχέσεις που σίγουρα επέδρασαν και επηρέασαν σημαντικά την τύχη των πρώτων στις διάφορες ελληνικές πόλεις. Η Έρρικα Κούνιο-Αμαρίλιο θυμάται πως κάποιος από τους δοσίλογους, ή ο Μπουντουριάν ή ο Παπαναούμ είχαν προδώσει την οικογένεια της στα SS επειδή «ο πατέρας έδωσε το μαγαζί σε χριστιανό για να γλιτώσει έτσι την περιουσία

¹⁶ Steven Bowman, «Jews in Wartime Greece», *Jewish Social Studies*, XLIII, number 1 (1986), σ. 45-62

¹⁷ Φ. Αμπατζοπούλου, *Το Ολοκαύτωμα...*, ό.π., σ. 30

¹⁸ Ρίκα Μπενβενίστε, «Εκτόπιση και Αντίσταση: Η επιστροφή», *Σύγχρονα Θέματα*, τ.66 (1998), σ. 13

¹⁹ Ιάκωβος Χανταλί, *Από το Λευκό Πύργο στις πύλες του Άουσβιτς*, (μτφ. από τα εβραϊκά: Ηλία Σαμπετάι), εκδ. Έτς Αχάιμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 53

²⁰ Σχετικά με τον αρχираββίνο Κόρετς βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, «Η ηγεσία της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης στη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής», *Ιανός*, 2 (1982), σ.118-123

²¹ Ιάκωβος Στρούμσα, *Διάλεξα τη ζωή... Από τη Θεσσαλονίκη στο Άουσβιτς*, εκδ. Έτς Αχάιμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 36-39

²² Γιομτώβ Γιακοέλ, *Απομνημονεύματα 1941-1943*, εισαγωγή-επιμέλεια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, εκδ. Έτς Αχάιμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 70-83

του».²³ Από την άλλη ο Γ. Γιακοέλ στο ημερολόγιο του αναφέρεται στη συμπαράσταση χριστιανικών κύκλων της Θεσσαλονίκης. Επισημαίνει ωστόσο και την αρνητική πλευρά μέσα από την αντισημιτική προπαγάνδα της ναζιστικής εφημερίδας "Νέα Ευρώπη" και τα υβριστικά άρθρα του Νίκου Καμμώνα για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης.²⁴

Στο βαθμό λοιπόν που η προπαγάνδα αντικαθιστά την πληροφόρηση και η μοναδική και αδιαμφισβήτητη "Αλήθεια" είναι εκείνη που προστάζει ο Φίρερ, μελέτησα τη "Νέα Ευρώπη". Συγκεκριμένα η εφημερίδα αυτή ξεκίνησε να εκδίδεται τον Απρίλιο του 1941, αμέσως δηλαδή μετά την εισβολή στη Θεσσαλονίκη των γερμανικών στρατευμάτων. Τα φύλλα της εξακολουθούσαν να τυπώνονται μέχρι το Φεβρουάριο του 1944, αλλά τους δύο τελευταίους μήνες η έκδοσή τους περιορίστηκε σημαντικά. Στην εργασία μου ασχολήθηκα με αυτό το χρονικό διάστημα στο οποίο και παρακολούθησα τη συνεχή αναπαραγωγή στερεοτυπικών εικόνων του Εβραίου γενικά στην Ευρώπη και ειδικά στη Θεσσαλονίκη. Αυτές τις εικόνες άντλησαν οι ναζί εν μέρει από άλλες περιόδους και στόχευαν να τις διαιωνίσουν με κυρίαρχο βέβαια το νέο στοιχείο εκείνης της εποχής: το φυλετικό. Η "Νέα Ευρώπη" είναι πράγματι μια σημαντική πηγή καθώς μέσα σ' αυτήν λειτουργεί ένα δίπολο σχήμα. Αφενός, τα σημεία "διαφοράς", στα οποία αναφέρονται οι ναζί, έχουν σκοπό να φτιάξουν μια εικόνα του Εβραίου ως θύτη. Αφετέρου, τα ίδια σημεία γίνονται σημεία θυματοποίησης και άρα ανάδειξης της ναζιστικής πολιτικής που στόχευε στην εξόντωση των Εβραίων παραπλανώντας τους και παράλληλα συγκαλύπτοντας τις ουσιαστικές λεπτομέρειες της Endlösung. Ακριβώς εδώ βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τη ρητορική των ενεργών πρωταγωνιστών, των δραστών που ήρθαν για να "θεραπεύσουν" την κοινωνία από την "εβραϊκή ασθένεια". Κατά συνέπεια η ενασχόληση με τη "Νέα Ευρώπη" είναι ένας τρόπος διεϊσδυσης στη ρητορική της γενοκτονίας που διαδραμάτισε ένα καθοριστικό ρόλο στην επιτυχία της επιχείρησης και που κατά κύριο λόγο στράφηκε στην καταστροφή της εικόνας του Εβραίου μέσα από μια καθαρά αρνητική στερεοτυπική απεικόνισή του.

²³ Έρρικα Κούνιο-Αμαρίλιο, *πενήντα χρόνια μετά... αναμνήσεις μιας σαλονικιάτισσας Εβραίας*, επιμέλεια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, εκδ. Παρατηρητής Θεσσαλονίκη 1995, σ. 56

²⁴ Γ. Γιακοέλ, *Απομνημονεύματα...*, ό.π., σ. 77, 97-98

A) ΟΔΕΥΟΝΤΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΟΔΟ ΤΟΥ ΧΙΤΛΕΡ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και η κατάρρευση των μεγάλων αυτοκρατοριών έφεραν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων τη βία, τον αυταρχισμό ενώ παράλληλα εθνικιστικές συγκρούσεις και υψηλές φιλοδοξίες αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την άνοδο των φασιστικών καθεστώτων και των θηριωδιών που στις επόμενες γενιές έμελλε να διαπράξουν. Θα πρέπει εδώ να γίνει σαφές ότι ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος δεν ήταν η ‘αιτία’ του φασισμού τη στιγμή που υπήρχαν ήδη οι περισσότερες αντιλήψεις που θα οδηγούσαν σ’ αυτόν και είχε προηγηθεί ο πολιτισμικός μετασχηματισμός αυτού που ονομάστηκε το “τέλος του αιώνα,, (fin de siecle).

Τα αποτελέσματα του Μεγάλου πολέμου επιτάθηκαν με την εξαιρετικά επαχθή για τη Γερμανία συνθήκη των Βερσαλλιών. Με τη συνθήκη η Γερμανία θεωρήθηκε η μοναδική υπεύθυνη του πολέμου. Η χώρα έχασε όλες τις αποικίες της, τα εδάφη της Αλσατίας-Λορένης και παραχώρησε στην Πολωνία μεγάλα τμήματα των ανατολικών εδαφών. Η κοιλάδα του Σάαρ αποκόπηκε από τη Γερμανία και η δυτική Γερμανία τέθηκε υπό στρατιωτική κατοχή για 15 χρόνια. Επιπλέον ο γερμανικός στρατός μειώθηκε στους 100.000 άνδρες, το ναυτικό στους 25.000 και η αεροπορική της δύναμη καταργήθηκε. Τέλος, η Ρηνανία παρέμεινε αποστρατικοποιημένη ζώνη.²⁵

Μετά λοιπόν το τέλος του πολέμου κανείς δεν μπορούσε να πιστέψει στην ήττα. Στη χώρα μάλιστα υποστηρίχτηκε ότι οι πολιτικοί οδήγησαν τα πράγματα στην υποχώρηση και ότι υπήρχε δυνατότητα στρατιωτικής νίκης. Την ίδια στιγμή, στις αρχές του 1919, συνήλθε στη Βαιμάρη το πρόσφατα εκλεγέν δημοκρατικό κοινοβούλιο για να βγάλει σύνταγμα για μια Ομοσπονδιακή δημοκρατία που θα έμενε γνωστή από την ομώνυμη τοποθεσία ως η Δημοκρατία της Βαιμάρης. Το σύνταγμα αυτό όμως ήταν παράγωγο μιας εθνικής ήττας και πολλοί δεν έκρυψαν τη δυσπιστία τους απέναντι στη νεοϊδρυθείσα δημοκρατία. Δημιουργήθηκαν μάλιστα αρκετές εθνικιστικές οργανώσεις (Frei Korps) που θεωρούσαν τους σοσιαλιστές και τους κομμουνιστές υπεύθυνους για την κατάσταση στη Γερμανία. Ανάμεσά τους βρέθηκε και μια άλλη, μικρή και ασήμαντη αρχικά, η οποία ιδρύθηκε το 1919 στο Μόναχο και ήταν γνωστή με την ονομασία Γερμανικό Κόμμα Εργατών (DAP). Το κόμμα δημιουργήθηκε από τον αντισημίτη Τέοντορ Φρίτς και είχε όπως ήταν αναμενόμενο

²⁵ Στάνλεϊ Πέιν, *Η Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*, (μτφ. Κώστας Γεώργμας), εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 220-221

αντισημιτικό και αντιπλουτοκρατικό χαρακτήρα.²⁶ Ο Χίτλερ, ένας πρώην Αυστριακός βετεράνος πολέμου, έμελλε να γίνει το 55^ο μέλος αυτού του μικρού ακόμη κόμματος. Το όνομά του συνδέθηκε μ' ένα γεγονός που όμοιό του η ιστορία δεν ξαναείδε και αυτό ήταν η μαζική δολοφονία των Εβραίων της Ευρώπης.

Ο Χίτλερ γεννήθηκε το 1889 στην αυστριακή συνοριακή πόλη του Μπράουναμ-ιν και ο πατέρας του ήταν τελωνειακός υπάλληλος. Νεαρός ακόμη τότε προσπάθησε να γίνει ζωγράφος αλλά δεν τα κατάφερε. Τα χρόνια πάντως στη Βιέννη στάθηκαν καθοριστικά στη διαμόρφωση των πολιτικών και ιδεολογικών του πεποιθήσεων. Ο ίδιος έλεγε ότι η Βιέννη τον έκανε αντισημίτη. Εκείνο που ο Χίτλερ έμαθε για τους Εβραίους εκεί ήταν η εικόνα αυτών ως μιαρών. Σε καθετί που νοσούσε επίκεντρο ήταν οι Εβραίοι, οι οποίοι εκτός από πρόστυχοι ήταν και έμποροι λευκής σαρκός. Θεωρούσε επίσης ότι είχαν κυριαρχήσει στον τύπο, στην κουλτούρα της πόλης, στις τέχνες και ότι ήταν εκείνοι που κρύβονταν πίσω από τον Μαρξισμό. Εντέλει βρήκε την απάντηση στο βασικό ερώτημα που έθεσε για τον Εβραίο: «Ο Εβραίος δεν ήταν Γερμανός»,²⁷ Έτσι ο Χίτλερ άφησε τη Βιέννη το Μάιο του 1919 και έφτασε στο Μόναχο. Εκεί συνέχισε τις αντισημιτικές φυλετικές μελέτες του, πολέμησε στο μέτωπο, τραυματίστηκε και εν συνεχεία προσχώρησε στο DAP. Στις 24 Φεβρουαρίου το κόμμα μετονομάστηκε σε NSDAP, ο Χίτλερ έγινε αρχηγός και ονομαζόταν Φίρερ. Στις 25 του ίδιου μήνα το κόμμα εξέφρασε τα 25 βασικά του σημεία. Σ' αυτά υποστήριξε την ένωση των Γερμανών σ' ένα έθνος και καταδίκασε τους τρεις κύριους εχθρούς της χώρας: τη συνθήκη των Βερσαλλιών, το Μαρξισμό και τους Εβραίους.²⁸

Για τους τελευταίους υπήρξε ιδιαίτερα αναλυτικός στο ογκώδες αυτοβιογραφικό του έργο, στο *Mein Kampf*. Εκεί παρουσίασε τη φυλή ως τη βασική αρχή της ανθρώπινης ύπαρξης και εξήγησε τη σχέση ανάμεσα στους άριους και τους Εβραίους. Το φυλετικό ζήτημα ήταν το κλειδί σε όλη την ανθρώπινη κουλτούρα και η αρία φυλή η πηγή διάδοσής της. Γι' αυτό οι άριοι εκ φύσεως και λόγω αίματος μπορούσαν να κυβερνήσουν τον κόσμο. Αντίθετα οι Εβραίοι ζούσαν από τον πολιτισμό άλλων λαών. Ενώνονταν μόνο στον κίνδυνο και όταν αυτός περνούσε διαλύονταν σαν κοπάδι. Κατά συνέπεια δεν μπορούσαν να δημιουργήσουν κράτος που για τον Χίτλερ ήταν ένα από τα πιο υψηλά πολιτικά επιτεύγματα. Τους θεωρούσε μάλιστα χειρότερους από νομάδες.²⁹ Τους αποκαλούσε βδέλλες, πίστευε ότι

²⁶ στο ίδιο, σ. 222-223

²⁷ Lucy Dawidowicz, *The War against the Jews 1939-1945*, Penguin Books, New York 1975, s. 37

²⁸ Στ. Πέιν, *ό.π.*, σ. 226

²⁹ «Οι Εβραίοι δε συνενώνονται παρά μόνο όταν βρεθούν σε δύσκολη θέση από έναν κακό κίνδυνο ή όταν τους τραβά μια κοινή λεία. Όταν αυτά τα δύο κίνητρα χαθούν ο λαός τους έχει μεταβληθεί ξαφνικά σ' ένα κοπάδι αρουραίους που τρέχουν να εξαφανιστούν μετά από μια σκληρή μάχη», «όχι ο Εβραίος δεν είναι νομάδας, γιατί ο νομάδας έχει πάντα μια 'δουλειά', μια τέχνη, όταν οι κατάλληλες συνθήκες το επιτρέψουν». Βλ. Αδόλφος

χρησιμοποιούσαν τη θρησκεία ως πρόσχημα για να κυριαρχήσουν και τους θεωρούσε επικίνδυνους επειδή ασκούσαν παρασιτικές οικονομικές δραστηριότητες. (εμπόριο, τοκογλυφία, τράπεζες).³⁰ Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι τους συνέδεσε με το Μαρξισμό.³¹ Το Mein Kampf στην ουσία ήταν ένα όραμα και μια μανιχαιστική οπτική μιας αποκαλυπτικής σύγκρουσης ανάμεσα σε δύο κόσμους, σε δύο συστήματα που μάχονταν για κυριαρχία: τους Άριους και τους Εβραίους, το Θεό και το Σατανά.

Το ερώτημα ακόμη παραμένει: πώς μπόρεσε ένας άνδρας με αυτές τις φτωχές νοητικές αποσκευές και τις παράφρονες ιδέες να γίνει καγκελάριος της Γερμανίας; Πώς ένα έθνος του οποίου οι άνθρωποι και η κουλτούρα προήχθησαν μπόρεσε να εμπιστευτεί τη μοίρα του σ' αυτό τον άνθρωπο που πίστευε ότι η ιστορία και το πεπρωμένο τον επέλεξαν για να γίνει καθοδηγητής ενός ολοκληρωτικού πολέμου εναντίον των Εβραίων; Ο ίδιος είχε ήδη απαντήσει στο ερώτημα: «Υπερασπίζοντας τον εαυτό μου ενάντια στους Εβραίους αγωνίζομαι για να υπερασπιστώ το έργο του Κυρίου».³²

Ήδη κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι Εβραίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τα δεινά της χώρας. Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης κατόπιν μπορεί να έδωσε πλήρη ισότητα στους Εβραίους, δηλαδή διατήρηση των δημόσιων θέσεων που κατείχαν, δεν έπαψαν ωστόσο να είναι ο εσωτερικός εχθρός στο μυαλό των Γερμανών. Δεν ήταν λίγοι εκείνοι που περήφανα δήλωναν πως ήταν αντισημίτες. Φανατικό αντισημιτισμό εκδήλωσαν όχι μόνο τα σχολεία αλλά και τα Πανεπιστήμια καθώς και φοιτητικές οργανώσεις και σύλλογοι. Ο κοινωνιολόγος Μάξ Βέμπερ λίγο καιρό πριν έκανε λόγο για μια ακαδημαϊκή κοινότητα εξαιρετικά αντιδραστική. Πράγματι σύντομα τα άτομα αυτά θα αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά του καθεστώτος. Ο αντισημιτισμός στη Γερμανία την περίοδο της δημοκρατίας της Βαϊμάρης ήταν εκτεταμένος και το 1926 ακόμη και οι πιο αυστηρά νομοταγείς Γερμανοεβραίοι άρχισαν να σκέφτονται πώς θα προστατευτούν. Ο Άλμπερτ Αϊνστάιν ήδη από το 1921 διέβλεπε ότι μέσα στην επόμενη δεκαετία θα εξαναγκαζόταν να φύγει από τη χώρα.³³ Λίγο αργότερα η άνοδος του ναζιστικού κόμματος, του πιο ριζοσπαστικού κόμματος που ανήλθε στην εξουσία

Χίτλερ, *Ο Αγών μου (Μαϊν Κάμφφ)*, (μτφ. Α. Πάγκαλος και Δ. Κωστέλενος), εκδ. Δαρέμα, τ. Α΄, σ. 374 και 377 αντίστοιχα

³⁰ «Ο Εβραίος έζησε όλα του τα χρόνια μέσα στα κράτη άλλων λαών.. και αναπτυσσόταν κάτω από τη μάσκα της 'θρησκευτικής κοινότητας', όταν οι περιστάσεις δεν του επέτρεπαν να εκδηλώσει την αληθινή του φύση», «Το εμπόριο απειλείται να καταστεί μονοπώλιο του. Αρχίζει τον δανεισμό χρημάτων και όπως πάντα με χρηματοστηριακές υποθέσεις. Αυτός είναι που στην πραγματικότητα εισάγει στη χώρα το έντοκο δάνειο», *στο ίδιο*, τ. Α΄, σ. 377 και 381 αντίστοιχα

³¹ «Η εβραϊκή άποψη του μαρξισμού απορρίπτει την αρχή της αριστοκρατικότητας των ειδών που προβλέπει η φύση και βάζει στη θέση του αιώνιο προνόμιο της πράξης και της δύναμης την υπεροχή πολλών με το θανάσιμο βάρος του αριθμού τους», *στο ίδιο*, τ. Α΄, σ. 148-149

³² *στο ίδιο*, τ. Α΄, σ. 149

³³ Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews. The years of persecution 1933-1939*, Weidenfeld & Nicolson, London 1997, τ.1, σ. 12

και μάλιστα δια της νομίμου οδού μέσω εκλογών, θα επιβεβαίωνε σταδιακά όχι μόνο την έξοδο των Εβραίων από τη χώρα, αλλά και την εξόντωσή τους με μεθόδους πρωτοφανείς.

B) ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΡΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

◆ Γερμανία

Ο αντισημιτισμός έγινε πλέον και επίσημα η πολιτική της Γερμανικής κυβέρνησης στις 30 Ιανουαρίου 1933, όταν ο Χίτλερ ανέλαβε την καγκελαρία του Ράιχ. Δύο μήνες μετά, στις 5 Μαρτίου, έγιναν και πάλι νέες εκλογές μέσα σ' ένα κλίμα βίας που εξαπολύθηκε εναντίον των Εβραίων και των πολιτικών αντιφρονούντων. Θα περίμενε κανείς ότι η δίωξη των πολιτικών αντιπάλων και των μη φυλετικά ανταποκρινόμενων στο καθεστώς θα μείωνε τις ψήφους των ναζί. Έγινε όμως το αντίθετο. Το ποσοστό τους ανήλθε στο 43,9 % του συνόλου των ψήφων και έτσι μεγάλο μέρος του γερμανικού λαού τέθηκε στην υπηρεσία του ναζιστικού καθεστώτος και της ιδεολογίας του Φίρερ.

Κατά τη ναζιστική περίοδο ο γερμανικός αντισημιτισμός εκφράστηκε με νομοθετικούς περιορισμούς, φυσικές και φραστικές επιθέσεις κατά των Εβραίων με στόχο την εξαφάνιση της επιρροής τους από τη Γερμανία και κυρίως τη μετατροπή τους σε «κοινωνικά νεκρά όντα».³⁴ Κι' όμως οι Εβραίοι στη χώρα αυτή αποτελούσαν μόλις το 1% του πληθυσμού. Ποιος ήταν επομένως ο κίνδυνος μιας τόσο μικρής ομάδας; Ο κίνδυνος στην πραγματικότητα προερχόταν από την αντισημιτική ναζιστική ιδεολογία η αγριότητα της οποίας δεν άργησε να φανεί όταν την 1^η Απριλίου 1933 ξεκίνησε πανεθνικό μποϊκοτάζ κατά των εβραϊκών επιχειρήσεων με διάρκεια τριών ημερών. Η οργάνωσή του έδειξε το ταλέντο του Χίτλερ στον αντισημιτισμό αφήνοντας διέξοδο στο πάθος για πογκρόμ. Το μποϊκοτάζ ξεκίνησε με τη βία των SA και των ριζοσπαστών ναζί εναντίον των Εβραίων στη δημόσια ζωή. Καταστήματα εξ' ορισμού από τους ναζί ως εβραϊκά έγιναν ειδικός στόχος, ενώ η προστασία τους από την αστυνομία απαγορεύτηκε.³⁵ Στην ουσία ο διωγμός των Εβραίων είχε ήδη ξεκινήσει με την άνοδο των ναζί στην εξουσία, οπότε και ένας συνδυασμός βίας και διοικητικής δράσης νομιμοποίησε τις απολύσεις εκατοντάδων Εβραίων από τις θέσεις τους ως δικαστών και δικηγόρων στα δικαστήρια, ως δημοσιογράφων στις εφημερίδες, ως μαέστρων και μουσικών στις ορχήστρες, ως καθηγητών στα Πανεπιστήμια.³⁶ Η αντιεβραϊκή καμπάνια συζητήθηκε στις Η.Π.Α. Λίγες μέρες μάλιστα πριν το μποϊκοτάζ ο Χέρμαν Γκαίρινγκ προσκάλεσε τους διευθυντές των εβραϊκών οργανισμών στο γραφείο του. Ξεκάθαρα, άμεσα και εχθρικά τους ζήτησε να ενημερώσουν τους Εβραίους στο εξωτερικό να σταματήσουν τη διάδοση ακραίων

³⁴ Ντάνιελ Τζόνα Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμιοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ. Οι καθημερινοί Γερμανοί και το Ολοκαύτωμα*, (μτφ. Τάσος Ρόκας), εκδόσεις Terzo Books, Αθήνα 1998, σ. 133

³⁵ L.Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 82

³⁶ στο ίδιο, σ. 85

ιστοριών για τη Γερμανία, ειδάλλως θ' ακολουθούσε πογκρόμ.³⁷ Πιθανολογείται ότι την ίδια μέρα έγινε η συνάντηση Χίτλερ-Γκαίμπελς στο Berchtesgaden, στην οποία αποφασίστηκε η έναρξη του μπουϊκοτάζ.³⁸ Σύμφωνα με τον Avrahan Barkas σε πληροφορία που παραθέτει ο Friedländer το μπουϊκοτάζ θα μπορούσε να είχε πλήξει σοβαρά την οικονομία του εβραϊκού πληθυσμού, 60% του οποίου απασχολούνταν με εμπορικές δραστηριότητες.³⁹ Από τη μεριά του ο πληθυσμός έδειξε μάλλον αδιαφορία και παθητικότητα στις εξελίξεις.

Το εβραϊκό μπουϊκοτάζ όμως ήταν και το πρώτο τεστ σε εθνική κλίμακα για τη συμπεριφορά των χριστιανικών εκκλησιών απέναντι στην κατάσταση των Εβραίων. Η προτεσταντική εκκλησία, που ήδη πριν την άνοδο του Χίτλερ έβλεπε τους Εβραίους ως εχθρούς της χριστιανοσύνης, έδειξε και κατόπιν τα αντιεβραϊκά της αισθήματα. Ο γενικός τοποτηρητής της επισκοπής του Κούρμαρκ της Ευαγγελικής Εκκλησίας της Πρωσσίας, ο επίσκοπος Όττο Ντιμπέλιους στις 4 Απριλίου 1933 δικαιολόγησε τις νέες τακτικές του καθεστώτος, αρνούμενος ότι υπήρχε η οποιαδήποτε κτηνωδία σε αυτές και υποστηρίζοντας ότι το μπουϊκοτάζ εξελίχτηκε εν μέσω ηρεμίας και κατάλληλων διαταγών. Λίγες μέρες αργότερα διακήρυττε σε επιστολή του ότι ήταν ανέκαθεν αντισημίτης.⁴⁰ Και ο προτεσταντικός τύπος με τη έγκριση της ηγεσίας της Εκκλησίας διέδιδε τον αντισημιτισμό του. Οι *Sonntagsblätter*, εβδομαδιαίες κυριακάτικες εφημερίδες, διαμόρφωναν την κοινή γνώμη του προτεσταντικού τύπου ο οποίος στα 1933 αντιστοιχούσε στο 63% του συνόλου του γερμανικού πληθυσμού.⁴¹ Η στάση της Καθολικής Εκκλησίας δεν ήταν διαφορετική. Μπορεί να εκφράστηκαν από μέρους της περισσότερες αντιθέσεις με κάποιες αντιεβραϊκές ναζιστικές πρακτικές, παρέμενε ωστόσο καθαρά αντισημιτική. Από το Μόναχο ο καρδινάλιος Μίκαελ Φάουλχαμπερ (Michael Faulhaber) σε γράμμα προς το Βατικανό διευκρίνισε ότι δεν υπήρχε λόγος υποστήριξης των Εβραίων επειδή οι τελευταίοι ήταν ικανοί να βοηθήσουν τους εαυτούς τους.⁴² Ανάλογη θέση κράτησε και το Βατικανό. Γενικότερα η στάση της καθολικής ιεραρχίας σχετικά με το Εβραϊκό ζήτημα θα μπορούσε να οριστεί ως μετριάζων αντισημιτισμός που υποστήριξε τον αγώνα εναντίον της “υπερβολικής,, εβραϊκής επιρροής στην οικονομία και στην πολιτισμική ζωή.⁴³

Όλα αυτά τάραξαν τον πρόεδρο Χίντενμπουργκ ο οποίος εξέφρασε γραπτά την ανησυχία του στον Φίρερ στις 4 Απριλίου. Δεν το έκανε όμως από συμπάθεια ή οίκτο για τους Εβραίους. Η απάντηση του Χίτλερ ήταν χαρακτηριστική: «η διευθέτηση του εβραϊκού

³⁷ στο ίδιο, σ. 83

³⁸ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 19

³⁹ στο ίδιο, σ. 22

⁴⁰ στο ίδιο, σ. 41-42

⁴¹ Ντ.Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμειοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 155-157

⁴² S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 42-43

προβλήματος θα επιτευχθεί με νόμιμες και σταθερές κινήσεις».⁴⁴ Η αντιεβραϊκή νομοθεσία ήταν μια οικογενειακή ιδέα στους ναζί. Από τις πρώτες ημέρες κιόλας της κοινοβουλευτικής τους δραστηριότητας εισήγαγαν αντιεβραϊκά νομοσχέδια στο Ράιχσταγκ. Επί παραδείγματι ο νόμος της 14^{ης} Οκτωβρίου 1930 έκανε λόγο για την κατάσχεση των εβραϊκών περιουσιών. Νομοθετικές προτάσεις υπήρχαν και στα 25 σημεία του κόμματος που υποστήριζαν ότι οι Εβραίοι δε θα μπορούσαν να είναι πολίτες της Γερμανίας ούτε να κρατούν δημόσιες θέσεις.⁴⁵ Στις 7 Απριλίου, δύο ημέρες μετά την απάντηση του Χίτλερ στον Χίντενμπουργκ που υποσχόταν μια νόμιμη επίλυση του εβραϊκού προβλήματος, ο πρώτος αντιεβραϊκός νόμος ψηφίστηκε στο Ράιχσταγκ. Ο νόμος για την ‘ανασύσταση των δημοσίων υπηρεσιών’, όπως λεγόταν, στόχευε στην απόλυση των Εβραίων και των πολιτικών αντιφρονούντων από τις δημόσιες υπηρεσίες. Το 1933 ο αριθμός των Εβραίων στις δημόσιες υπηρεσίες ήταν μικρός. Ως αποτέλεσμα της επέμβασης του προέδρου βετεράνοι και δημόσιοι υπάλληλοι των οποίων οι πατέρες ή οι γιοι σκοτώθηκαν στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο εξαιρέθηκαν του νόμου. Εξαιρέθηκαν επίσης όσοι δημόσιοι υπάλληλοι εργάζονταν σε κρατικές υπηρεσίες από τον Αύγουστο του 1914.⁴⁶ Στις 25 Απριλίου δημοσιεύτηκε νόμος για τον περιορισμό της παρουσίας μη αρίων Γερμανών στα γερμανικά σχολεία και τα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης. Στις 6 Μαΐου ο πρώτος νόμος της 1^{ης} Απριλίου επεκτάθηκε στους καθηγητές, σε λέκτορες Πανεπιστημίων και σε συμβολαιογράφους. Η συμπλήρωση τριών ακόμη νόμων- ο πρώτος απαγόρευε σε μη άριους να εργάζονται σε κυβερνητικές θέσεις (28 Σεπτεμβρίου), ο δεύτερος ιδρύοντας το Πολιτιστικό Επιμελητήριο του Ράιχ (29 Σεπτεμβρίου) απέκλειε τους Εβραίους από τις πολιτισμικές ασχολίες (τέχνη, λογοτεχνία, θέατρο, κινηματογράφος) και ο τρίτος τοποθετούσε τις πολιτικές εφημερίδες υπό τον κρατικό έλεγχο- έφερε εις πέρας τον αποκλεισμό των Εβραίων από τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δρώμενα στη Γερμανία.⁴⁷

Από τις αρχές του 1933 διανοούμενοι και αριστεροί καλλιτέχνες άρχισαν να εγκαταλείπουν τη Γερμανία. Η όπερα της Δρέσδης έδιωξε το μουσικό της διευθυντή Fritz Bursh με την κατηγορία ότι συναναστρεφόταν με Εβραίους.⁴⁸ Τα βιβλία του Εβραίου νομπελίστα Franz Werfel βρίσκονταν ανάμεσα στα πολλά που ρίχτηκαν στην πυρά στις 21 Μαρτίου του 1933.⁴⁹ Ο Αϊνστάϊν περιέγραψε την κατάσταση στη Γερμανία ως ‘φυσική

⁴³ στο ίδιο, σ. 46-47

⁴⁴ L.Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 85

⁴⁵ στο ίδιο, σ. 87

⁴⁶ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 27-28

⁴⁷ L.Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 89-90

⁴⁸ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 10

⁴⁹ στο ίδιο, σ. 11

ασθένεια των μαζών'.⁵⁰ Γενικά τα αντιεβραϊκά μέτρα δεν ήταν μόνο απόπειρες εκφοβισμού. Είχαν και συμβολικές συνδηλώσεις. Αυτή η διπλή λειτουργία εξέφρασε τη διάχυτη και διαβρωτική παρουσία της ιδεολογίας μέσα στο σύστημα: οι αρχές του έπρεπε να υποστηριχτούν ορθολογικά με την εξόντωση επιλεγμένων θυμάτων ως μέρος του προγράμματος. Η ίδια διπλή ιδιαιτερότητα των πρωτοβουλιών του καθεστώτος προκάλεσε ένα είδος διάστασης της συνείδησης σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι μπορεί να μη συμφωνούσαν με τις άγριες και σκληρές απολύσεις Εβραίων διανοουμένων από τις θέσεις τους, καλωσόρισαν ωστόσο την εξαφάνιση της 'υπερβολικής εβραϊκής επιρροής' στη Γερμανική πολιτιστική ζωή. Ακόμη και κάποιοι από τους πιο φημισμένους Γερμανούς εξόριστους, όπως ο Τόμας Μάν, ένας ένθερμος εχθρός του ναζισμού, συμφώνησε με το καθεστώς στο θέμα εξάλειψης της επιρροής των Εβραίων στη Γερμανία.⁵¹

Κατά ένα μέρος η ναζιστική πολιτική εναντίον των Εβραίων ήταν ταυτόσημη με την αντισημιτική ατζέντα που εγκαθιδρύθηκε αρκετές δεκαετίες πριν από το Χίτλερ. Και η περικοπή των οικονομικών μέτρων εναντίον των Εβραίων ήταν επίσης απαίτηση των συντηρητικών και οποιεσδήποτε εξαιρέσεις εισήχθησαν στους νόμους του Απριλίου υποκινήθηκαν από την πιο προεξέχουσα συντηρητική φιγούρα, τον πρόεδρο Χίντενμπουργκ.⁵² Ο Χίτλερ γνώριζε πολύ καλά πόσο ουσιωδώς διαφορετική ήταν η δική του αντιεβραϊκή πολιτική από τον παραδοσιακό αντισημιτισμό και περιόρισε τον εαυτό του' όχι όμως για πολύ. Γρήγορα έδειξε τις ριζοσπαστικές του διαθέσεις.

Μια από τις καινοτομίες του ναζισμού ήταν η έμφαση που δόθηκε στον βιολογικό παράγοντα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ναζιστική γενοκτονία προχώρησε σε δολοφονίες ατόμων που καθορίζονταν βιολογικά: ανάπηροι, τσιγγάνοι, Εβραίοι. Η ναζιστική ρατσιστική σκέψη προέκυψε από ιδέες που υπερασπίστηκαν διακεκριμένοι επιστήμονες. Γενετιστές, ανθρωπολόγοι και ψυχίατροι προέβαλαν αυτή τη θεωρία η οποία έγινε ιδεολογία του ναζιστικού καθεστώτος. Ιδέες σχετικά με τη φυλετική υγιεινή και τον επιστημονικό ρατσισμό δεν περιορίστηκαν μόνο στη Γερμανία. Αντίθετα ήταν δημοφιλείς σε χώρες όπως η Μ.Βρετανία και οι Η.Π.Α. Η μεγάλη διαφορά έγκειτο στη θέληση της Γερμανίας για εξόντωση κάθε ζωής που δεν άξιζε να ζει και αυτό έγινε με την πρόθυμη συμμετοχή γιατρών. Οι τελευταίοι εκτεθειμένοι σε μια επιστημονική και ιδεολογική ρητορική του ευγονισμού και του κοινωνικού Δαρβινισμού -και κάτω από την πίεση του ναζιστικού καθεστώτος- βρέθηκαν σ' ένα ρόλο απάλυνσης της κοινωνίας από ένα οικονομικό βάρος και μια υποτιθέμενη

⁵⁰ στο ίδιο, σ. 12

⁵¹ στο ίδιο, σ. 13-14

⁵² στο ίδιο, σ. 35

φυλετική μόλυνση τμήματος του πληθυσμού. Τώρα όμως υπήρχε μια σημαντική διαφορά: δεν ήταν θεραπευτές, αλλά δολοφόνοι.⁵³ Μαζί, ναζί ιδεολόγοι και φυλετικοί επιστήμονες πίστεψαν ότι το γερμανικό αίμα είχε μολυνθεί. Οι εχθροί ήταν 1) οι ανάπηροι που είχαν θεωρηθεί εκφυλισμένοι και 2) ‘οι ξένες μη αφομοιωμένες φυλές’, πράγμα το οποίο στην κεντρική Ευρώπη σήμαινε Εβραίοι και Τσιγγάνοι. Ο αποκλεισμός πήρε πολλές μορφές ήδη από το 1930 και ακολουθούνταν από κατάλληλη προπαγάνδα, ώστε τα μέτρα να γίνουν αποδεκτά. Παράλληλα επικρατούσε καθεστώς βίας και τρομοκρατίας. Για τους ανάπηρους σήμαινε εγκλεισμό σε άσχημες συνθήκες και επιπλέον αναγκαστική στειρώση.⁵⁴ Ο νόμος της 14^{ης} Ιουλίου 1933 για την προστασία απογόνων με κληρονομικές ασθένειες αποτέλεσε τη νομική βάση κάτω από την οποία περίπου 200.000 άτομα με αναπηρία στειρώθηκαν από το 1933 ως το 1937. Μέχρι το 1945 ο αριθμός τους έφτασε τους 400.000.⁵⁵ Όλοι αυτοί ανήκαν στην κατηγορία των διανοητικά ασθενών (Geistesranke) στην οποία συμπεριλαμβάνονταν επιληπτικοί, τυφλοί, κουφοί, μουγκοί, νοητικά καθυστερημένοι, αλκοολικοί, δύσμορφοι σωματικά και τα άτομα με γεροντική άνοια.⁵⁶ Αναφορικά με τους Εβραίους, το 0,5% του γερμανικού πληθυσμού ο αποκλεισμός είχε την έννοια της μη συμμετοχής τους στη δημόσια και οικονομική ζωή καθώς και την απαγόρευση να εμπίπτουν σε μικτούς γάμους με βάση τους φυλετικούς νόμους της Νυρεμβέργης. Κατά τη δεκαετία του 1930 το καθεστώς προέβλεπε πλήρη αποκλεισμό μέσα από την εξορία και τη μετανάστευση. Η εξορία χρησιμοποιήθηκε εναντίον των ξένων Εβραίων και η μετανάστευση, εν μέρει εθελοντικά και εν μέρει με εξαναγκασμό, εφαρμόστηκε εναντίον των Εβραίων της Γερμανίας και της Αυστρίας.⁵⁷ Όσον αφορά τους Τσιγγάνους, περίπου 0,05% του γερμανικού πληθυσμού, ο αποκλεισμός σήμαινε εξορία των ξένων που ανήκαν σ’ αυτή τη φυλή. Επιπρόσθετα η αστυνομία απαγόρευσε τη μετακίνηση τους και οι φυλετικοί επιστήμονες τους εξέτασαν όλους για να ταξινομήσουν τα φυλετικά χαρακτηριστικά. Το καθεστώς στην περίπτωση των Τσιγγάνων θεώρησε τη φυλάκιση και τη στειρώση ως τη μοναδική πλήρη μορφή αποκλεισμού.⁵⁸

Μέσα σ’ αυτό το περίεργο και ασαφές κλίμα, κατά τον πρώτο χρόνο των ναζί στην εξουσία υπολογίζεται ότι περίπου 37.000 από τους 525.000 Εβραίους εγκατέλειψαν τη

⁵³ Henry Friedländer, «STEP BY STEP: The expansion of murder, 1939-1941» στο *The Holocaust: Origins, Implementation, Aftermath. Rewriting Histories*, edited by Omer Bartov, London & New York 2000, κεφάλαιο 3, σ. 63-65

⁵⁴ στο ίδιο, σ. 66

⁵⁵ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 40

⁵⁶ Henry Friedländer, «STEP BY STEP: The expansion of murder, 1939-1941» στο *The Holocaust*, ό.π., σ. 66

⁵⁷ στο ίδιο, σ. 66

⁵⁸ στο ίδιο, σ. 66-67

χώρα.⁵⁹ Γενικά δεν υπήρχε αίσθηση πανικού στη μεγάλη πλειοψηφία του εβραϊκού πληθυσμού που ζούσε στη Γερμανία τον Ιανουάριο του 1933. Πίστευαν στην ενσωμάτωσή τους. Και οι σιωνιστές ήλπιζαν ότι τα σκαμπανεβάσματα αυτά θα περνούσαν είτε με υποστήριξη της εβραϊκής ταυτότητας ή απλά με υπομονή. Αρκετοί Εβραίοι ήταν μπερδεμένοι και δεν ήξεραν πώς να αντιδράσουν. Για κάποιους άλλους η παρουσία του Χίντενμπουργκ αποτελούσε πηγή εμπιστοσύνης.⁶⁰ Οι Εβραίοι τελικά και ένα σημαντικό μέρος της γερμανικής κοινωνίας ως σύνολο δεν ήταν σίγουροι –ιδιαίτερα πριν τις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου 1933 στο Ράιχσταγκ– αν οι Ναζί ήρθαν στην εξουσία για να μείνουν ή αν ένα στρατιωτικό χτύπημα εναντίον τους ήταν ακόμη πιθανό.

Τα επόμενα δύο χρόνια τα αντιεβραϊκά μέτρα συνεχίστηκαν. Εκείνοι που προχώρησαν σε αρκετές βίαιες επιθέσεις ήταν οι άνδρες των SA (Sturmabteilung, Μεραρχία της Θύελλας), η γνωστή ριζοσπαστική κομματική πολιτοφυλακή των φαιοχιτώνων. Οι φραστικές επιθέσεις είχαν γίνει συχνό φαινόμενο. Φράσεις όπως ‘Απαγορεύεται η είσοδος σε Εβραίους’ ή ‘Δε θέλουμε Εβραίους εδώ’ ήταν τόσο συνηθισμένες ώστε κανείς δεν έδινε σημασία. Οι φραστικές επιθέσεις συνοδεύτηκαν από φυσικές επιθέσεις και δημόσιους εξευτελισμούς σε βάρος των Εβραίων. Ξυλοδαρμοί, βασανισμοί, δολοφονίες και βεβηλώσεις εβραϊκών κοιμητηρίων δεν απουσίαζαν από την καθημερινή ζωή. Στις ενέργειες αυτές συμμετείχαν και απλοί Γερμανοί πολίτες.⁶¹

Σταδιακά λοιπόν ο Χίτλερ σταθεροποιούσε την εξουσία του. Η θέλησή του μεταβιβαζόταν μέσα από διατάγματα. Η μόνη δυσαρέσκεια προήλθε από τα SA τα οποία στο τέλος του 1933 αριθμούσαν 4 εκατομμύρια μέλη, αλλά ο αρχηγός τους Ernst Röhm ένωσε ότι δεν ανταμείφθηκε στο εθνικοσοσιαλιστικό κράτος. Ο ίδιος πίστευε ότι τα SA θα μπορούσαν να εξελιχτούν σε λαϊκό στρατό. Οι ιδέες αυτές ανησύχησαν το γερμανικό στρατό, το μοναδικό συντηρητικό θεσμό που θα μπορούσε να ανατρέψει το Χίτλερ. Έτσι στις 30 Ιουνίου του 1934, στη ‘Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών’, ελίτ μονάδες των SS, που στην πορεία θα κυριαρχούσαν σε όλη την Ευρώπη, δολοφόνησαν περίπου 200 άνδρες των SA και τον αρχηγό τους Röhm με απίστευτη αγριότητα, ενώ ο Πάπεν τέθηκε σε κατ’οίκον περιορισμό.⁶² Τα αποτελέσματα καθυσάχασαν τους στρατιωτικούς αρχηγούς. Επιβεβαίωσαν όμως και τον απόλυτο έλεγχο του Χίτλερ ο οποίος, μετά το θάνατο του Χίντενμπουργκ στις 7 Αυγούστου, ανέλαβε και το αξίωμα του προέδρου.

⁵⁹ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 62

⁶⁰ στο ίδιο, σ. 15-16

⁶¹ Ντ. Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμιοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 136-140

⁶² Στ. Πέιν, ό.π., σ. 256-257

Κατά το 1934 δεν ενεργοποιήθηκε καμιά ιδιαίτερη αντισημιτική νομοθεσία και τούτο ενίσχυσε την ψευδαίσθηση ότι οι Εβραίοι θα μπορούσαν να παραμείνουν στη Γερμανία έστω και με περιορισμένα δικαιώματα. Το έτος 1935 έφερε στο Χίτλερ νέους θριάμβους που είχαν επιπτώσεις στους Εβραίους. Η χρονιά ξεκίνησε μ' ένα δημοψήφισμα στο Σάαρ, για το οποίο οι ναζί είχαν εξαπολύσει προπαγανδιστική καμπάνια πολύ νωρίτερα. Αποζημιώθηκαν όταν το 90% των ψηφοφόρων υποστήριξε την επανενοποίηση με τη Γερμανία. Η νίκη απελευθέρωσε κάποιους από τους περιορισμούς της Γερμανίας στη διεθνή πολιτική. Στις 16 Μαρτίου ο Χίτλερ αποκήρυξε δημόσια τους σχετικούς όρους της συνθήκης των Βερσαλλιών που είχαν αποπλίσει τη χώρα και ανακοίνωσε την υποχρεωτική καθολική στρατιωτική θητεία στη Γερμανία. Το Μάιο του ίδιου χρόνου διαβεβαίωνε τον κόσμο ότι επιθυμούσε μόνο την ειρήνη.⁶³ Πάρα ταύτα δύο μήνες νωρίτερα επανεργοποιήθηκαν τα μποϊκοτάζ και ξεκίνησε τρομοκρατία κατά των Εβραίων. Τους απαγορεύτηκε η είσοδος σε πολυσύχναστα μέρη, ενώ οι εβραϊκές εφημερίδες υποχρεώθηκαν σε αναβολή της έκδοσής τους για 2 με 3 μήνες.⁶⁴

Οι νόμοι της Νυρεμβέργης (15 Σεπτεμβρίου 1935) ήρθαν για να συμπληρώσουν τις στερήσεις των Εβραίων στη Γερμανία. Ως τις αρχές του 1935 οι ριζοσπάστες του κινήματος πίστευαν ότι πολύ λίγα είχαν γίνει για την εξαφάνιση των Εβραίων από τη γερμανική κοινωνία. Κατά συνέπεια το νέο αντισημιτικό ξέσπασμα συνοδεύτηκε από έντονες απαιτήσεις για την εμφάνιση νομοθετικής ρύθμισης διακρίσεων σε βάρος των Εβραίων.⁶⁵ Το κύμα βίας όμως δέχτηκε μια γενικότερη κριτική, μια κριτική που καταδίκασε τις μεθόδους και όχι το στόχο. Εκείνο που ενδιέφερε το πλήθος ήταν η αποκατάσταση της τάξης και της βίας που έγινε οικονομικά επιζήμια και έτσι οι αρχές αναγκάστηκαν να επέμβουν. Από την άλλη, οι συντηρητικοί υπό τον Schacht επιθυμούσαν τη δημιουργία νομοθετημάτων για να διευθετηθούν οι αντισημιτικές πρακτικές.⁶⁶ Οι νόμοι της Νυρεμβέργης υπήρξαν το προϊόν του συμβιβασμού αυτών των αντίπαλων τάσεων.

Προς το καλοκαίρι του 1935 οι απαιτήσεις για νομοθεσία εναντίον των Εβραίων έφτασαν στο απόγειό τους. Μάλιστα και οι ναζί γιατροί, επικεφαλής των οποίων τέθηκε ο Gerhard Wagner, συμφώνησαν.⁶⁷ Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα, στις 20 Αυγούστου 1935 συγκλήθηκε από τον Schacht συμβούλιο στο υπουργείο Οικονομικών για να συζητηθεί το 'εβραϊκό πρόβλημα'. Ανάμεσα στους παρόντες ήταν ο υπουργός Εσωτερικών Frick, ο υπουργός Δικαιοσύνης Gurtner, ο Πρώσος υπουργός Οικονομικών Johannes Ropitz, ο

⁶³L.Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 93-94

⁶⁴ στο ίδιο, σ. 94-95

⁶⁵ Ian Kershaw, *Χίτλερ 1889-1936: Υβρις*, (μτφ. Στέφανος Ροζάνης), εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2001, τ. Α', σ. 619- 620

⁶⁶ στο ίδιο, τ. Α', σ. 621-622

⁶⁷ στο ίδιο, τ. Α', σ. 623

γκαουλάιτερ και υπουργός Εσωτερικών της Βαυαρίας Adolf Wagner καθώς και αντιπρόσωποι της SD, της Γκεστάπο και της υπηρεσίας φυλετικής πολιτικής του κόμματος.⁶⁸ Ο Frick άνοιξε τη συζήτηση περιγράφοντας την επιπρόσθετη αντιεβραϊκή νομοθεσία που προετοιμαζόταν από το υπουργείο του ώστε αυτή να προσαρμοστεί στο πρόγραμμα του κόμματος. Ο A. Wagner υποστήριξε την άποψη ότι έπρεπε να εφαρμοστούν περισσότερα μέτρα κυρίως κατά των καθ' ολοκληρίαν Εβραίων και όχι εναντίον εκείνων που προέρχονταν εν μέρει από Εβραίους (Mischlinge). Ο Schacht έδωσε έμφαση στη ζημιά που προκλήθηκε από την αντιεβραϊκή βία και συμφώνησε ότι το πρόγραμμα του κόμματος έπρεπε να εφαρμοστεί μέσα σ' ένα νόμιμο πλαίσιο κανόνων και μόνο.⁶⁹ Γενικότερα στη συνάντηση αυτή φάνηκαν καθαρά οι διαφορές ως προς τις μεθόδους επίλυσης του 'εβραϊκού προβλήματος' ανάμεσα στο κόμμα και το κράτος, τους ριζοσπάστες και τους συντηρητικούς. Τα πρακτικά της συζήτησης στάλθηκαν στο Χίτλερ.

Εντωμεταξύ στις 10 Σεπτεμβρίου είχε οριστεί το "Πανεθνικό Συλλαλητήριο του κόμματος για την Ελευθερία" στη Νυρεμβέργη.⁷⁰ Στις 13 Σεπτεμβρίου ο Χίτλερ διέταξε την ετοιμασία ενός νόμου -σε δύο ημέρες- με τον τίτλο "Νόμος περί της προστασίας του γερμανικού αίματος και της τιμής". Δύο ειδικοί του Υπουργείου Εσωτερικών ο Dr. Bernhard Lösener και ο συνάδελφός του Franz Albrecht Medicus επιφορτίστηκαν με την προετοιμασία της σχετικής νομοθεσίας.⁷¹ Μετά από κατάλληλους σχεδιασμούς ο νόμος απαγόρευσε τους γάμους και τις σεξουαλικές σχέσεις ανάμεσα σε Εβραίους και Γερμανούς, την πρόσληψη Γερμανίδων κάτω των 45 ετών ως οικιακών βοηθών και την ύψωση της σβάστικας.⁷² Ο Χίτλερ τότε ξεκαθάρισε ότι αυτή η απόφαση ήταν η τελευταία του λέξη πάνω στο εβραϊκό ζήτημα. Πάρα ταύτα δε δόθηκε κάποιος ορισμός του Εβραίου. Το θέμα διευθετήθηκε συντόμως από τη γραφειοκρατία. Στην κατηγορία των μη Αρίων συμπεριλήφθηκαν: 1) άτομα μ' έναν Εβραίο πρόγονο, 2) άτομα με δύο Εβραίους προγόνους που δεν ανήκαν στην εβραϊκή θρησκεία και δεν είχαν παντρευτεί Εβραίο-α στις 15 Σεπτεμβρίου 1935, 3) Εβραίοι: άτομα με δύο Εβραίους προγόνους, αν ανήκαν στην εβραϊκή θρησκεία ή είχαν παντρευτεί μ' έναν Εβραίο-α στις 15 Σεπτεμβρίου 1935 και άτομα με τρεις ή τέσσερις Εβραίους προγόνους.⁷³ Όπως γίνεται κατανοητό δεν ήταν δυνατό να υπάρξει ένας βιολογικός ορισμός της φυλής. Τα κριτήρια για τη φυλετική διάκριση των Εβραίων βασίστηκαν στην θρησκευτική πίστη. Κάτι

⁶⁸ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 139

⁶⁹ στο ίδιο, σ. 140-141

⁷⁰ Ian Kershaw, *Χίτλερ*, ό.π., σ. 626

⁷¹ στο ίδιο, σ. 626-627

⁷² στο ίδιο, σ. 629

⁷³ Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Holmes and Meier Publishers, New York 1985, σ. 53

τέτοιο σήμαινε επί παραδείγματι ότι απόγονοι αρίων γονέων οι οποίοι έγιναν Εβραίοι θεωρήθηκαν γι' αυτό το λόγο ως φυλετικά Εβραίοι.

Τα επόμενα δύο χρόνια μετά από τους νόμους της Νυρεμβέργης, εν όψει των Ολυμπιακών αγώνων το 1936 και της συνακόλουθης λεπτότητας στα θέματα εξωτερικής πολιτικής, οι επιθέσεις κατά των Εβραίων ελαττώθηκαν. Οι Ολυμπιακοί αγώνες στο Βερολίνο τον Αύγουστο του 1936 έδωσαν στους ναζί την ευκαιρία να εντυπωσιάσουν τους επισκέπτες με τα επιτεύγματα του Γ' Ράιχ. Οι επιγραφές όπως «οι Εβραίοι είναι ανεπιθύμητοι» ('Juden unerwünscht') κατέβηκαν αμέσως από τα ξενοδοχεία, τα καταστήματα, ο διωγμός τους σταμάτησε προσωρινά και η χώρα ενδύθηκε ένα διαφορετικό ρόλο.⁷⁴ Το 1936 ήταν επίσης η αρχή μιας νέας φάσης στην εσωτερική Γερμανική σκηνή. Κατά τη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου (1933-1936) η ανάγκη για τη σταθεροποίηση του καθεστώτος, την εκδίωξη των πολιτικών αντιπάλων και τη στήριξη της οικονομικής ανάπτυξης απαίτησαν σχετικές συγκρατήσεις σε κάποιους χώρους. Τώρα όμως μια πολιτική ριζοσπαστικοποίηση και μια γενικότερη κινητοποίηση ήταν πιθανά: ο Χίμμελερ (Himmler) έγινε αρχηγός όλων των γερμανικών αστυνομικών δυνάμεων και ο Γκαίρινγκ (Göring) υπεύθυνος ενός τετραετούς οικονομικού σχεδίου του οποίου κρυφός στόχος ήταν η προετοιμασία της χώρας για πόλεμο.⁷⁵ Για το στόχο αυτό ο Χίτλερ είχε τονίσει χαρακτηριστικά το 1932 ότι «ο πόλεμος είναι ζωή».⁷⁶ Ο πόλεμος προφανώς είναι το κλειδί για να συνειδητοποιήσουμε την απαίτησή του για Lebensraum. Προκύπτει όμως ένα ερώτημα: από πού θα προερχόταν αυτός ο χώρος; Στο σχέδιο του Χίτλερ υπήρχαν δύο πηγές: Τα χαμένα εδάφη και η νέα γη. Τα πρώτα θα γίνονταν σύντομα τμήμα της Μεγάλης Γερμανίας (Αυστρία και Δυτική Τσεχοσλοβακία). Η νέα γη ήταν μόνο η Ανατολή. Στην περίπτωση αυτή ο πόλεμος για ζωτικό χώρο ισοδυναμούσε με πόλεμο κατά των Εβραίων οι οποίοι σύμφωνα με το Χίτλερ ήλεγχαν τη Ρωσία.

Η φαινομενική λοιπόν ηρεμία παραχώρησε γρήγορα τη θέση της το 1938 σε νέες επιθέσεις κατά των Εβραίων. Το ουσιαστικό βήμα της νέας πολιτικής έγινε με την αριανοποίηση της οικονομίας, καθοδηγούμενη τώρα από τον Χ. Γκαίρινγκ με ιδιαίτερο σθένος. Τον Ιανουάριο του 1938 ο Γκαίρινγκ άρχισε το συστηματικό σχεδιασμό για την απαλλοτριώση, δηλώνοντας ότι πρώτα απ' όλα «ήταν απαραίτητο να υπάρξει ένας νομικός ορισμός πότε μια επιχείρηση θεωρείται εβραϊκή». Στις 26 Μαρτίου μιλώντας στη Βιέννη ξεκαθάρισε ότι η αριανοποίηση (ή εθνικοποίηση) δε θα έπρεπε να καταστραφεί με λανθασμένα ή ανόητα μέτρα, αλλά θα έπρεπε να' ρθει εις πέρας συστηματικά και με

⁷⁴ Γουίλιαμ Σίφερ, *Η άνοδος και η πτώση του Γ' Ράιχ*, εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, τ. 3, σ. 350-351

⁷⁵ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 178-179

⁷⁶ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 124

προσεκτικά βήματα.⁷⁷ Το πρώτο διάταγμα που εισήχθη στις 22 Απριλίου 1938 προέβλεπε πρόστιμο ή φυλάκιση για όποιον Γερμανό αναλάμβανε την ευθύνη να καμουφλάρει τον εβραϊκό ‘χαρακτήρα’ μιας επιχείρησης. Η επόμενη απόφαση στις 26 Απριλίου, υπογεγραμμένη από τον Γκαίρινγκ και το Φρίκ, όριζε ότι ως τις 30 Ιουνίου 1938 κάθε Εβραίος είχε χρέος να αναφέρει και να προσδιορίσει όλη του την οικογενειακή και ξένη περιουσία ή αν η συνολική αξία της περιουσίας του δεν ξεπερνούσε τα 5.000 RM. Το τρίτο διάταγμα στις 14 Ιουνίου 1938 έδωσε τον ορισμό της εβραϊκής επιχείρησης: μια επιχείρηση θεωρείτο εβραϊκή αν ο κάτοχός της ήταν Εβραίος, αν κάποιος συμμετοχος ήταν Εβραίος ή αν γενικότερα βρισκόταν κάτω από εβραϊκή επιρροή.⁷⁸ Στα μέσα Ιουνίου του ίδιου χρόνου ο Υπουργός Εσωτερικών Φρίκ άρχισε να ετοιμάζει προσχέδια απόφασης που θα προωθούσε την υποχρεωτική αριανοποίηση των εβραϊκών επιχειρήσεων. Το διάταγμα της 6^{ης} Ιουλίου αφορούσε τις εμπορικές δραστηριότητες. Στις 25 Ιουλίου σχετικός νόμος απαγόρευσε στους Εβραίους φυσικούς (περίπου 4.000) να ασκούν το επάγγελμά τους και στις 27 Σεπτεμβρίου προωθήθηκε αντίστοιχος περιορισμός στους Εβραίους δικηγόρους (περίπου 1.700).⁷⁹

Τα τρία αυτά μέτρα ήταν αποφάσεις εκκαθάρισης του γερμανικού χώρου από την ‘εβραϊκή επιρροή’. Κάτω από τους όρους που έθεταν οι παραπάνω νόμοι θα μπορούσε κάλλιστα να υποστηριχτεί ότι διευθετείτο από τους ναζί η οικονομική επίλυση του ‘εβραϊκού προβλήματος’ στη Γερμανία. Αυτή είναι όμως μόνο μια οπτική. Σύντομα κάθε Εβραίος με τα ανάλογα νομοθετικά διατάγματα άρχισε να γίνεται ειδικός στόχος. Με το νόμο της 17^{ης} Αυγούστου 1938 κάθε Εβραίος άνδρας έπρεπε να προσθέσει στο κύριο όνομά του το όνομα ‘Ισραήλ’ και κάθε Εβραία γυναίκα το όνομα ‘Σάρα’. Στις 5 Οκτωβρίου 1938 το διάταγμα για τα διαβατήρια των Εβραίων, υπογεγραμμένο από τον επικεφαλής τότε της Sipo (Sicherheitspolizei) Werner Best, απαίτησε από τους Εβραίους να σημαδευτούν τα διαβατήριά τους μ’ ένα μεγάλο κόκκινο J.⁸⁰ Η διάκρισή τους γινόταν ολοένα και πιο έντονη και ο κλοιός γύρω τους πιο ασφυκτικός.

Είδαμε ως εδώ φραστικές και φυσικές επιθέσεις κατά των Εβραίων να γίνονται καθημερινές πρακτικές με τη συγκατάθεση των Γερμανών πολιτών. Φάνηκε καθαρά η προσπάθεια αποκλεισμού τους και μετατροπής τους σε ‘κοινωνικά νεκρά όντα’ με τη σχεδόν ανύπαρκτη αντίδραση των Εκκλησιών. Και όλα αυτά επιβλήθηκαν με νομοθετικές ρυθμίσεις που δικαιολογούσαν –όσο αυτό ήταν εφικτό- ενορχηστρωμένες και κατάλληλα καθοδηγούμενες αντιεβραϊκές ενέργειες. Δύο ακόμη γεγονότα επιτάχυναν τα αντιεβραϊκά

⁷⁷ στο ίδιο, σ. 131

⁷⁸ στο ίδιο, σ. 131

⁷⁹ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 83-84

⁸⁰ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 132-133

μέτρα. Το Anschluss, η ένωση με την Αυστρία το Μάρτιο του 1938, αύξησε κατά 200.000 τους Εβραίους στο Ράιχ. Ανέφικτο όπως ήταν, η μετανάστευση ως πολιτική δύσκολα θα μπορούσε ν' αναλάβει την φροντίδα ενός 'εχθρού' που πολλαπλασιαζόταν. Κατά δεύτερον, μια απροσδόκητη ευκαιρία για την πλέον σκληρότερη αντιμετώπιση των Εβραίων δόθηκε με τη δολοφονία στις 7 Νοεμβρίου 1938 του Γερμανού διπλωμάτη στο Παρίσι Ernst vom Rath από έναν δεκαεπτάχρονο Πολωνοεβραίο τον Hershl Grynszpan. Οι γονείς του Grynszpan, Πολωνοεβραίοι που ζούσαν στο Ανόβερο από το 1914, είχαν μόλις απελαθεί από τη Γερμανία. Το Μάρτιο του 1938 η Πολωνική κυβέρνηση, φοβούμενη ότι οι Γερμανοί σύντομα θα εκδίωκαν τους Εβραίους Πολωνικής εθνικότητας στην Πολωνία, εισήγαγε διάταγμα αφαίρεσης της υπηκοότητας Πολωνών που ζούσαν στο εξωτερικό πάνω από πέντε χρόνια, εκτός αν είχαν προμηθευτεί ειδική σφραγίδα από τους Πολωνούς πρόξενους υπαλλήλους στις 31 Οκτωβρίου.⁸¹ Χάρη σ' αυτό μπορούσαν να αρνηθούν την επιστροφή στην Πολωνία. Περίπου 50.000 Πολωνοεβραίοι κατοικούσαν τότε στη Γερμανία. Η Γερμανική κυβέρνηση πληροφορήθηκε σύντομα ότι η Πολωνική ήταν σταθερή στην πρόθεσή της να αρνηθεί την είσοδο Εβραίων. Στις 28 Οκτωβρίου η Γκεστάπο με εντολές του Υπουργείου Εξωτερικών ξεκίνησε τη συγκέντρωση Πολωνοεβραίων για τη μεταφορά τους στα πολωνικά σύνορα.⁸² Οι γονείς του Grynszpan ήταν ανάμεσα στους πρώτους που συγκεντρώθηκαν.

Ο Joseph Goebbels εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία από τη δολοφονία του vom Rath για να αποδεσμεύσει τις αντιεβρειακές εκδηλώσεις. Εβραϊκό αίμα έπρεπε να χυθεί για το θάνατο αυτό. Η Νύχτα των Κρυστάλλων (Kristallnacht) υπήρξε το αποκορύφωμα των τρομοκρατικών ενεργειών μέσα στη Γερμανία και η κορύφωση ενός προϋπάρχοντος αντισημιτισμού οι πτυχές του οποίου επρόκειτο να πάρουν ακραίες διαστάσεις. Τη νύχτα της 9^{ης} προς 10^{ης} Νοεμβρίου ο ήχος των κρυστάλλων που έσπαγαν, η μυρωδιά των συναγωγών που καίγονταν, οι κραυγές Εβραίων που κακοποιούνταν από συμπολίτες τους, ξύπνησαν τους Γερμανούς σε πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά. Πάνω από 7.000 εβραϊκά καταστήματα καταστράφηκαν. Περίπου 100 Εβραίοι δολοφονήθηκαν, χιλιάδες έπεσαν θύματα βίας και σαδιστικών βασανισμών, ενώ 30.000 Εβραίοι συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης του Μπούχενβαλντ (Buchenwald), του Νταχάου (Dachau) και του Ζάξενχαουζεν (Sachsenhausen).⁸³ Μάλιστα οι Εβραίοι γερμανικής υπηκοότητας υποχρεώθηκαν να πληρώσουν και φόρο που ανερχόταν σε 1.000.000.000 RM.⁸⁴

⁸¹ στο ίδιο, σ. 135

⁸² στο ίδιο, σ. 136

⁸³ στο ίδιο, σ. 137-138

⁸⁴ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 281

Είναι λογικό μέσα σ' όλα αυτά ν' αναρωτηθεί κανείς ποια ήταν η αντίδραση του γερμανικού λαού τη στιγμή που το πογκρόμ συγκλόνισε όλο το Δυτικό κόσμο. Στην ουσία δεν υπήρξε αντίδραση. Οι απλοί Γερμανοί πολίτες συμμετείχαν στους βασανισμούς που διεπράχθησαν σε βάρος των Εβραίων. Κάποιοι βέβαια σαφώς δεν άντεξαν βλέποντας μια βία δίχως όρια να ξεδιπλώνεται μπροστά τους. Ακόμη όμως και στην περίπτωση που εκφράστηκε αγανάκτηση δεν οφειλόταν σε λόγους οίκτου και συμπόνιας απέναντι στους Εβραίους. Ποιος ήθελε να γίνει μάρτυρας μιας τόσο εδραιωμένης βίας και μάλιστα έξω από το σπίτι του; Κανείς. Τα τάγματα εφόδου και όχι μόνο, καθώς και η τρομοκρατία που επέβαλαν, δημιούργησαν διάχυτο το αίσθημα του φόβου ώστε αρκετοί μη Εβραίοι και μάλιστα μη αριστεροί Γερμανοί να σκέφτονται ότι το επόμενο χτύπημα θα στραφεί εναντίον τους. Υπάρχει όμως και η άλλη πτυχή. Αρκετοί αντισημίτες γαλουχημένοι με την ιδεολογία περί ενός 'κυρίαρχου' Εβραίου στέκονταν τρομοκρατημένοι στην περίπτωση μιας αντεκδίκησης αυτή τη φορά των Εβραίων.

Με τη Νύχτα των Κρυστάλλων έγινε σαφές ότι οι Εβραίοι δεν είχαν πλέον καμία θέση στη γερμανική κοινωνία και οι ναζί φανέρωσαν τη θέλησή τους να χύσουν εβραϊκό αίμα. Η διάθεση αυτή φάνηκε στην εφημερίδα *Das Schwarze Korps* δύο εβδομάδες αργότερα. Στο σχετικό απόσπασμα που παραθέτει ο Γκόλντχαγκεν αναφέρονται τα εξής βασικά στοιχεία: «Οι Εβραίοι πρέπει να εκδιωχθούν από τις κατοικημένες περιοχές και να απομονωθούν σε χώρους όπου θα ζουν με τους ομοφίλους τους.. Ο γερμανικός λαός δεν έχει καμία διάθεση να ανεχθεί στην πατρίδα του εκατοντάδες χιλιάδες εγκληματίες που... διψάνε για εκδίκηση και.. θα αποτελέσουν εύφορο έδαφος για τον μπολσεβικισμό.. Μπροστά σε μια τέτοια κατάσταση θα κληθούμε να αντιμετωπίσουμε την επιτακτική ανάγκη της εξόντωσης του εβραϊκού υποκόσμου.. Το αποτέλεσμα θα είναι το οριστικό τέλος της παρουσίας του εβραϊσμού στη Γερμανία, ο ολοκληρωτικός αφανισμός του».⁸⁵

Μετά το πογκρόμ το καθεστώς προχώρησε προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Γκαίμπελς επέκτεινε τη νομοθεσία κατά των Εβραίων και στις 15 Νοεμβρίου το Υπουργείο Εκπαίδευσης απέβαλε όσα εβραϊόπουλα φοιτούσαν ακόμη σε γερμανικά σχολεία. Δύο εβδομάδες μετά, στις 28 Νοεμβρίου, η κυκλοφορία των Εβραίων σε δημόσια μέρη επιτρεπόταν μόνο για λίγες ώρες την ημέρα και στις 3 Δεκεμβρίου κάτω από εντολές του Χίτλερ οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν σε αφαίρεση του διπλώματος οδήγησής τους.⁸⁶

Καθώς οι συζητήσεις γύρω από το 'Εβραϊκό ζήτημα' συνεχίζονταν αδιάκοπα και τα νομοθετικά διατάγματα ακολουθούσαν το ένα μετά το άλλο, έφτασε για ακόμη μια φορά η επέτειος από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία. Την ημέρα αυτή, στις 30 Ιανουαρίου 1939

⁸⁵ Ντ.Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμιοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 199-200

ο Χίτλερ μίλησε στο Ράιχσταγκ και ξεκαθάρισε τον τελικό του στόχο σχετικά με τους Εβραίους λέγοντας τα εξής: «Σήμερα θα γίνω για άλλη μια φορά προφήτης: αν το διεθνές εβραϊκό κεφάλαιο εντός και εκτός της Ευρώπης επιτύχει για ακόμη μια φορά να βυθίσει τα έθνη σε ένα παγκόσμιο πόλεμο, τότε το αποτέλεσμα δε θα είναι ο εκμπολσεβικισμός του κόσμου και άρα η νίκη των Εβραίων, αλλά ο αφανισμός της εβραϊκής φυλής στην Ευρώπη».⁸⁷

Το γεγονός ότι ο Χίτλερ και άλλοι ναζί συνεργάτες συζητούσαν για την ‘τελική λύση’ επιβεβαιώθηκε ξεκάθαρα και από τις δηλώσεις τους. Το ‘κλειδί’ όμως προς αυτή την κατεύθυνση έδωσε η κήρυξη του πολέμου στην Πολωνία την 1^η Σεπτεμβρίου 1939. Στις 3 Σεπτεμβρίου η Μ.Βρετανία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας και λίγες ώρες αργότερα το ίδιο έκανε και η Γαλλία. Μέχρι το τέλος του μήνα είχε ολοκληρωθεί η κατάληψη της Πολωνίας. Εντωμεταξύ νωρίτερα είχε προηγηθεί η υπογραφή από τον Ribbentrop και τον Molotov του γερμανοσοβιετικού συμφώνου που επισημοποιούσε το διαμελισμό της Πολωνίας και ενίσχυε τη μεταξύ τους οικονομική συνεργασία. Το 1939 ο πόλεμος κατάφερε να απορροφήσει την προσοχή του λαού. Ο Χίτλερ εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία για να εφαρμόσει το σχέδιο του. Ανέθεσε στον έμπιστο γιατρό του Κούρτ Μπράντ την ευθύνη να καθορίσει όλους εκείνους που θα κρίνονταν αθεράπευτοι και ίδρυσε στο Βερολίνο ειδικό γραφείο, το γνωστό κέντρο T4, ονομασία που παρέπεμπε στη διεύθυνση της περιοχής (Tiergartenstrasse 4).⁸⁸ Το κέντρο αυτό συνεργαζόταν με μια ειδική επιτροπή αποτελούμενη από 25 ψυχιάτρους, 7 από τους οποίους κατείχαν πανεπιστημιακές έδρες. Σύντομα οι ψυχιατρικές κλινικές στη χώρα υποχρεώθηκαν να συμπληρώσουν ειδικά ερωτηματολόγια ή πιο κατανοητά καταλόγους θανάτου. Κατόπιν το Υπουργείο Εσωτερικών απαίτησε τη μεταφορά συγκεκριμένων ασθενών για λόγους ‘στρατιωτικούς’.⁸⁹ Η περίφημη ευθανασία που σήμαινε το θάνατο από οίκτο (Gnadentod) χρησιμοποιήθηκε για τη δολοφονία των διανοητικά καθυστερημένων και σωματικά ανάπηρων ατόμων. Η ζωή τέτοιων ανθρώπων ήταν οικονομικά επιζήμια και η ύπαρξή τους υπονόμεινε την υγεία των γερμανικών σωμάτων. Ως μέρος του προγράμματος ευθανασίας ιδρύθηκαν στη Γερμανία έξι κέντρα θανάτου: Brandenburg, Grafeneck, Hartheim, Bernburg, Sonnenstein και Hadamar.⁹⁰ Ειδικά φορτηγά αυτοκίνητα με νοσοκόμους που δεν ήταν παρά όργανα των SS και ανήκαν στην εταιρεία

⁸⁶ S. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, ό.π., σ. 284-285

⁸⁷ Ντ.Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμεοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 201

⁸⁸ Henry Friedländer, «STEP BY STEP: The expansion of murder, 1939-1941», στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 3 σ. 67

⁸⁹ Ζάκ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ. Η αντίσταση των πολιτών στην Ευρώπη 1939-1943*, (μτφ. Χριστίνα Ξανθοπούλου), εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 1993, σ. 163-164

⁹⁰ Henry Friedländer, «STEP BY STEP: The expansion of murder, 1939-1941», στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 3 σ.67

νοσοκομειακών μεταφορών (Gekrat) παραλάμβαναν τους ασθενείς οι οποίοι κατέληγαν σ' αυτά τα κέντρα εξόντωσης. Μάλιστα για να μην πλησιάζουν οι άνθρωποι κοντά υπήρχαν ταμπέλες με την επιγραφή "Νοσοκομείο λοιμωδών". Είναι βέβαια περιττό να ειπωθεί ότι πραγματικά μολυσμένοι ήταν οι θηριώδεις θύτες. Η διαδικασία της δολοφονίας ήταν εξαιρετικά σύντομη. Σ' ένα παράπηγμα τους αφαιρούσαν όλα τα ρούχα και γινόταν μια τυπική εξέταση από ένα γιατρό. Κατά ομάδες προχωρούσαν στο θάλαμο του ντους, όπου και πάλι ένας γιατρός άνοιγε το γκάζι, διοχέτευε το θάλαμο με μονοξείδιο του άνθρακα και κατόπιν τα πτώματα μεταφέρονταν στα κρεματόρια. Εν συνεχεία το Υπουργείο Εσωτερικών με επιστολή του ενημέρωνε τις οικογένειες των θυμάτων μαζί μ' ένα πιστοποιητικό θανάτου που διευκρίνιζε τα αίτια και την ημερομηνία αποβίωσής τους. Έγιναν όμως πολλά λάθη: αρκετές οικογένειες επί παραδείγματι έλαβαν πιστοποιητικό θανάτου τη στιγμή που ο άνθρωπός τους ήταν ολοζώντανος. Άλλες πάλι έλαβαν δύο τεφροδόχους και κάποιες πληροφορήθηκαν ότι ο άρρωστος τους πέθανε λόγω κρίσης σκωληκοειδίτιδας, ενώ είχε ήδη εγχειριστεί στο παρελθόν.⁹¹ Έτσι το πρόγραμμα ευθανασίας έγινε δημόσια γνωστό. Διαμαρτυρίες, κυρίως από θρησκευτικούς ηγέτες, ανάγκασαν το Χίτλερ να προχωρήσει στην τυπική ακύρωσή του Αύγουστο του 1941. Ως τότε τα θύματα ανέρχονταν σε 70.000. Το πρόγραμμα βέβαια δε σταμάτησε να λειτουργεί και το προσωπικό που το είχε στελεχώσει μεταφέρθηκε στα στρατόπεδα εξόντωσης στην Πολωνία. Αν και σχεδόν ποτέ στην ιστορία του Ολοκαυτώματος δεν αναφέρεται, θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι και σωματικά ανάπηροι Εβραίοι, όπως ο Eglfing-Haar στο Μόναχο και ο Am Steinlof στη Βιέννη, δολοφονήθηκαν στα κέντρα εξόντωσης του T4 το 1940 και υπήρξαν τα πρώτα θύματα της 'τελικής λύσης'.⁹²

◆ Πολωνία

Και ενώ αυτά συνέβαιναν με την εφαρμογή του προγράμματος ευθανασίας η κατάληψη της Πολωνίας έδωσε στο Χίτλερ την ευκαιρία να θέσει σε εφαρμογή τα φυλετικά του σχέδια που τον βασάνιζαν επί δύο δεκαετίες. Στις 12 Οκτωβρίου 1939 με διάταγμα εγκαθιδρύθηκε η Γενική κυβέρνηση των κατεχόμενων πολωνικών εδαφών στην κεντρική και ανατολική Πολωνία με επικεφαλής το Χάνς Φράνκ. Τώρα οι φυλετικές πολιτικές στόχευαν στη δημιουργία νέων γερμανικών αποικιών μέσω της μετεγκατάστασης. Όλοι οι μη Γερμανοί έπρεπε να εκδιωχθούν από αυτές τις περιοχές της Πολωνίας που θα ενσωματώνονταν στη Γερμανία. Ο συνολικός αριθμός των μεταφερομένων υπολογιζόταν στο ένα εκατομμύριο. Η πολωνική ηγετική ελίτ επρόκειτο να δολοφονηθεί και ο πολωνικός πληθυσμός θα χησίμειε

⁹¹ Ζάκ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 164-165

⁹² Henry Friedländer, «The expansion of murder, 1939-1941» στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 3, σ. 71

μόνο ως πηγή εργασίας για τους Γερμανούς. Οι Εβραίοι επρόκειτο να μεταφερθούν σε κάποια μεγάλα αστικά κέντρα και θα διακρίνονταν από το μη εβραϊκό πληθυσμό σαν πρώτο στάδιο μιας μακράς διαδικασίας που θα τελείωνε με την εξόντωσή τους.⁹³

Ας δούμε λοιπόν αρχικά πώς εξελίχτηκε η κατάσταση στην Πολωνία. Οι Εβραίοι πολωνικής καταγωγής έτυχαν ιδιαίτερα σκληρής μεταχείρισης για τρεις κυρίως λόγους. Ο ένας ήταν η σύνθεση του προσωπικού της γερμανικής διοίκησης στην Πολωνία. Αυτή η διοικητική μηχανή περιελάμβανε ένα μεγάλο αριθμό μελών του κόμματος στη γραμμή της. Ήταν λιγότερο προσεκτική και λιγότερο γραφειοκρατική από εκείνη στο Ράιχ.⁹⁴ Ένας άλλος πιο σημαντικός λόγος για τη μη διστακτική δράση στην Ανατολή ήταν η γερμανική οπτική του Πολωνού και του Πολωνοεβραίου. Στα μάτια των Γερμανών ένας Πολωνός ήταν φυσικά κατώτερος από ένα Γερμανό και ένας Πολωνοεβραίος σε χαμηλότερη θέση από έναν Γερμανοεβραίο. Γενικότερα μάλιστα οι Εβραίοι στην Ανατολή θεωρούνταν από τους Γερμανούς υπάνθρωποι (*untermenschum*) και όπως ήταν αναμενόμενο δόθηκε έμφαση σε ζητήματα μικτών γάμων, διακοπής των σχέσεων Εβραίων-Γερμανών κ.ο.κ. Τέλος μια τρίτη αιτία για την ειδική μεταχείριση των Πολωνοεβραίων ήταν το βάρος του αριθμού τους. Το 10% του πολωνικού πληθυσμού ήταν Εβραίοι, δηλαδή από 33.000.000 ανθρώπους οι 3.300.000 ήταν Εβραίοι. Όταν η Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση το Σεπτέμβριο του 1939 χώρισαν την Πολωνία, 2.000.000 από αυτούς τους Εβραίους βρέθηκαν ξαφνικά υπό γερμανική κυριαρχία.⁹⁵

Αμέσως μετά τη συνθηκολόγηση της Πολωνίας ξεκίνησαν οι πειραματισμοί για την εξόντωση των Εβραίων. Μια εκδοχή εμφανίστηκε με το σχέδιο που πρότεινε ο αρχηγός της SD, ο Reinhard Heinrich. Το πρώτο μέρος του πλάνου υποστήριζε την εκδίωξη των Εβραίων από τις περιοχές του Ντάντσιγκ, της Δυτικής Πρωσίας, του Πότσδαμ και της ανατολικής Άνω Σιλεσίας που αργότερα ενσωματώθηκαν στη διοίκηση του Ράιχ. Οι Εβραίοι έπρεπε να μετακινηθούν από αυτά τα εδάφη προς τη Γενική κυβέρνηση όπου και θα συγκεντρώνονταν σε πόλεις. Ο εποίκισμός αφορούσε επίσης Πολωνούς και Τσιγγάνους. Το δεύτερο μέρος προωθούσε την ιδέα ίδρυσης συμβουλίων σε κάθε εβραϊκή κοινότητα. Τα συμβούλια θα είχαν την πλήρη ευθύνη για την εκτέλεση όλων των εντολών.⁹⁶ Είναι αξιοσημείωτο εδώ ότι ο στρατός δεν ήθελε να συμμετάσχει στην εφαρμογή αυτού του σχεδίου, κάτι βέβαια το οποίο έκανε δύο χρόνια μετά.⁹⁷

⁹³ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 149-150

⁹⁴ R. Hilberg, ό.π., σ. 125

⁹⁵ στο ίδιο, σ. 126

⁹⁶ στο ίδιο, σ. 128

⁹⁷ στο ίδιο, σ. 130

Τη στιγμή λοιπόν που η κύρια υπηρεσία ασφαλείας του Ράιχ (RSHA: Reichssicherheitshauptamt) υπό τον Χάιντριχ διεκπεραίωσε τους εκτοπισμούς προς την Ανατολή, ο Χίμμελρ ανέλαβε την εποπτεία των μετακινήσεων. Τα SS και η σύσταση της επιτροπής του Ράιχ για την εδραίωση της Γερμανοσύνης (RKFDV: Reichskommissariat für die Festigung des Deutschen Volkstums) συντόνιζαν την εθνική γερμανική εγκατάσταση.⁹⁸ Το πρώτο βήμα σ' αυτό το πρόγραμμα μεταφοράς του πληθυσμού προτάθηκε από τον αρχηγό της Γκεστάπο Heinrich Müller στις 6 Οκτωβρίου 1939, όταν εξουσιοδότησε τον Adolf Eichmann να έρθει σε επαφή με τον τοπικό κυβερνήτη της ανατολικής Άνω Σιλεσίας για την μετακίνηση Εβραίων από την περιοχή. Έγιναν σχετικές προσπάθειες. Σταμάτησαν όμως γρήγορα, καθώς κατά τα λεγόμενα του Χίμμελρ το σχέδιο προσέκρουσε σε «τεχνικές δυσκολίες».⁹⁹ Η επόμενη διαταγή δόθηκε από τον ίδιο το Χίμμελρ στις 30 Οκτωβρίου 1939. Μέχρι το τέλος Φεβρουαρίου ο Reichsführer επιθυμούσε την μετακίνηση από τα κατεχόμενα εδάφη ενός εκατομμυρίου ανθρώπων μεταξύ των οποίων βρίσκονταν και 550.000 Εβραίοι. Εν τω μεταξύ η μετεγκατάσταση των Γερμανών της Βαλτικής στη Δυτική Πρωσσία συνάντησε προβλήματα επειδή ο Gauleiter Albert Foster δεν ήταν συνεργάσιμος. Η αντιπάθειά του άλλωστε για τον Χίμμελρ ήταν εμφανής.¹⁰⁰ Στις 22 Νοεμβρίου ο Χάιντριχ διέταξε τη μεταφορά 80.000 Εβραίων και Πολωνών από το Βάρτεγκαου (περιοχή Πολωνίας που ενσωματώθηκε στη Γερμανική Ομοσπονδία) ώστε οι ερχόμενοι Γερμανοί της Βαλτικής να εγκατασταθούν εκεί.¹⁰¹ Βλέπουμε επομένως ότι το κυρίαρχο ζήτημα ήταν η εύρεση χώρου για αυτούς τους Γερμανούς και όχι η επίλυση του 'εβραϊκού προβλήματος'.

Αμέσως μετά την ολοκλήρωση των μεταφορών στο Βάρτεγκαου, στις 4 Ιουνίου 1940 σε συνέδριο στο Βερολίνο ο Άιχμαν ανακοίνωσε την επείγουσα μετακίνηση όλων των Εβραίων από τα κατεχόμενα εδάφη μέσα στους επόμενους μήνες.¹⁰² Στις 12 Φεβρουαρίου 1940 ακολούθησε μια συνάντηση με το Χίμμελρ, τον Φράνκ, τους Γκαουλάιτερ της Ανατολής και τον Γκαίρινγκ. Ανάμεσα στα άλλα συζητήθηκε και ο εκτοπισμός των Εβραίων στην περιοχή του Lublin, σχέδιο το οποίο ακυρώθηκε ένα μήνα αργότερα χωρίς εξηγήσεις.¹⁰³ Κατά την άνοιξη του 1940 και ο Χίτλερ φάνηκε να χάνει την πίστη στο σχέδιο μετεγκατάστασης ειδικά όσον αφορούσε τους Εβραίους στο Λουμπλίν. Νωρίτερα ακόμη έστρεψε την προσοχή του κυρίως σε θέματα προετοιμασίας για τις επιθέσεις στην Σκανδιναβία, τις Κάτω χώρες και τη Γαλλία.

⁹⁸ Christopher R. Browning, *The Path to Genocide. Essays on Launching the Final Solution*, Cambridge University Press, 1992, σ. 8-9

⁹⁹ στο ίδιο, σ. 9-10

¹⁰⁰ στο ίδιο, σ. 10

¹⁰¹ στο ίδιο, σ. 11

¹⁰² στο ίδιο, σ. 12

Την ίδια περίοδο, το Μάιο του 1940, ο Χίμμερ έκανε «κάποιες σκέψεις για τη μεταχείριση των ξένων πληθυσμών στην Ανατολή». Για τους Εβραίους πίστευε στην πιθανότητα μιας μεγάλης μετανάστευσης όλων σε κάποια αποικία της Αφρικής ή οπουδήποτε αλλού.¹⁰⁴ Στις 25 Μαΐου ο Χίμμερ ανακοίνωσε την πρόθεσή του στον Χίτλερ και εκείνος έδωσε την έγκρισή του. Το νησί που θα προοριζόταν για τους Εβραίους ήταν η Μαδαγασκάρη, Γαλλική αποικία που προσφερόταν μετά τη νίκη της Γερμανίας επί της Γαλλίας. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο όμως χρειαζόταν και η συναίνεση της Μ. Βρετανίας, πράγμα το οποίο δεν έγινε και το σχέδιο εγκαταλείφθηκε. Παρ' όλα αυτά το σχέδιο Μαδαγασκάρη αποτέλεσε ένα σημαντικό ψυχολογικό βήμα προς την 'τελική λύση'.

Η επαναλαμβανόμενη αποτυχία των γερμανικών σχεδίων για μαζικούς εκτοπισμούς πληθυσμών απογοήτευσε τα SS και τον Χίτλερ. Οι προετοιμασίες για τον πόλεμο εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης το πρώτο εξάμηνο του 1941 άνοιξαν το δρόμο στο Φίρερ και στους ναζί για να σκεφτούν με διαφορετικό τρόπο πάνω σε πολλά θέματα για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

Το επόμενο στάδιο του προγράμματος προωθούσε τη συγκέντρωση των Εβραίων σε γκέττο. Η ναζιστική πολιτική γκεττοποίησης στην Πολωνία από το 1939-1941 έγινε θέμα συγκρούσεων ανάμεσα στους ιστορικούς που χωρίστηκαν στους προθεσιακούς, δηλαδή σε εκείνους που προέκριναν τις προθέσεις του Χίτλερ και τους φονξιοναλιστές, δηλαδή σε αυτούς που εστίασαν στη δομή και στους κανόνες του Γ' Ράιχ. Στην προκειμένη περίπτωση οι προθεσιακοί προσέγγισαν οπτικές της γκεττοποίησης σαν μια συνειδητή διαδικασία προετοιμασίας για την ολοκληρωτική εξόντωση. Αντίθετα οι φονξιοναλιστές ιστορικοί συμφώνησαν ότι η γκεττοποίηση έπαιξε ένα ζωτικό ρόλο στην πορεία μιας ασχεδιάστης συσσωρευτικής ριζοσπαστικοποίησης που οδήγησε στην 'τελική λύση'.¹⁰⁵ Σύμφωνα με τον Cr. Browning η ίδρυση των γκέττο ήταν στην πραγματικότητα κάτι που έγινε σε διαφορετικές στιγμές, με διαφορετικούς τρόπους για διαφορετικούς λόγους με τις πρωτοβουλίες τοπικών εξουσιών σε μια πορεία κανονικότητας και όχι ριζοσπαστικοποίησης.¹⁰⁶

Τα βασικά στάδια στη διαδικασία της γκεττοποίησης αποτελούνταν από την αναγνώριση των Εβραίων, τον περιορισμό των κινήσεών τους και τη δημιουργία εβραϊκών συμβουλίων. Τα δύο πρώτα δε συνάντησαν ιδιαίτερη δυσκολία για να πραγματοποιηθούν. Ήδη στις 23 Νοεμβρίου 1939 οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να φορούν το κίτρινο αστέρι και στις 11 Δεκεμβρίου τους απαγόρευσαν να αλλάζουν κατοικία και να κυκλοφορούν στους δρόμους

¹⁰³ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 156

¹⁰⁴ C. Browning, *The Path to Genocide ...*, ό.π., σ. 16-17

¹⁰⁵ στο ίδιο, σ. 28-29

¹⁰⁶ στο ίδιο, σ. 30

από τις 9μμ.- 5πμ. Επίσης με διάταγμα στις 26 Ιουνίου 1940 οι Εβραίοι στερήθηκαν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τους σιδηροδρόμους.¹⁰⁷ Το πιο σημαντικό και εντέλει το πιο δύσκολο στην πορεία της γκεττοποίησης ήταν η ίδρυση εβραϊκών συμβουλίων (Judenrate). Σύμφωνα με το διάταγμα της Γενικής κυβέρνησης στις 28 Νοεμβρίου 1939 κάθε εβραϊκή κοινότητα με πληθυσμό ως 10.000 έπρεπε να εκλέξει ένα Judenrate 12 μελών και κάθε κοινότητα που ο αριθμός τους ξεπερνούσε τα 10.000 άτομα όφειλε να εκλέξει συμβούλιο αποτελούμενο από 24 μέλη. Έτσι στις 4 Νοεμβρίου 1939 ο Adam Czerniakow έγινε πρόεδρος του Judenrat της Βαρσοβίας και ο Chaim Rumkowski επικεφαλής στο Lotz.¹⁰⁸

Οι Γερμανοί άρχισαν να πειραματίζονται με τα γκέττο σε όλη την Πολωνία. Λεπτομερή σχέδια για ένα γκέττο στο Λότζ ήταν έτοιμα το Δεκέμβριο του 1939, εγκρίθηκαν το Φεβρουάριο του 1940 και επικυρώθηκαν από το Βερολίνο τον Απρίλιο. Την 1^η Μαΐου 1940 το γκέττο του Λότζ με 160.000 Εβραίους ήταν ερμητικά κλειστό. Στη Βαρσοβία οι τοίχοι του γκέττο άρχισαν να κατασκευάζονται το καλοκαίρι του 1940 και το Νοέμβριο περίπου μισό εκατομμύριο Εβραίοι βρέθηκαν πίσω από τις πύλες του. Το Δεκέμβριο του 1939 το εβραϊκό συμβούλιο της Βαρσοβίας τοποθέτησε έπειτα από εντολή έξω από το γκέττο επιγραφές που προειδοποιούσαν χαρακτηριστικά: «κίνδυνος, ζώνη επιδημιών».¹⁰⁹ Άλλα μεγάλα γκέττο ήταν του Λβοβ (150.000 Εβραίοι), του Μίνσκ (84.000), της Βίλνα (57.000) και του Μπιάλιστοκ (50.000).¹¹⁰

Η κατάσταση στα γκέττο ήταν πραγματικά εφιαλτική. Οι Εβραίοι ζούσαν κάτω από άθλιες συνθήκες. Οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν από τους ναζί, ενώ τους έλειπαν τα στοιχειώδη αγαθά της καθημερινής ζωής. Δέματα τροφής και πακέτα ρουχισμού κατάσχονταν αμέσως από τους Γερμανούς. Τρεις με τέσσερις οικογένειες διαβίωναν σε χώρο που αντιστοιχούσε σε μία. Οι οσμές από τα αποχωρητήρια και τα σπασμένα παράθυρα μόλυναν τον αέρα και το νερό πάγωνε από το φοβερό κρύο. Το Δεκέμβριο μάλιστα του 1941 οι Γερμανοί κατάσχεσαν οτιδήποτε με τρίχωμα που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τους Πολωνοεβραίους.¹¹¹ Η γερμανική πολιτική ήταν τέτοια ώστε έφτανε στα όρια αντοχής τον εβραϊκό πληθυσμό παρέχοντάς του το μισό της τροφής από το εβδομαδιαίο μάξιμουμ. Μόνο η παράνομη μεταφορά τροφής στα γκέττο κράτησε την πλειοψηφία των Εβραίων ώστε να μην πεθάνουν από την πείνα. Το γκέττο ήταν πραγματικά ένα σύστημα ισοπέδωσης, αλλά επίσης δημιούργησε μια νέα τάξη, τους κατά κάποιον τρόπο 'νέους πλούσιους'. Λαθρέμποροι, απατεώνες, εκβιαστές και πληροφοριοδότες ευημερούσαν στο καρκινώδες

¹⁰⁷ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 145

¹⁰⁸ *στο ίδιο*, σ. 145

¹⁰⁹ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 255-256

¹¹⁰ *στο ίδιο*, σ. 257-258

¹¹¹ *στο ίδιο*, σ. 259-261

περιβάλλον των γκέττο.¹¹² Η πείνα σκότωνε. Πρώτα όμως προκαλούσε δυσκολίες διανοητικές, ψυχολογικές και φυσικές (απώλεια βάρους, απώλεια του κανονικού ρυθμού ύπαρξης εργασίας και σκέψης). Στο γκέττο της Βαρσοβίας 85.000 Εβραίοι έχασαν τη ζωή τους πριν ακόμη εκτοπιστούν. Στο ίδιο γκέττο ο θάνατος από τύφο υπολογίστηκε σε 15%. Καρδιακές παθήσεις, δυσεντερία και φυματίωση ήταν επίσης συχνά φαινόμενα. Ως αντίδοτο στην κατάθλιψη και την απελπισία λειτούργησε η διδασκαλία της θρησκευτικής παράδοσης ενώ η οικογένεια ήταν θεμέλιος λίθος ηθικής υποστήριξης. Οικογένειες που χωρίστηκαν ξαναενώθηκαν προτιμώντας να μοιραστούν το γκέττο μεταξύ τους παράλληλα με τις ελπίδες που σύντομα θα αποδεικνύονταν φρούδες. Σε κάποιες οικογένειες το ηθικό έσπασε. Η πείνα οδήγησε κάποια παιδιά ή ακόμη και γονείς να κλέψουν ο ένας την τροφή του άλλου. Οι γάμοι επίσης επισπεύδονταν ανάμεσα σε νεαρά άτομα που ένιωθαν το τέλος να πλησιάζει.¹¹³

Στην ολοένα και πιο αυξανόμενη επιδείνωση της ζωής στα γκέττο οι γερμανικές τοπικές αρχές έπρεπε να αποφασίσουν αν θα άφηναν να συνεχιστεί κάτι τέτοιο ή αν θα έπαιρναν μέτρα για να λυθεί το πρόβλημα. Η πολιτική των Γερμανών ιδιαίτερα ως προς τους Εβραίους της Βαρσοβίας είχε μάλλον σκοπό να τους αφανίσει και όχι τόσο να τους χρησιμοποιήσει ως εργατικό δυναμικό. Και μόνο το γεγονός ότι δεν προσπάθησαν να αξιοποιήσουν την οικονομική παραγωγικότητα των Εβραίων ούτε καν να διατηρήσουν σε καλά επίπεδα την υγεία τους, δηλώνει τις φυλετικές αντισημιτικές τους διαθέσεις και την περιθωριακή σημασία των οικονομικών προβληματισμών. Άλλωστε ιδεολογικά οι κάτοικοι των γκέττο βρίσκονταν στην κατώτερη βαθμίδα της φυλετικής ιεραρχίας, γεγονός το οποίο σήμαινε ότι δεν υπήρχε δυνατότητα καλυτέρευσης της κατάστασης.

Από τη μεριά τους τα Judenräte βρέθηκαν σε δύσκολη θέση. Μοντέλα συμπεριφοράς υπήρξαν πολλά. Ότι όμως και να έκαναν δεν μπορούσαν να ανατρέψουν το τελικό αποτέλεσμα μιας ήδη ληφθείσας απόφασης. Στο γκέττο του Λότζ επί παραδείγματι ο επικεφαλής της κοινότητας Ρουμκόφσκι ενεργούσε κατά τρόπο άγριο. Γνώριζε τι τους περίμενε και ωστόσο έστελνε παιδιά στο θάνατο δηλώνοντας ότι πρόκειται για δική του επιλογή. Την ίδια στιγμή μετέτρεψε το Λότζ σε στρατόπεδο εργασίας. Τον Ιούνιο του 1940 το γκέττο αριθμούσε 160.000. Τον Ιούνιο του 1944 έμειναν 69.000. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου εκκενώθηκε και οι 69.000 στάλθηκαν στο Άουσβιτς. Στο Μίνσκ υπήρχε γκέττο με 84.000 κατοίκους και επικεφαλής τον Mishkin. Αυτός συνεργάστηκε με τους κομμουνιστές παρτιζάνους. Για ένα χρονικό διάστημα ακολουθούσε υπακοή και παράλληλα διέσωσε 7.500 Εβραίους στα δάση. Κάποια στιγμή εμπιστεύθηκε έναν Γερμανό αξιωματικό υποτιθέμενο αντιναζιστή και προδόθηκε. Τον διαδέχτηκε ο Yaffe, ο οποίος τα κατάφερε ως τον Ιούλιο του

¹¹² στο ίδιο, σ.264-265

1942 και τότε αποφάσισε να προειδοποιήσει τους κατοίκους για την εκτέλεση. Οι Γερμανοί ανακάλυψαν τον σύνδεσμο και ο Yaffe είπε ότι θα τον παρέδιδε ή θα αυτοκτονούσε. Παρέδωσε ένα πτώμα παραμορφωμένο καταφέροντας να κερδίσει λίγο χρόνο. Πάρα ταύτα σκοτώθηκαν όλοι. Απ' όλα τα γκέττο το μεγαλύτερο ήταν στη Βαρσοβία όπου ζούσαν σχεδόν 500.000 Εβραίοι. Το συμβούλιο ανέλαβε όλη τη ζωή στο γκέττο (παιδεία, περίθαλψη κ.ά.), ο πρόεδρος του οποίου Α. Γσερνιάκοφ αυτοκτόνησε. Το γκέττο εκκενώθηκε το Μάιο του 1943 έπειτα από μαζικούς εκτοπισμούς στην Τρεμπλίνκα το καλοκαίρι του 1942 και δύο εξεγέρσεις τον Ιανουάριο και τον Απρίλιο του 1943.¹¹⁴

Περίπου μάλιστα στα τέλη του 1942 σχεδόν κάθε κάτοικος στην Πολωνία είχε μια ιδέα του τι συνέβαινε. Ακόμη και παιδιά γνώριζαν το σκοπό των εκτοπισμών. Όταν, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού στο γκέττο του Λότζ τα παιδιά ενός ορφανοτροφείου στοιβάζονταν σε φορτηγά αυτοκίνητα, έκλαιγαν φωνάζοντας «δε θέλουμε να πεθάνουμε» (Mir viln nisht shtarbn!).¹¹⁵ Ποια ήταν η αντίδραση των Εβραίων στην όψη ενός βέβαιου θανάτου; Προετοιμάστηκαν για ένοπλη αντίσταση; Είναι χαρακτηριστικό εδώ ότι τομείς της προπαγάνδας στη Γενική κυβέρνηση παρακολουθούσαν τις κινήσεις του εβραϊκού πληθυσμού λεπτομερέστατα. Στις 18 Απριλίου 1942 π.χ. το τμήμα προπαγάνδας στο Λουμπλίν ανέφερε ότι οι Εβραίοι της περιοχής του Hrubieszow προσέγγισαν την καθολική Εκκλησία για να βαπτιστούν.¹¹⁶ Στο γκέττο της Βαρσοβίας οι ελάχιστοι Εβραίοι που είχαν απομείνει αντιστάθηκαν με το ελάχιστο πολεμικό υλικό που είχαν προμηθευτεί. Η εβραϊκή εξέγερση δεν προετοιμάστηκε από το Judenräte. Για να κινητοποιηθούν οι Εβραίοι του γκέττο εναντίον των Γερμανών ήταν αναγκαία η δημιουργία μιας νέας, δυνατής ιεραρχίας, ικανής να ανταποκριθεί επιτυχώς στην πρόκληση. Ο πυρήνας μιας τέτοιας παράνομης οργάνωσης σχηματίστηκε από τα πολιτικά κόμματα που τώρα ενώθηκαν μαζί σ' ένα αντιστασιακό μπλοκ.

Δεν προχώρησαν όλα τα κόμματα σε μια αντιστασιακή πολιτική με την ίδια ταχύτητα. Η κίνηση ξεκίνησε από δύο ακραία στρατόπεδα που δεν είχαν καμία επαφή μεταξύ τους: τους κομμουνιστές (PPR) και τους εθνικιστές (revisionist party). Από εκεί η ιδέα προωθήθηκε σε σιωνιστικές νεανικές ομάδες (Hechalutz), σε σοσιαλιστικά εργατικά σωματεία (Bund), και σε εργάτες αριστερούς σιωνιστές (Poale zion Left).¹¹⁷ Μέχρι τότε όμως το 85% των Εβραίων του γκέττο ήταν ήδη νεκρό. Είχαν απομείνει μόνο 70.000. Όπως ήταν αναμενόμενο

¹¹³ στο ίδιο, σ. 267-274

¹¹⁴ Οι πληροφορίες για τα εβραϊκά συμβούλια αντλήθηκαν από το μάθημα «Η Γενοκτονία των Εβραίων στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο» με Διδάσκουσα την καθηγήτρια κ. Ρίκα Μπενβενίστε

¹¹⁵ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 315

¹¹⁶ στο ίδιο, σ. 315-316

¹¹⁷ στο ίδιο, σ. 318-319

προέκυψαν πολλά ερωτήματα. Ο ιστορικός Emmanuel Ringelblum έγραφε στα μέσα Οκτωβρίου: «Γιατί δεν αντισταθήκαμε όταν άρχισαν (ενν. οι Ναζί) να μετακινούν 300.000 Εβραίους από τη Βαρσοβία; Γιατί επιτρέψαμε στους εαυτούς μας να οδηγηθούμε σαν πρόβατα στη σφαγή; Γιατί όλα ήρθαν τόσο εύκολα στον εχθρό;... Γιατί μπόρεσαν 50 άνδρες των SS με τη βοήθεια 200 Ουκρανών φρουρών και ένα ισοδύναμο αριθμό Λεττονών να φέρουν εις πέρας την επιχείρηση τόσο ομαλά;»¹¹⁸

Το τέλος του 1942 ήταν η χρονική περίοδος κατά την οποία τα εβραϊκά πολιτικά κόμματα ενώθηκαν μαζί και αποφάσισαν ν' αντισταθούν σε επόμενους εκτοπισμούς. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος τα κόμματα δημιούργησαν έναν πολύπλοκο οργανισμό για να συντονίσουν τις δραστηριότητές τους. Πρώτα, η εβραϊκή εθνική ένωση (ZKN) σχηματίστηκε για να συγκεντρώσει τα σιωνιστικά γκρούπ και την κομμουνιστική PPR. Μια συντονιστική επιτροπή (KK) ιδρύθηκε τότε για να υποτάξει τα μέλη της Bund και τους συγχωνευμένους σιωνιστές και κομμουνιστές κάτω από την ίδια στέγη. Αυτό το πολιτικό αμάγαλμα πραγματοποιήθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1942. Τότε αυτές οι ενώσεις, 22 στο σύνολο, τοποθετήθηκαν υπό τη διοίκηση του στρατιωτικού τμήματος της KK: την οργάνωση εβραϊκού αγώνα (ZOB). Ο καθοδηγητής της ZOB ήταν ο Μορντεκάι Ανιέλεβιτς (Mordechai Anielewicz). Είναι αξιοσημείωτο πως ήταν μόλις 24 ετών. Συνήθως οι πόρτες σε διοικητικές θέσεις στην αρχηγεία της εβραϊκής κοινότητας δεν ήταν ανοιχτές σε νέους άνδρες που προσέφεραν μόνο την ικανότητα και την ευφυΐα τους.¹¹⁹

Το πρώτο αντιστασιακό ξέσπασμα εκδηλώθηκε με χτύπημα σε Εβραίους συνεργάτες του μηχανισμού του Judenräte. Στις 19 Απριλίου 1943 στις τρεις το πρωί το γκέττο περικυκλώθηκε και τρεις ώρες αργότερα τα Waffen-SS εισήλθαν σε αυτό. Γρήγορα φάνηκε ότι η εκκένωσή του δε θα γινόταν μόνο με μια εκκαθαριστική επιχείρηση. Στις 20 με 21 Απριλίου οι εξελίξεις ήταν αργές. Από τις 22 Απριλίου διάφοροι τομείς του γκέττο κάηκαν και το Μάιο μόνο λίγοι Εβραίοι βρίσκονταν ακόμη γύρω από τα φλεγόμενα κτίρια. Στις 8 Μαΐου ο Εβραίος διοικητής Μ. Ανιέλεβιτς δολοφονήθηκε και στις 15 οι πυροβολισμοί έγιναν πλέον σποραδικοί. Την επόμενη ημέρα στις 8:15 το πρωί ο Γερμανός διοικητής Stroop ανατίναξε την Συναγωγή ' Plomack' στον άριο τομέα της πόλης σαν σημάδι ότι η μάχη στο γκέττο της Βαρσοβίας έλαβε τέλος.¹²⁰

Χιλιάδες Εβραίοι θάφτηκαν κάτω από τα συντρίμια και 56.065 παραδόθηκαν. Από τους συλληφθέντες 7.000 εκτελέστηκαν και άλλοι τόσοι εκτοπίστηκαν στο στρατόπεδο εξόντωσης στην Τρεμπλίνκα. 15.000 μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο εργασίας και θανάτου

¹¹⁸ στο ίδιο, σ. 321

¹¹⁹ στο ίδιο, σ. 321

¹²⁰ στο ίδιο, σ. 322-326

στο Λουμπλίν και οι εναπομείναντες σε στρατόπεδα εργασίας. Οι απώλειες στους Γερμανούς και τους συνεργάτες τους υπολογίζονται μόλις σε 16 νεκρούς και 85 τραυματίες.¹²¹

Γενικότερα η κατάσταση στα πολωνικά γκέττο ήταν πολύπλοκη και οι εβραϊκές κοινότητες εξαιρετικά αδύναμες για να την αντιμετωπίσουν. Τις περισσότερες φορές ακολουθούσαν τις διαταγές για να κερδίσουν χρόνο και να μειώσουν τις απώλειες. Όπλα ήταν δύσκολο να βρεθούν επειδή οι Γερμανοί τα είχαν κατασχέσει. Μη εβραϊκές ομάδες έδειξαν δισταγμό να συνεργαστούν με Εβραίους. Για να αποδράσουν ήταν αναγκαία η ύπαρξη ανθρώπινης βοήθειας και μιας κατάλληλης γεωγραφικής μορφολογίας. Στην ανατολική Ευρώπη όμως η γη ήταν επίπεδη και ανοιχτή. Ακόμη και αν ευνοούσε την απόδραση, το πρόβλημα του φαγητού γινόταν τροχοπέδη σε οποιαδήποτε απόφαση. Οι παρτιζάνοι επίσης ως το 1943 ήταν ακόμη πολύ λίγοι. Επιπλέον η τιμωρία για όποιον έβγαινε από το γκέττο ήταν θάνατος. Το ίδιο ίσχυε για όσους βοηθούσαν Εβραίους να δραπετεύσουν. Έρευνες που διεξήχθησαν στην Πολωνία στα τέλη του 1960 έδειξαν ότι λίγοι εκατοντάδες Πολωνοί εκτελέστηκαν βοηθώντας Εβραίους και αρκετοί χιλιάδες τους βοήθησαν ή προσπάθησαν να το κάνουν. Κάποιοι Πολωνοί ρίσκαραν τη ζωή τους για παλιούς τους φίλους, αλλά το έκαναν για λόγους θρησκευτικής ηθικής ή πολιτικής δέσμευσης στην ισότητα και την ελευθερία και κάποιοι άλλοι για χρήματα. Η πλειοψηφία όμως των 30 εκατομμυρίων Πολωνών δεν προέβη σε καμία θετική κίνηση υπέρ των Εβραίων όντας ικανοποιημένοι να παρατηρούν τους Γερμανούς να επιλύουν το 'εβραϊκό τους πρόβλημα'.¹²² Στην Πολωνία άλλωστε και γενικότερα στην ανατολική Ευρώπη ευδοκίμούσε ένας έντονος παραδοσιακός αντισημιτισμός που αντλούσε τη δύναμή του από θρησκευτικές προκαταλήψεις. Πέραν τούτου ο Εβραίος εδώ στιγματίστηκε με το στερεότυπο του κομμουνιστή, πράγμα το οποίο ίσως προκάλεσε τη δημόσια αδιαφορία των Πολωνών. Το ζήτημα της βοήθειας δεν ήταν κάτι αυτονόητο. Επίσης για να πολεμήσει κάποιος η φυσική και ψυχολογική υγεία ήταν απαραίτητες προϋποθέσεις, όσο η θέληση και η γνώση της αντίστασης, ιδιαίτερα μάλιστα όταν ήξερε πως ήταν δύσκολο να ζήσει.¹²³ Πολλοί όμως πίστεψαν ότι οι ζωές τους δε διέθεταν κίνδυνο. Ο Ρ. Χίλμπεργκ επισημαίνει ότι η συμμόρφωση στους αντιεβραϊκούς νόμους και η υποχωρητικότητα ήταν οι κύριες πρακτικές των Εβραίων σε προηγούμενες εποχές και όταν ανήλθαν οι ναζί στην εξουσία οι αντιδράσεις ήταν και πάλι οι ίδιες.¹²⁴ Ο Χίλμπεργκ θεωρεί ότι αυτή η προσαρμοστικότητα ώθησε ένα μικρό μέρος των Γερμανών να προχωρήσουν στην εξόντωση. Απ' ότι φαίνεται εδώ προκύπτουν κάποιοι υπαινιγμοί οι οποίοι δηλώνουν ότι αν η στάση των

¹²¹ στο ίδιο, σ. 326

¹²² Lucy S. Dawidowicz, *The Holocaust and the Historians*, ό.π., σ. 692-693

¹²³ Ζάκ Σεμελέν, *Αοπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 65-66

¹²⁴ R. Hilberg, ό.π., σ. 14-17

Εβραίων ήταν διαφορετική κατά τη ναζιστική περίοδο, θα σώζονταν περισσότεροι. Οι απόψεις σ' αυτό το ζήτημα αποκλίνουν. Η Γερμανοεβραία φιλόσοφος Hanna Arendt υποστήριξε ότι μέσω του θεσμού των Εβραϊκών συμβουλίων οι Εβραίοι κατά κάποιο τρόπο συμμετείχαν στην εξόντωσή τους.¹²⁵ Οι αναλύσεις αυτές υποτιμούν κάπως την όλη κατάσταση, καθώς όπως είδαμε παραπάνω δεν αντέδρασαν όλες οι ηγεσίες με τον ίδιο τρόπο. Το συμπέρασμα εντούτοις είναι συγκεκριμένο: κανείς δεν μπορούσε να ανατρέψει το αποτέλεσμα μιας ήδη ληφθείσας απόφασης.

Αναφορικά με την Πολωνία υπάρχουν και κάποιες άλλες ιστοριογραφικές απόψεις. Σε μια σειρά μελετών ο Götz Aly και η Sussane Heim έθεσαν το ερώτημα εάν υπήρχε θέμα «οικονομίας της τελικής λύσης». Και οι δύο εστίασαν την έρευνά τους σε μια ομάδα νέων τεχνοκρατών τους οποίους αποκάλεσαν *planende Intelligenz*.¹²⁶ Αυτοί οι τεχνοκράτες ανέλυσαν το οικονομικό και δημογραφικό δίλημμα που αντιμετώπισε η Γερμανία στην ανατολική Ευρώπη. Εκεί βρήκαν προβλήματα φτώχειας, χαμηλής παραγωγικότητας και υπερπληθυσμού. Οι ανατολικο-Ευρωπαίοι Εβραίοι δεν αποτελούσαν μόνο τμήμα αυτού του πληθυσμού. Ήταν και βασικό εμπόδιο στην μοντερνικότητα. Οι Εβραίοι μπλόκαραν την κινητικότητα του μη-εβραϊκού πληθυσμού από την ύπαιθρο στις πόλεις, πράγμα το οποίο ήταν η μοναδική πιθανότητα για τον εκμοντερνισμό της γεωργίας. Άρα η μετακίνησή τους, η κατάσχεση των περιουσιών τους και κατόπιν η δολοφονία τους θα μπορούσε να λύσει αριθμό προβλημάτων.¹²⁷ Παρατηρήθηκε ωστόσο μια τάση ιστορικοποίησης αυτών των πρακτικών. Κάτι τέτοιο όμως αφενός δεν εξηγεί την εξόντωση των Εβραίων της Δυτικής Ευρώπης, αφετέρου αγνοεί ένα ουσιαστικό δεδομένο: ότι επρόκειτο για ένα γεγονός δίχως προηγούμενο, πρωτοφανές. Ο καθηγητής Arno Mayer στο σύγγραμμά του 'Why did the Heavens not Darken?' αρνήθηκε ότι το Ολοκαύτωμα ήταν ένα μοναδικό φαινόμενο στον 20^ο αιώνα με χαρακτηριστικά μοντέρνας τεχνολογίας και γραφειοκρατικής βίας. Τα τελευταία κατά τη γνώμη του λειτούργησαν ως βοηθητικά στοιχεία. Ο Mayer αναζήτησε τη δύναμη οδηγό πίσω από τη γενοκτονία σε δύο παλαιότερες ιστορικές παραλλήλους: 1) τις Σταυροφορίες και 2) τον Τριακονταετή πόλεμο (1618-1648). Για τον ίδιο ο δεύτερος τριακονταετής πόλεμος του 1914-1945 ήταν μια συγχώνευση των δύο παραπάνω στοιχείων, μιας ιδεολογικής σταυροφορίας και ενός ολοκληρωτικού πολέμου.¹²⁸ Ο Mayer δεν πήρε σοβαρά το ρατσισμό του Χίτλερ. Γι' αυτό δεν μπόρεσε να διανοηθεί ένα ναζιστικό πρόγραμμα που προέκρινε τη δολοφονία των Εβραίων ακριβώς επειδή ήταν Εβραίοι.

¹²⁵ Ζάκ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ.

¹²⁶ Chr. Browning, *The Path to Genocide ...*, ό.π., σ.59-60

¹²⁷ Götz Aly, «The planning intelligentsia and the 'Final Solution'» στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 5, σ. 98-100

¹²⁸ Chr. Browning, *The Path to Genocide ...*, ό.π., σ. 77-78

◆ Σοβιετική Ένωση

Οι βιολογικές πολιτικές ήταν θεμελιώδεις στο ναζισμό και η σημασία τους αναδείχτηκε με την εισβολή στην Σοβιετική Ένωση τον Ιούνιο του 1941. Το βασικό ερώτημα που προκύπτει πλέον είναι πότε και με ποιο τρόπο αποφάσισαν οι ναζί να δολοφονήσουν τους Εβραίους. Η απάντηση δεν είναι ξεκάθαρη. Δε βρέθηκε κάποια εντολή του Χίτλερ που να το επιβεβαιώνει. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι μειώνεται ο κεντρικός του ρόλος. Ο Χίτλερ υπήρξε πρωτεργάτης στο Ολοκαύτωμα, η πολυπλοκότητα του οποίου έφερε σε αντίθεση τους ιστορικούς που χωρίστηκαν, όπως προαναφέραμε, στους προθεσιακούς και τους φονξιοναλιστές. Οι μεν προθεσιακοί εστίασαν την ερμηνεία τους για τη ναζιστική περίοδο στον κεντρικό ρόλο του Χίτλερ και στη συνέχεια των ιδεολογικών του στόχων από την κρυσταλλοποίηση τους το 1920 μέσω της συνειδητοποίησης τους στις αρχές του 1940.¹²⁹ Οι φονξιοναλιστές αντίθετα (αναφέρονται και ως ‘στρουκτουραλιστές’) έδωσαν έμφαση στην πολυκρατική φύση του ναζιστικού καθεστώτος και προσπάθησαν να εξηγήσουν την πορεία των γεγονότων αυτής της περιόδου με όρους αυτοσχεδιασμού και αθροιστικής ριζοσπαστικοποίησης παραγόμενης από την αντιφατική φύση και τη χαοτική διαδικασία λήψης της απόφασης αυτού του καθεστώτος.¹³⁰ Το debate αυτό εστιάστηκε στα 1930 και τα επίμαχα θέματα συζητήθηκαν σε συνέδριο που έγινε στη Στουτγκάρδη το Μάιο του 1934. Εκεί οι φονξιοναλιστές ιστορικοί ισχυρίστηκαν ότι ο Χίτλερ, είτε δεν πήρε καμιά απόφαση και συνεπώς δεν έδωσε διαταγές για την τελική λύση το 1941, είτε προέβη σε αυτήν την κίνηση μόνο στα τέλη του 1941.¹³¹ Για τους προθεσιακούς υπήρχε μία θεμελιώδης σύνδεση στο μυαλό του Χίτλερ ανάμεσα στην απόκτηση του Lebensraum μέσω της εισβολής στη Ρωσία και σε μια επίλυση του ‘εβραϊκού προβλήματος’ δια μέσου της συστηματικής μαζικής δολοφονίας, στοιχεία τα οποία συνέθεταν τον πυρήνα της ρατσιστικής του ιδεολογίας και ήταν βασικοί του στόχοι από το 1920.¹³²

Για τον ιστορικό Chr.Browning έννοιες όπως Lebensraum και Endlösung δεν ήταν αυστηρά προγραμματικές και η εβραϊκή πολιτική δεν ήταν πάντα το κύριο κομμάτι τις ναζιστικής φυλετικής σκέψης.¹³³ Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο Χίτλερ δεν αποφάσισε την ‘τελική λύση’ σαν το αποκορύφωμα ενός προμελετημένου σχεδίου, αλλά είχε πάρει μια σειρά αποφάσεις-κλειδιά το 1941 που όρισαν τη μαζική δολοφονία των Εβραίων της Ευρώπης. Το σημείο στροφή ήταν ο Ιούλιος του 1941 όταν στην ευκαιρία της φαινομενικής νίκης ο Χίτλερ

¹²⁹ Chr. Browning, *The Path to Genocide ...*, ό.π., σ. 3

¹³⁰ στο ίδιο, σ.3

¹³¹ στο ίδιο, σ.4

¹³² στο ίδιο, σ.5

¹³³ στο ίδιο, σ.7

ζήτησε ένα σχέδιο για να προωθήσει τη δολοφονική διαδικασία που ήδη λάμβανε χώρα στη Ρωσία και στην υπόλοιπη κατεχόμενη Ευρώπη.¹³⁴

Στις αρχές ακόμη του 1941, στις 30 Ιανουαρίου, στην 8η δηλαδή επέτειο από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, ο Φίρερ υπενθύμισε την προφητεία που έκανε δύο χρόνια νωρίτερα και στην ουσία δήλωσε ότι θα την υλοποιούσε μέσα στους επόμενους μήνες.¹³⁵ Την άνοιξη του ίδιου έτους οι Γερμανοί προετοιμάστηκαν για πόλεμο κατά της Σ.Ε. Ο γερμανικός στρατός εισέβαλε στην USSR στις 22 Ιουνίου 1941. Ήταν τότε που η γερμανική πολιτική απέναντι στους Εβραίους μεταβλήθηκε παράλληλα με τη ριζοσπαστικοποίηση του πολέμου. Οι στρατιωτικές δυνάμεις συνοδεύονταν από μικρές μονάδες εξόντωσης των SS και της αστυνομίας. Η Wehrmacht ήταν μια από τις τέσσερις ανεξάρτητες ιεραρχίες στο μηχανισμό της εξόντωσης. Οι πρώτες μελέτες που εκδόθηκαν από το 1965 ως τις αρχές του 1980 υποστήριξαν ότι η Wehrmacht βρισκόταν υπό την επιρροή του καθεστώτος πολύ νωρίτερα και παρέμεινε σημαντικό εργαλείο στην εφαρμογή της ναζιστικής πολιτικής μέχρι το τέλος του πολέμου. Αυτό εκφράστηκε με την προθυμία, αν όχι το ζήλο, της ηγεσίας της Wehrmacht να υποτάξει τους στρατιώτες σε ουσιαστική ιδεολογική κατήχηση και με τον κεντρικό της ρόλο να καταργήσει παραδοσιακούς κανόνες και κανονισμούς του πολέμου. Αυτοί οι ιστορικοί, επεξεργαζόμενοι μάλλον μια παραδοσιακή μεθοδολογία, εστίασαν κυρίως στα ανώτερα κλιμάκια του στρατού και του καθεστώτος και εμβάθυναν σε θέματα υψηλής πολιτικής.¹³⁶ Οι κατοπινές μελέτες, εκείνες που εμφανίστηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '80 "χαμήλωσαν το βλέμμα" και εξέτασαν τις καθημερινές ζωές "συνηθισμένων ανθρώπων". Από τα πιο αξιοσημείωτα ζητήματα στα οποία εστίασαν ήταν ότι κατά πρώτον οι στρατιώτες μπήκαν σε μια μαζική διαδικασία κατήχησης από ανώτερα στρατιωτικά στελέχη. Δεύτερον, ότι η ιδεολογική τους κατήχηση στο σχολείο και η μετέπειτα συντονισμένη προπαγάνδα ήταν επιτυχείς στη διαμόρφωση της γνώμης τους για την υψηλή ικανότητα της πολιτικής τους ηγεσίας, τον απάνθρωπο χαρακτήρα του εχθρού και τις καταστροφικές συνέπειες της ήττας. Τρίτον, ότι κάτω από τη συνδυαστική επιρροή μιας ιδεολογίας στερημένου ανθρωπισμού και ενός άγριου πολέμου, οι στρατιώτες της Wehrmacht ενεπλάκησαν ευρύτατα σε εγκλήματα εναντίον εχθρικών στρατευμάτων και άμαχου πληθυσμού ενεργώντας με βάση τις διαταγές ανωτέρων τους και σε αρκετές περιπτώσεις με δική τους πρωτοβουλία. Όλοι αυτοί οι παράγοντες μαζί οδήγησαν σε αυτό που η Ο. Barton αποκάλεσε «βαρβαροποίηση του πολέμου» στο ανατολικό μέτωπο.¹³⁷ Εκεί οι Εβραίοι

¹³⁴ στο ίδιο, σ.87-88

¹³⁵ Ντ. Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δίημοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 207-208

¹³⁶ Omer Barton, «German Soldieries and the Holocaust. Historiography, research and implications», στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 7, σ. 167-168

¹³⁷ στο ίδιο, σ. 168-169

επιβεβαίωσαν τα ήδη υπάρχοντα στερεότυπα των Γερμανών. Έτσι η Wehrmacht προχώρησε σε αγριότητες που δεν διατάχθηκαν και σε λεηλασίες χωρίς αντίστοιχες εντολές. Η ακραιότητα στο ανατολικό μέτωπο έκανε δεκτικούς τους Γερμανούς στον αντισημιτισμό. Πρόσφατες αναφορές δίνουν στοιχεία ότι περίπου 1,3 εκατομμύρια σελίδες τηλεγραφημάτων σταλμένων από γερμανικά εκτελεστικά αποσπάσματα το καλοκαίρι του 1941, τα οποία αποκρυπτογραφήθηκαν από Βρετανούς ειδικούς και τώρα μετατάχθηκαν στην κατηγορία των μη απορρήτων από την υπηρεσία εθνικής ασφαλείας των Η.Π.Α., έδειξαν καθαρά ότι όχι μόνο τα SS και οι μονάδες αστυνομίας αλλά επίσης απλοί στρατιωτικοί σχηματισμοί συμμετείχαν σε μαζικές δολοφονίες Εβραίων από τις πρώτες ημέρες εφαρμογής του σχεδίου 'Μπαρμπαρόσσα'.¹³⁸ Βλέπουμε λοιπόν ότι στα κίνητρα των θυτών ο αντισημιτισμός κατείχε κεντρική θέση. Επιπλέον η κατάλληλη ιδεολογική κατήχηση παράλληλα με τη συντονισμένη αντιεβραϊκή προπαγάνδα προετοίμασε τη δολοφονία.

Επεκτείνοντας λίγο παραπάνω τη συζήτηση στο θέμα της ιδεολογίας ως αξίας που κινητοποιεί τις ομάδες και τις ωθεί σε δολοφονικές ενέργειες, ο μελετητής D. J. Goldhagen προέκρινε την ανάλυση ενός εξολοθρευτικού αντισημιτισμού. Ο Γκόλντχαγκεν διατύπωσε την άποψη ότι οι Γερμανοί είχαν την εμμονή της αγνότητας της φυλής και θεωρούσαν απαραίτητο γι' αυτό την εξάρθρωση των Εβραίων. Αυτή η ιδέα αποκρυσταλλώθηκε το 19^ο αιώνα οπότε και οι Εβραίοι αντιμετώπιστηκαν ως φυλετικά και βιολογικά επικίνδυνοι και η μόνη επίλυση του 'εβραϊκού προβλήματος' ήταν η ολοκληρωτική εξαφάνισή τους, είτε με την απέλαση τους είτε με τη δολοφονία τους. Το συμπέρασμα λοιπόν στο οποίο καταλήγει ο Γκόλντχαγκεν είναι ότι αυτό που είχε καθοριστική σημασία δεν ήταν ο ζήλος του Χίτλερ να εξοντώσει τους Εβραίους, αλλά η θέληση των Γερμανών να γίνουν "πρόθυμοι εκτελεστές".¹³⁹ Η Γερμανία βέβαια πριν από το 1945 θεωρούνταν αυταρχικό κράτος. Ο αυταρχισμός αυτός εντάθηκε περισσότερο με την έναρξη του πολέμου. Έτσι στις δίκες οι κατηγορούμενοι υποστήριζαν ότι εκτελούσαν διαταγές για να μη θανατωθούν. Ωστόσο υπήρχε η δυνατότητα εξαίρεσης και άρνησης υπακοής σε τέτοιες εντολές. Τί γίνεται όμως όταν λόγοι κομφορμισμού φέρνουν το αντίθετο αποτέλεσμα;

Ο ιστορικός Chr. Browning στο βιβλίο του "Ordinary People, Reserve Battalion 101 and the Final Solution" αναφέρεται σε αυτή την προβληματική. Το εφεδρικό αστυνομικό τάγμα 101 από το Αμβούργο είχε τη βάση του στην περιοχή του Λουμπλίν κατά τη διάρκεια σφοδρών επιθέσεων στα πολωνικά γκέττο. Το τάγμα ήταν υπό τη διοίκηση του Major Wilhelm Trapp, ενός πενήντατριάχρονου επαγγελματία αστυνομικού, γνωστού και ως "Para Trapp". Η πλειοψηφία των μελών του γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στο Αμβούργο και η

¹³⁸ στο ίδιο, σ. 173-174

ηλικία τους κυμαινόταν από 27 έως 40 ετών. Οι άνδρες του τάγματος προέρχονταν από τις κατώτερες τάξεις της γερμανικής κοινωνίας και πολύ λίγοι ήταν οικονομικά ανεξάρτητοι. Περίπου 25% έγιναν μέλη του ναζιστικού κόμματος το 1942, ενώ οι περισσότεροι ήταν ήδη από το 1937 ή αργότερα. Οι άνδρες αυτοί δεν φαίνονταν ότι θα ήταν ένα πολλά υποσχόμενο γκρουπ από το οποίο θα στρατολογούνταν μαζικοί δολοφόνοι για το Ολοκαύτωμα.¹⁴⁰ Αλήθεια, τί συνέβη όταν τους ανατέθηκε για πρώτη φορά να σκοτώσουν Εβραίους; Τί επιλογές είχαν και πώς αντέδρασαν;

Το εφεδρικό αστυνομικό τάγμα 101 αναχώρησε από το Αμβούργο στις 20 Ιουνίου 1942 και τελικά έμεινε στην πόλη Bilgoraj, 50 μίλια νότια του Λουμπλίν. Γύρω στις 11 Ιουλίου έλαβε εντολές για την πρώτη του μεγάλη επιχείρηση με στόχο 1.800 Εβραίους που ζούσαν στο χωριό Józefów, περίπου 20 μίλια νοτιοανατολικά του Bilgoraj. Στο χωριό αυτό δεν θα γινόταν εκτοπισμός. Οι άνδρες του τάγματος επρόκειτο να διαλέξουν τους άρρενες Εβραίους για να τους στείλουν σε στρατόπεδο εργασίας στο Λουμπλίν. Οι εναπομείναντες Εβραίοι – περίπου 1.500 γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι – απλά θα εκτελούνταν.¹⁴¹ Όταν λοιπόν ο διοικητής τους τους ενημέρωσε σχετικά, τους έκανε και μια προσφορά. Τους επέτρεψε να μη μετέχουν σε εκτελέσεις Εβραίων αν δε το ήθελαν. Από τα 500 άτομα που αριθμούσε το τάγμα η πλειοψηφία αρνήθηκε κάτι τέτοιο, επειδή δεν ήθελε να θεωρηθεί ότι άφηγε τη “βρώμικη δουλειά” και σύντομα οι δολοφονικές πράξεις έγιναν ρουτίνα. Εδώ βέβαια βοήθησε και η προπαγάνδα. Κάθε δεύτερη μέρα οι άνδρες ενημερώνονταν για τις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις. Κάθε εβδομάδα επιμορφώνονταν ιδεολογικά και μια φορά το μήνα διδάσκονταν πάνω σ’ ένα συγκεκριμένο επίκαιρο θέμα το οποίο καθοριζόταν από το γραφείο του Χίμμελ.¹⁴² Όταν όμως μίλησαν γι’ αυτό το γεγονός αρνήθηκαν ότι είχαν άλλη επιλογή. Αντιμέτωποι με τις καταθέσεις των υπολοίπων δεν αμφισβήτησαν ότι ο Trapp έκανε την προσφορά, αλλά επανειλημμένα ισχυρίστηκαν ότι δεν άκουσαν το συγκεκριμένο μέρος της ομιλίας ή ότι δεν μπορούσαν να το θυμηθούν.¹⁴³ Εντέλει, όπως και κάθε άλλη μονάδα, και το τάγμα 101 δολοφόνησε τους Εβραίους εκείνους για τους οποίους έλαβε σχετική εντολή. Κάτι τέτοιο όμως σε σημαίνει ότι οι Γερμανοί αυτού του αστυνομικού τάγματος – και γενικότερα οι Γερμανοί των αστυνομικών ταγμάτων – δεν ήταν σκεπτόμενα άτομα ή ότι δεν είχαν άποψη για τις δολοφονίες στις οποίες συμμετείχαν, ιδιαίτερα μάλιστα όταν τους δόθηκε η ευκαιρία να μην προβούν σε αυτές.

¹³⁹ P. Ρόζενμπάουμ, *Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1998, σ. 550-551

¹⁴⁰ Chr. Browning, *The Path to Genocide ...*, ό.π., σ. 171-172

¹⁴¹ στο ίδιο, σ. 173

¹⁴² ΝΤ. Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμιοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 252-253

¹⁴³ Chr. Browning, *The Path to Genocide ...*, ό.π., σ. 174-181

Η συμμετοχή των αστυνομικών ταγμάτων σε πιο εκτεταμένες και συστηματικές επιχειρήσεις εξόντωσης ξεκίνησε στην ουσία με την γερμανική εισβολή στη Σ.Ε. Κάποια μάλιστα ενίσχυσαν τις Einsatzgruppen, τις κινητές μονάδες εξόντωσης που υπήρξαν βασικοί φορείς της γενοκτονίας στη Σ.Ε. Τα τέσσερα αποσπάσματα των Einsatzgruppen συγκροτήθηκαν από τον Χίμμελρ και χωρίστηκαν σε μικρότερες μονάδες που ονομάζονταν Einsatzkommandos και Sonderkommandos. Έπειτα από εντολές του Χάιντριχ οι κινητές μονάδες πήραν θέση. Το Einsatzgruppen A ανέλαβε βόρεια τις επιχειρήσεις στις Βαλτικές χώρες και το Β κεντρικά στη Λευκορωσία και στην περιοχή ανατολικά προς τη Μόσχα. Στο Einsatzgruppen C ανατέθηκε νότια η Ουκρανία, εκτός από το νοτιότερο κομμάτι το οποίο μαζί με την Κριμαία βρέθηκε στην αρμοδιότητα του Einsatzgruppen D.¹⁴⁴

Το πρώτο χτύπημα ολοκληρώθηκε μέχρι το τέλος του 1941. Το Einsatzgruppen A ανέφερε στις 15 Οκτωβρίου 1941 ότι σκότωσε 125.000 Εβραίους. Τον επόμενο μήνα, στις 4 και 14 Νοεμβρίου αντίστοιχα, τα αποσπάσματα Β και C έκαναν λόγο για άλλα 120.000 θύματα και στις 12 Δεκεμβρίου το Einsatzgruppen D ανέφερε τη δολοφονία ακόμη 55.000 ανθρώπων.¹⁴⁵ Άνδρες της Γκεστάπο από το Tilsit, Einsatzkommandos από τη Γενική κυβέρνηση, σχηματισμοί των υψηλόβαθμων SS και αρχηγοί της αστυνομίας προσέφεραν την υποστήριξή τους. Η μεγαλύτερη δολοφονία συνέβη στα τέλη Σεπτεμβρίου 1941, όταν 33.000 Εβραίοι και Τσιγγάνοι εκτοπίστηκαν από το Κίεβο και εκτελέστηκαν στο Μπάμπι-Γιάρ. Μαζί λοιπόν, όλες αυτές οι μονάδες δολοφόνησαν περίπου 500.000 Εβραίους τους πέντε πρώτους μήνες.¹⁴⁶ Ο στρατός επίσης συνεργάστηκε με τις μονάδες εξόντωσης, όπως το ίδιο έκαναν Λιθουανοί, Λεττονοί και Ουκρανοί. Η στάση του πληθυσμού από την άλλη χαρακτηρίστηκε από παθητικότητα. Αν λίγοι ήταν με το μέρος των Γερμανών, ακόμη λιγότεροι στάθηκαν στο πλευρό των Εβραίων. Οι τελευταίοι δέχτηκαν επίσης απανωτά πογκρόμ. Στο σημείο αυτό θα μπορούσαν να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις. Πρώτα απ' όλα δεν έγιναν αυθόρμητα πογκρόμ. Αντίθετα πραγματοποιήθηκαν είτε οργανωμένα είτε εμπνεόμενα από τα Einsatzgruppen. Δεύτερον, όλα τα πογκρόμ εφαρμόστηκαν σε σύντομο διάστημα αμέσως μετά την άφιξη των κινητών μονάδων εξόντωσης. Τρίτον, τα περισσότερα από τα αναφερόμενα περιστατικά συνέβησαν σε μικρές ουδέτερες περιοχές στις οποίες η εχθρότητα προς τους Εβραίους ήταν φανερά πιο έντονη και επίσης σε εδάφη στα οποία δεν υπήρχε έντονος ο φόβος επιστροφής των Σοβιετικών.¹⁴⁷

¹⁴⁴ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 164-165

¹⁴⁵ R. Hilberg, ό.π., σ. 192

¹⁴⁶ στο ίδιο, σ. 196

¹⁴⁷ στο ίδιο, σ. 203-204

Στο τέλος του 1941 ξεκίνησε η επόμενη εκκαθάριση στην οποία τα Einsatzgruppen διαδραμάτισαν μικρότερο ρόλο απ' ό,τι στην προηγούμενη. Γενικότερα ο συνολικός αριθμός των δολοφονηθέντων Εβραίων σ' αυτές τις επιχειρήσεις υπολογίζεται στους 1.400.000¹⁴⁸ Οι μαζικοί φόννοι και η τρομακτική κλίμακα με την οποία διεκπεραιώθηκαν προκάλεσαν επιπτώσεις και στους αυτουργούς. Έτσι αφενός για να ξεπεραστούν τα ψυχολογικά βάρη, αφετέρου για να βελτιωθεί η πρακτική διαδικασία – πράγμα το οποίο σήμαινε ότι οι εκτελέσεις των κινητών μονάδων ήταν μέσο δαπανηρό, ορατό και όχι αποτελεσματικό – άρχισαν να χρησιμοποιούνται αέρια σε ειδικά κατασκευασμένα στρατόπεδα θανάτου.

♦ Ο ρόλος του Χίτλερ στην απόφαση της "τελικής λύσης" και η διάσκεψη στο Βανσί

Στο σημείο αυτό επιστρέφει και πάλι το βασικό ερώτημα: τί θα μπορούσε να ειπωθεί για το ρόλο του Χίτλερ στην επέκταση της δολοφονίας του Ευρωπαϊκού Εβραϊσμού; Ποιος ήταν ο χρόνος και το στρατιωτικό context γι' αυτή την απόφαση; Στα τέλη του Φεβρουαρίου και στις αρχές Μαρτίου του 1941 ο Χίτλερ έκανε μια σειρά από δηλώσεις με τις οποίες ξεκαθάρισε το όραμά του για έναν πόλεμο καταστροφής στη Σ.Ε. Τον Απρίλιο, το Μάιο και τον Ιούνιο ποικίλοι θεσμοί του ναζιστικού καθεστώτος προσπάθησαν να μετατρέψουν σε πολιτική τα λόγια του Χίτλερ. Ήδη στα μέσα Αυγούστου η μαζική δολοφονία του Σοβιετικού Εβραϊσμού βρισκόταν σε πλήρη ένταση. Κατά τον Chr. Browning αυτό ήταν το σημείο αρχής για την απόφαση εξόντωσης των Ευρωπαίων Εβραίων.¹⁴⁹

Εντωμεταξύ στις 31 Ιουλίου 1941 ο Χ. Γκαίρινγκ εξουσιοδότησε τον Ρ. Χάιντριχ να κάνει όλες τις απαραίτητες προετοιμασίες – οργανωτικές, τεχνικές, υλικές – για μια ολοκληρωτική επίλυση του 'εβραϊκού προβλήματος' στη γερμανική σφαίρα επιρροής στην Ευρώπη. Νωρίτερα, στις 28 Ιουλίου ο Γκαίρινγκ ξεκαθάρισε ότι «οι Εβραίοι που μένουν σε κράτη υπό γερμανικό έλεγχο δεν έχουν καμιά δουλειά εκεί». Ο Χάιντριχ κινήθηκε σε δύο μέτωπα. Πρώτα δημιούργησε σχέδια για τον εκτοπισμό Εβραίων από το Γερμανικό Ράιχ σε εδάφη στην ανατολή. Ο Χίτλερ αρνήθηκε τα σχέδια τον Αύγουστο. Στην συνέχεια ο Χάιντριχ χρησιμοποίησε την παρεχόμενη εξουσία υπό την εποπτεία του Γκαίρινγκ ως βάση για να δικαιολογήσει ειδικά τις προσπάθειές του να επεκτείνει τον ορισμό της λέξης 'Εβραίος'. Η προσπάθεια συνάντησε κάποια επιτυχία με μοναδικό αντιτιθέμενο το Υπουργείο Εσωτερικών. Ο ίδιος ο Χίτλερ ήθελε τον περιορισμό του αριθμού των εξαιρέσεων που

¹⁴⁸ στο ίδιο, σ. 256

¹⁴⁹ Chr. Browning, *The Path to Genocide ...*, ό.π., σ. 112-113

παρείχαν προνομιακή μεταχείριση στους Εβραίους σε ειδικές περιπτώσεις, αλλά απ' ότι φαίνεται δεν πήρε κάποια επίσημη απόφαση.¹⁵⁰

Το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου ο Χίμμερ ανέθεσε στον Οντίλο Γκλομπόκνικ (SS και αρχηγός της αστυνομίας στην περιοχή του Λουμπλίν) την εφαρμογή ενός συστηματικού σχεδίου δολοφονίας των Εβραίων στη Γενική κυβέρνηση. Ως μέρος της επιχείρησης Aktion Reinhard – ονομασία που δόθηκε στο παραπάνω σχέδιο μετά την προσφορά του Χάιντριχ στην επίτευξη της 'τελικής λύσης'- ιδρύθηκαν στην Πολωνία τρία στρατόπεδα θανάτου: το Μπέλζεκ, το Σόμπιμπορ και η Τρεμπλίνκα στα οποία χρησιμοποιήθηκαν θάλαμοι αερίων.¹⁵¹ Λίγο πιο πριν, το καλοκαίρι του 1941, δύο ειδικοί από το Αμβούργο ήρθαν στο Άουσβιτς για να διδάξουν στο προσωπικό πώς να χειρίζεται το Zyklon B (δηλητηριώδες αέριο) και το Σεπτέμβριο στο περιβόητο Block 11 χρησιμοποιήθηκε ασφυξιογόνο αέριο σε 250 ασθενείς από το νοσοκομείο και σε 600 Ρώσους αιχμαλώτους πολέμου (πιθανόν κομμουνιστές και Εβραίοι).¹⁵² Η κατασκευή του Μπίρκεναου που θα γινόταν κέντρο εξόντωσης του Άουσβιτς βρισκόταν σε εξέλιξη. Την ίδια περίοδο ξεκίνησε η κατασκευή ενός άλλου στρατοπέδου θανάτου στο Χέλμνο (Kulmhof στα γερμανικά), κοντά στο Λότζ, που προοριζόταν για τους Εβραίους στο ομώνυμο γκέττο. Εκεί στις 8 Δεκεμβρίου 1941 μια μονάδα των SS χρησιμοποίησε φορτηγά αυτοκίνητα με γκάζι για να εξοντώσει Εβραίους από γειτονικές περιοχές. Στις 16 Ιανουαρίου 1942 ξεκίνησε η εκτέλεση των Πολωνοεβραίων του Λότζ.¹⁵³

Κάποια στιγμή μεταξύ 14 και 18 Σεπτεμβρίου 1941 ο Χίτλερ ενέκρινε ένα πρόγραμμα για τον εκτοπισμό Γερμανοεβραίων στα ανατολικά εδάφη. Έτσι στις 15 Οκτωβρίου άρχισαν οι αναχωρήσεις Εβραίων από πόλεις σε όλο το Ράιχ συμπεριλαμβανομένης της Αυστρίας και του προτεκτοράτου της Βοημίας-Μοραβίας με προορισμό το Lotz, Minsk, Kaunas και Riga.¹⁵⁴ Επίσης πάνω από 40.000 Εβραίοι του Ράιχ θεωρούμενοι ως 'προνομιούχοι' στάλθηκαν στο Theresienstadt.¹⁵⁵

Αυτά τα πειράματα με τις μαζικές δολοφονικές τεχνικές ήταν το θέμα της συγκρατημένης περιγραφής του Χάιντριχ, όταν αναφέρθηκε στη σύσκεψη του Βανσί στις λεπτομέρειες της Endlösung. Η διάσκεψη του Βανσί ήταν μια συνάντηση αντιπροσώπων του RSHA και υπουργών καθώς και άλλων επισήμων από την υπουργική γραφειοκρατία. Στόχος του ήταν να συζητήσει την 'τελική λύση' του εβραϊκού ζητήματος και πραγματοποιήθηκε

¹⁵⁰ Christian Gerlach, «The Wannsee Conference, the fate of German Jews, and Hitler's decision in principle to exterminate all European Jews», στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 6, σ. 118

¹⁵¹ στο ίδιο, σ. 120

¹⁵² L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 175

¹⁵³ Christian Gerlach, «The Wannsee Conference, the fate of German Jews, and Hitler's decision in principle to exterminate all European Jews» στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 6, σ. 110

¹⁵⁴ στο ίδιο, σ. 110

¹⁵⁵ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 448

στις 20 Ιανουαρίου 1942. Είχε προγραμματιστεί να γίνει στις 9 Δεκεμβρίου 1941, αλλά η ιαπωνική επίθεση στις 7 στο Πέρλ Χάρμπορ και η είσοδος της Αμερικής στον πόλεμο την ανέβαλαν.¹⁵⁶ Τότε ο πόλεμος έγινε παγκόσμιος. Ο Γερμανός ιστορικός Christian Gerlach υποστηρίζει ότι εκείνη την χρονική περίοδο ο Χίτλερ αποφάσισε την περαιτέρω εξόντωση. Είναι χαρακτηριστικό εδώ ότι ο Χίτλερ ανακοίνωσε την δήλωσή του για πόλεμο εναντίον των Η.Π.Α στο Ράιχσταγκ στις 11 Δεκεμβρίου 1941. Για την Γερμανία αυτό έκανε τον πόλεμο παγκόσμιο, πράγμα το οποίο λογικά αν συνδεθεί με την ‘προφητεία’ του Φίρερ στις 30 Ιανουαρίου 1939 σημαίνει ότι τότε ξεκαθάρισε την απόφασή του να εξολοθρεύσει όλους τους Εβραίους της Ευρώπης. Αυτήν την ανακοίνωση δεν την συμπεριέλαβε στην ομιλία του στο Ράιχσταγκ στις 11 Δεκεμβρίου. Σε αυτήν ισχυρίστηκε μόνο ότι Εβραίοι ταραχοποιοί πολέμου βρίσκονταν πίσω από τον Roosevelt. Το επόμενο απόγευμα όμως, στις 12 Δεκεμβρίου 1941 ο Χίτλερ ανακοίνωσε στην ηγεσία του κόμματος, όπως τουλάχιστον δείχνουν οι σημειώσεις του Goebbels, τα εξής: «Όσον αφορά το Εβραϊκό ζήτημα, ο Φίρερ αποφάσισε να ξεκαθαρίσει το τοπίο. Προειδοποίησε τους Εβραίους ότι, αν προκαλούσαν άλλον ένα παγκόσμιο πόλεμο, αυτό θα οδηγούσε στην δική τους καταστροφή. Εκείνα δεν ήταν λόγια κενά. Τώρα ο παγκόσμιος πόλεμος ήρθε. Η εξόντωση των Εβραίων πρέπει να είναι αναγκαίο επακόλουθό του. Δεν μπορούμε να είμαστε συναισθηματικοί σχετικά με αυτό. Δεν είναι για μας να νιώθουμε συμπάθεια για τους Εβραίους».¹⁵⁷

Υπάρχουν υπόνοιες ότι η συγκεκριμένη ομιλία του Χίτλερ στις 12 Δεκεμβρίου άλλαξε το γενικό πλαίσιο για τη συνάντηση στο Βανσί ώστε χρειάστηκε νέα προετοιμασία. Αυτός είναι ένας λόγος που η διάσκεψη αναβλήθηκε για έξι εβδομάδες. Ίσως επίσης η συνάντηση του Χάιντριχ με τον Γκαίρινγκ στις 12 Ιανουαρίου 1942 έδωσε μια άλλη ευκαιρία να συζητηθεί η νέα κατάσταση στην αντισημιτική πολιτική.¹⁵⁸

Μετά το χρονικό διάστημα των έξι εβδομάδων ο Χάιντριχ άνοιξε τη συζήτηση με μια μακρά παρουσίαση. Έκανε μια ανασκόπηση της εντολής του Γκαίρινγκ για την προετοιμασία της ‘τελικής λύσης’ στην Ευρώπη και εξέφρασε την επιθυμία του για την επίτευξη όλων των προσπαθειών παράλληλα. Στο τέλος μίλησε σύντομα για την πορεία των αντισημιτικών πολιτικών δίνοντας κυρίως έμφαση στις εξελίξεις από το 1939 και εξής. Εν συνεχεία σκιαγράφησε το σχέδιο του για την μαζική δολοφονία των Εβραίων απ’ όλες τις χώρες της Ευρώπης, συμμαχικές, εχθρικές και ουδέτερες. Στις τελευταίες συμπεριλαμβάνονταν η Αγγλία, η Ιρλανδία, η Σουηδία, η Ελβετία και η Τουρκία.¹⁵⁹ Κάποιοι από τους Εβραίους

¹⁵⁶ στο ίδιο, σ. 176

¹⁵⁷ Christian Gerlach, «The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler’s decision in principle to exterminate all European Jews» στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ.6, σ.122

¹⁵⁸ στο ίδιο, σ.127-128

¹⁵⁹ L.Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 177

αρχικά θα εργάζονταν σε καταναγκαστικά έργα. Κατόπιν ακολούθησε συζήτηση ανάμεσα στον Χάιντριχ, τον Martin Luther (από το υπουργείο εξωτερικών του Ράιχ) και τον Otto Hofmann (από το γραφείο μετεγκατάστασης) για τις πιθανές δυσκολίες χωρίς ωστόσο να προκύψουν ιδιαίτερα προβλήματα. Στην επόμενη ενότητα παρουσιάστηκαν οι ιδέες του Χάιντριχ για το θέμα του ορισμού του 'Εβραίου'. Οι εν μέρει Εβραίοι του πρώτου διατάγματος επρόκειτο να μεταχειριστούν, με λίγες εξαιρέσεις, 'ως Εβραίοι'. Η ίδια μεταχείριση θα ίσχυε και για κάποιους εν μέρει Εβραίους του δεύτερου διατάγματος και για Εβραίους παντρεμένους με μη Εβραίους συζύγους. Ο Χόφμαν αντέδρασε προτείνοντας την εθελοντική στείρωση σαν εναλλακτική του εκτοπισμού. Ο Wilhelm Stuckart έφερε επίσης αντίρρηση εκφράζοντας την προτίμησή του για αναγκαστική στείρωση των εν μέρει Εβραίων του πρώτου διατάγματος. Ακόμη πρότεινε την εισαγωγή νόμου για την διάλυση τέτοιων 'μικτών γάμων' μέσω του εκτοπισμού και της εκτέλεσης των Εβραίων συζύγων.¹⁶⁰

Πάρα ταύτα ο Χάιντριχ έμεινε ικανοποιημένος με τα αποτελέσματα της σύσκεψης. Ήταν άλλωστε φυσικό, καθώς κανένας δεν εξέφρασε την αντίθεσή του στην εξόντωση των Εβραίων, γεγονός το οποίο αποδείκνυε ότι συζητιόνταν μόνο οι μέθοδοι χωρίς καμία αντιθετική νύξη για το στόχο.

◆ Τα στρατόπεδα εξόντωσης

Ο στόχος αυτός εφαρμοζόταν ήδη μέσα στα στρατόπεδα θανάτου. Το σύστημα των στρατοπέδων ήταν ένας κόσμος μέσα στον οποίο οι Γερμανοί εξέφρασαν τη φονική ιδεολογία τους και επιδόθηκαν σε βίαιες ενέργειες παραμορφώνοντας τα θύματά τους. Το Άουσβιτς, το Χέλμνο, το Σόμπιμπορ, το Μπέλζεκ, η Τρεμπλίνκα έγιναν κέντρα εξόντωσης για τον αφανισμό του Ευρωπαϊκού Εβραϊσμού. Το μεγαλύτερο από αυτά ήταν το Άουσβιτς, ένα τεράστιο στρατοπεδικό συγκρότημα αποτελούμενο από τα στρατόπεδα Άουσβιτς, Άουσβιτς II-Μπίρκεναου και Μπούνα –Μόνοβιτς. Ιδρύθηκε στις 27 Απριλίου 1940 μετά από απόφαση του Χίμmlερ κοντά στην πόλη Οσβιέτσιμ που μετονομάστηκε στα γερμανικά σε Άουσβιτς και η διοίκησή του ανατέθηκε στον Rudolf Höss. Το Μάρτιο του 1941 ο Χίμmlερ διέταξε τη διεύρυνση του στρατοπέδου με την ίδρυση καινούριου στο χωριό Μπρεζίνκα (Μπίρκεναου στα γερμανικά) που έμεινε γνωστό ως Άουσβιτς II ή Μπίρκεναου. Σ' αυτό χτίστηκαν ειδικές εγκαταστάσεις με θαλάμους αερίων και κρεματόρια. Το τρίτο στρατόπεδο κατασκευάστηκε στο χωριό Μόνοβιτς στο οποί οι έγκλειστοι δούλευαν στο εργοστάσιο της I.G. Farben που παρήγαγε συνθετικό καουτσούκ (Buna στα γερμανικά). Η ονομασία αυτού του στρατοπέδου ήταν Άουσβιτς III ή Μπούνα-Μόνοβιτς. Το καλοκαίρι του 1942 ο Χίμmlερ

¹⁶⁰ Christian Gerlach, «The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's decision in principle to exterminate all European Jews», στο *The Holocaust*, ό.π., σ. 128-129

θεώρησε το συγκρότημα του Άουσβιτς ως το βασικό κέντρο εξόντωσης λόγω της θέσης του σε σχέση με το σιδηροδρομικό δίκτυο.¹⁶¹

Στο Άουσβιτς, στο «κατώφλι του σπιτιού των πεθαμένων» όπως το αποκάλεσε ο Πρίμο Λέβι κάθε άτομο έχανε την ανθρώπινη υπόστασή του.¹⁶² Με την είσοδο των κρατουμένων οι Γερμανοί έκοβαν σύρριζα τα μαλλιά σε άνδρες και γυναίκες και όλοι ανεξαρτήτως μεταμορφώνονταν σε απρόσωπη μάζα. Δεν είχαν ονόματα παρά μόνο αριθμούς και έτσι αναγνώριζε ο ένας τον άλλο, αλλά και την εθνικότητα του άλλου. Η τροφή δεν ήταν επαρκής και το νερό στο Άουσβιτς δεν ήταν πόσιμο με αποτέλεσμα ο τύφος, η φυματίωση και η δυσεντερία να θερίζουν. Πολλοί θάνατοι προήλθαν από το κρύο. Η έλλειψη κατάλληλου ρουχισμού προκάλεσε επιπρόσθετα προβλήματα. Η ίδια η εργασία ισοδυναμούσε με τιμωρία καθώς γινόταν χωρίς παραγωγικό σκοπό. Παράδειγμα γι' αυτό αποτελεί η συνεχής μεταφορά πετρών δίχως κανένα σκοπό. Όσο για την επιγραφή Arbeit Macht Frei ανήκε και αυτή στο μεταφορικό ναζιστικό γλωσσικό σύστημα της περιόδου. Η μεταφορική γλώσσα ήταν η μέθοδος αποτύπωσης οριακών καταστάσεων. Η 'τελική λύση' σήμαινε την εξόντωση των Εβραίων. Τα γνωστά 'σπόρτ' αποτελούσαν μια δοκιμασία των ψυχολογικών και σωματικών ορίων των θυμάτων. Η μουσική συνόδευε τους μελλοθάνατους. Η εργασία δεν έφερνε την ελευθερία. Την πραγματική σημασία της τελευταίας ανακοίνωσε ο Χάιντριχ στη σύσκεψη του Βανσί στις 20 Ιανουαρίου 1942 οπότε και ενημέρωσε τους παρευρισκομένους για τα καθήκοντά τους: «Οι Εβραίοι θα επιστρατευθούν για να εργαστούν και ασφαλώς μεγάλος αριθμός από αυτούς θα εξαλειφθεί μέσω της φυσικής καταπόνησης».¹⁶³

Η ύπαρξη ενός ιστορικού κειμένου εξηγεί καλύτερα τον όρο της μεταφοράς. Το κείμενο αφορά μια ομιλία του Χίμλερ η οποία εκφωνήθηκε στις 3 Οκτωβρίου 1943 σε αξιωματικούς ανωτέρου βαθμού που υπάγονταν στα SS. Ο λόγος του εμπεριείχε μια ρητορική ασάφεια: περιφράσεις, διπλούς κώδικες, επαναλήψεις και μια ρητορική ευθύτητα για να οδηγήσει στο παράδοξο. Στην ουσία επρόκειτο για μια παρονομασία, δηλαδή για την ίδια λέξη χρησιμοποιούσε διαφορετικές εκφράσεις. Η ομιλία του περί εξόντωσης αναγνώριζε τους Εβραίους ως υπανθρώπους. Η ρητορική προϋπέθετε έναν προηγούμενο κώδικα σιωπής μοιρασμένο κατάλληλα ανάμεσα στον ομιλητή και το κοινό του, ένα σημειωτικό κώδικα αποτελεσματικό σε μια πραγματική επικοινωνία. Γι' αυτό ο Χίμλερ έθεσε σε ισχύ μια κωδικοποιημένη γλώσσα με όρους 'ειλικρίνειας', 'τιμιότητας', 'πίστης', 'αλληλεγγύης' και 'ιδεαλισμού'. Όλη αυτή η ορολογία αποτελούσε μια γραφειοκρατική τακτική για να

¹⁶¹ Έρρικα Κούνιο-Αμαρίλιο, Αλμπέρτος Ναρ, *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, επιμέλεια-επίμετρο Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, εκδόσεις Έτς Αχαΐμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 425-426

¹⁶² Πρίμο Λέβι, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος* (μτφ. Χαρά Σαλλικιώτη), εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 1997, σ. 36

¹⁶³ Ντ. Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμιοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 430

αποφευχθεί ενδεχόμενη αντίδραση των πολιτών. Κατόπιν τούτου δήλωσε ότι «ποτέ ξανά δε θα μιλήσουμε ανοιχτά γι' αυτό».¹⁶⁴

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στα στρατόπεδα κατείχαν οι γιατροί ναζί οι οποίοι στο Άουσβιτς ευθύνονταν για τη δολοφονία ενός εκατομμυρίου ανθρώπων.¹⁶⁵ Αυτοί διαχειρίστηκαν τις τύχες των θυμάτων στα μπλοκ, στα νοσοκομεία, στους θαλάμους αερίων και με την άφιξη των τρένων. Οι ίδιοι διακρίθηκαν στα πειράματα στείρωσης. Ο Χίμλερ μάλιστα ενδιαφέρθηκε για την έναρξη των πειραμάτων προτείνοντας παράλληλα και κάποιες βελτιώσεις. Στα πειράματα στείρωσης συμμετείχαν γνωστοί γιατροί όπως ο Eduard Wirths (γιατρός SS), ο Carl Clauberg (γυναικολόγος), ο Josef Mengele και ο Horst Schumann (γιατρός της αεροπορίας).¹⁶⁶

Η ζωή στο Άουσβιτς και γενικότερα στα στρατόπεδα εξόντωσης ήταν απάνθρωπη και η απόδραση εξαιρετικά δύσκολη και ανέφικτη. Η εξασθένηση, το χαμηλό ηθικό, η άγνοια της γεωγραφίας της περιοχής, η αγριότητα των SS και τα σκληρά αντίποινα των ναζί δεν άφηναν περιθώρια εξέγερσης. Ο Πρίμο Λέβι τόνισε το παράδοξο των στρατοπέδων: «επαναστατεί αυτός που υποφέρει λιγότερο.. Τα 'κουρέλια' δεν επαναστατούν».¹⁶⁷ Όσο για το θέμα της παθητικότητας ή της δειλίας των Εβραίων εδώ μοιάζει παράλογο. Αρκεί να θυμηθούμε αυτό που αναφέρθηκε λίγο πριν, ότι δηλαδή στο Άουσβιτς οι θάλαμοι αερίων πρωτοχρησιμοποιήθηκαν σε 300 Ρώσους αιχμαλώτους πολέμου. Όλοι ήταν νέοι, εκπαιδευμένοι, χωρίς να έχουν δίπλα τους γυναίκες και παιδιά. Και όμως δεν εξεγέρθηκαν.

Από την άλλη πλευρά βρίσκονται οι θεατές. Η πλειοψηφία των 300 εκατομμυρίων ανθρώπων κάτω από το γερμανικό καθεστώς κατά το Ολοκαύτωμα δεν ήταν ούτε θύματα των στρατοπέδων, ούτε θύτες. Ήταν θεατές ποικίλων διαταγμάτων. Η γενοκτονία δεν μπορούσε να συμβεί χωρίς την πλειοψηφία παθητικών θεατών. Ο G. J. Horwitz προάγει μια λεπτομερή εικόνα όχι μόνο της ύπαρξης θεατών, αλλά και το βασικό τους ρόλο στην λειτουργία τέτοιων κανόνων. Τα στρατόπεδα του Άουσβιτς, του Μάουτχουζεν, του Νταχάου, του Μπούχενβαλντ εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από τις πόλεις δίπλα στις οποίες χτίστηκαν για προμήθειες και εγκατάσταση τη στιγμή που οι ίδιες ωφελήθηκαν από την παρουσία του προσωπικού των στρατοπέδων για τη δική τους οικονομία. Κατά τη διάρκεια π.χ. της κατασκευής του Μάουτχουζεν (14 μίλια ανατολικά του Linz) χτίστηκαν στρατώνες και ξυλουργοί προσκλήθηκαν από τις γύρω κοινότητες για να δουλέψουν εκεί. Για να

¹⁶⁴ Peter Haidu, «The Dialectics of Unspeakability: Language, Silence and the Narratives of Desubjectification» στο Saul Friedländer, *Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution"*, Harvard University Press, London 1992, κεφ. 17, σ. 284-287

¹⁶⁵ Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο, Α. Ναρ, *Προφορικές μαρτυρίες ...*, ό.π., σ. 430

¹⁶⁶ R. Hilberg, ό.π., σ. 600-607

¹⁶⁷ Πρίμο Λέβι, ό.π., σ. 220

λειτουργήσει το στρατόπεδο χρειάστηκε εφόδια και γι' αυτό στράφηκε σε εμπόρους της περιοχής. Προμήθειες σε τρόφιμα γίνονταν από κοντινούς αγρότες και από έναν γεωργικό συνεταιρισμό κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό. Το προσωπικό του στρατοπέδου απολάμβανε το ποτό και τη διασκέδαση σε τοπικές ταβέρνες και ρεστοράν. Οικογένειες των SS κατοικούσαν στην κοινότητα και οι γυναίκες της περιοχής μαζί με τους τοπικούς εμπόρους αποτελούσαν πηγή κάλυψης των αναγκών τους.¹⁶⁸ Αναπτύχθηκε λοιπόν καθώς φαίνεται μια σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο στρατόπεδο και την πόλη. Η φύση των επαφών στη συνέχεια έγινε πιο άμεση. Υπάρχουν πληροφορίες για έναν μικρό επιχειρηματία από το Linz, κάτοχο μιας εμπορικής εξολοθρευτικής εταιρίας, ο οποίος ενεργούσε ως προμηθευτής του θανατηφόρου υγρού Zyklon-B στο στρατόπεδο. Ακόμη ένας αριθμός ανθρώπων της περιοχής με διάφορα επαγγέλματα – από απλοί έμποροι, υδραυλικοί και οδηγοί λεωφορείων μέχρι γραμματείς, νοσοκόμοι και γιατροί – προσέφεραν τη βοήθειά τους στο κέντρο ευθανασίας του Hartheim, ακριβώς δυτικά του Linz. Το Hartheim δε λειτουργούσε μόνο ως κέντρο εξόντωσης των διανοητικά και σωματικά ασθενών από την Αυστρία και τη νότια Γερμανία, αλλά επίσης – ξεκινώντας τον Αύγουστο του 1941 – είχε και τροφίμους των στρατοπέδων του Μάουτχάουζεν και του Νταχάου.¹⁶⁹ Στην περίπτωση αυτή αποδεικνύεται ότι οι θεατές δεν ήταν μια ανώνυμη μάζα ξεχωριστών ατόμων, αλλά αποτελούσαν ενεργό τμήμα στις επιχειρήσεις των στρατοπέδων.

Καθώς ο καιρός περνούσε και η πλάστιγγα άρχισε να γέρνει φανερά εις βάρος των Γερμανών, ξεκίνησε και η εκκένωση των στρατοπέδων. Στις 26 Νοεμβρίου του 1944 ο Χίμλερ διέταξε την εξάρθρωση των εγκαταστάσεων μαζικής δολοφονίας και στις 18 Ιανουαρίου 1945 πραγματοποιήθηκε η μεγάλη εκκένωση του Άουσβιτς. Τότε ξεκίνησαν οι 'πορείες θανάτου'. Οι επιζώντες τρόφιμοι εξαναγκάστηκαν να διανύσουν μακρινές πορείες μέσα στην παγωνιά με προορισμό το Ράιχ. Τα κίνητρα γι' αυτή την πρακτική ήταν ποικίλα. Προφανώς οι άνδρες των SS δεν επιθυμούσαν να πέσουν οι κρατούμενοι στα χέρια των Συμμάχων. Πέραν του ότι σκόπευαν να τους χρησιμοποιήσουν για καταναγκαστική εργασία, ήθελαν να εξαφανίσουν κάθε ίχνος της θηριωδίας τους παράλληλα με την καταστροφή των στρατοπέδων. Από την άλλη πάλι το τελευταίο αυτό μαρτύριο ήταν αποδεικτικό σημάδι ότι η φονική ιδεολογία έπρεπε να συνεχιστεί μέχρι το τέλος. Τον Ιανουάριο του 1945 714.211 κρατούμενοι βρίσκονταν ακόμη στα στρατόπεδα. Απ' αυτούς 250.000 δολοφονήθηκαν ή δεν άντεξαν και έχασαν τη ζωή τους στις πορείες θανάτου.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Gordon J. Horwitz, «PLACES FAR AWAY, PLACES VERY NEAR, Mauthausen, the camps of the Shoah and the Bystanders», στο *The Holocaust*, ό.π., κεφ. 9, σ. 207-208

¹⁶⁹ στο ίδιο, σ. 209

¹⁷⁰ Μάρκ Μαζάουερ, *Σκοτεινή Ήπειρος, Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, (μτφ. Κώστας Κουρεμένος), εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 180

◆ Η εφαρμογή της ναζιστικής ιδεολογίας στην υπόλοιπη κατεχόμενη Ευρώπη

Είδαμε ως εδώ πώς επιτεύχθηκε η ‘τελική λύση’ μέσα στο Ράιχ και στη συνέχεια με την έναρξη του πολέμου πώς επεκτάθηκε στους Εβραίους της Πολωνίας και της Ρωσίας. Η εξόντωση των Εβραίων δεν περιορίστηκε μόνο σ’ αυτές τις περιοχές. Το Ολοκαύτωμα αποτέλεσε μεγάλη ρωγή στην ευρωπαϊκή ιστορία και εφαρμόστηκε σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες που βρέθηκαν κάτω από τη γερμανική κυριαρχία. Ποιες ήταν αυτές; Για τους σκοπούς μας μπορούμε να κάνουμε ένα διαχωρισμό σε τρία τμήματα: το Βόρειο (περιλαμβάνοντας τη Δανία και τη Νορβηγία) που αριθμούσε λιγότερο από 10.000 Εβραίους κατοίκους, το Δυτικό (συμπεριλαμβάνοντας τις Κάτω χώρες, τη Γαλλία και την Ιταλία) μ’ έναν εβραϊκό πληθυσμό 600.000 και τη Βαλκανική περιοχή με 1.600.000 Εβραίους. Στο κέντρο αυτού του τεράστιου ‘‘ημικυκλίου’’ το στρατόπεδο θανάτου του Άουσβιτς παρέλαβε τους ειδικούς εκτοπισμούς θυμάτων από το Βορρά, τη Δύση και το Νότο.¹⁷¹ Στην παρούσα περίπτωση έχουμε ν’ αντιμετωπίσουμε και περιοχές στις οποίες οι Γερμανοί ήταν κυρίαρχοι, αλλά όχι απόλυτα κυρίαρχοι. Θα ξεκινήσουμε λοιπόν από Βόρεια.

ΒΟΡΡΑΣ

◆ Νορβηγία

Οι τρεις Βόρειες χώρες στην Γερμανική σφαίρα επιρροής αποτελούνταν μόνο από περίπου 10.000 Εβραίους. Ο αριθμός δεν ήταν τυχαίος. Για αιώνες η Σκανδιναβία δεν έτρεφε συμπάθεια για τους Εβραίους και σε πολύ λίγους επέτρεψε να εγκατασταθούν εκεί. Σε αυτούς τους λίγους δόθηκε πλήρη ισότητα μεταχείρισης από το 1870.

Στα 1939 περίπου 2.000 Εβραίοι ζούσαν ανενόχλητοι στη Νορβηγία. Η μοναδική ενόχληση προήλθε από ένα μικρό και ασήμαντο πολιτικό γκρουπ, το εθνικιστικό, προναζιστικό και αντισημιτικό κόμμα της ‘Εθνικής Ενότητας’ το οποίο αριθμούσε 15.000 μέλη με επικεφαλής τον Vidkun Quisling. Όταν η Νορβηγία κατελήφθη από τους Γερμανούς την άνοιξη του 1940, ο Κουίσλινγκ έγινε επικεφαλής της νέας κυβέρνησης. Βέβαια δεν είχε τον απόλυτο έλεγχο, καθώς η Νορβηγία βρέθηκε στην επιμελητεία του Ράιχ υπό την αρχηγεία του Josef Terboven ο οποίος ήταν άμεσα υπόλογος στο Χίτλερ.¹⁷²

Στη Νορβηγία τα αντιεβραϊκά μέτρα ξεκίνησαν την 1^η Μαρτίου 1942 και τότε εβραϊκά διαβατήρια και κάρτες ταυτοτήτων σφραγίστηκαν ως τέτοια. Στις 25-26 Οκτωβρίου 1942 όλοι οι Εβραίοι άνδρες άνω των 16 ετών συνελήφθησαν ξαφνικά (Εβραίοι μικτών γάμων απαλλάχτηκαν και έμειναν στο Όσλο). Η σύλληψη των ανδρών και μόνο ήταν τέχνασμα των

¹⁷¹ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 346

ναζί – που επίσης πραγματοποιήθηκε στην Ολλανδία και τη Γαλλία – προκειμένου να μεταμφιέσει τους εκτοπισμούς σε καταναγκαστική εργασία. Όπως και να 'χει, το τέχνασμα δεν πέτυχε εξ' ολοκλήρου στη Νορβηγία. Ο φόβος του πληθυσμού μεταδόθηκε σε όλες τις γωνιές της χώρας. Αρκετοί Εβραίοι κρύφτηκαν και τις δύο Κυριακές της 15^{ης} και 22ας Νοεμβρίου 1942 ειδικές υπηρεσίες στις Λουθηρανικές Εκκλησίες της Σουηδίας ήταν σε ετοιμότητα να δεχτούν συλληφθέντες Εβραίους. Στις 17 Νοεμβρίου η κυβέρνηση Κουίσλινγκ εισήγαγε διάταγμα για την απογραφή όλων των Εβραίων και 25-26 Νοεμβρίου αστυνομικές δυνάμεις συνέλαβαν τις γυναίκες και τα παιδιά.¹⁷³ Ένα πλοίο βρισκόταν ήδη στο λιμάνι. Με το τέλος του χρόνου 532 Εβραίοι μεταφέρθηκαν στο Άουσβιτς. Στις 31 Μαρτίου 1943 ο αριθμός ανέβηκε στους 690 και το 1944 έφτασε τους 770. Παρ' όλα αυτά αρκετοί Εβραίοι αγωνίστηκαν και με τη βοήθεια της Νορβηγικής αντίστασης ως το τέλος του πολέμου 930 βρήκαν καταφύγιο στη γειτονική Σουηδία.¹⁷⁴ Στην περιοχή του Όσλο μια ομάδα 64 Εβραίων με μικτούς γάμους στεγάζονταν σ' ένα στρατόπεδο. Στο τέλος του 1944 το Σουηδικό Προξενείο στο Όσλο ζήτησε την άδεια για τη μεταφορά τους στη Σουηδία.¹⁷⁵ Έπειτα από σχετικές συζητήσεις και οι 64 έφυγαν για τη Σουηδία και κατ' αυτόν τον τρόπο η Νορβηγία έμεινε άδεια από Εβραίους.

◆ Δανία

Την ημέρα την οποία ο γερμανικός στρατός εισέβαλε στη Νορβηγία, κατέλαβε επίσης χωρίς αντίσταση το Βασίλειο της Δανίας. Ο Βασιλιάς Χριστιανός Ι΄ παρέμεινε στο θρόνο ενώ ο δανικός στρατός, το ναυτικό και η αστυνομία δεν ενοχλήθηκαν. Μια κυβέρνηση διορίστηκε από το Βασιλιά και συνέχισε να λειτουργεί όντας υπεύθυνη προς το κοινοβούλιο. Τον Ιούνιο του 1940 ο φιλογερμανός Eric Scavenius, ορίστηκε υπουργός Εξωτερικών και το Νοέμβριο του 1942, μετά το θάνατο του Stauning, έγινε πρωθυπουργός.¹⁷⁶

Την περίοδο εκείνη 8.000 Εβραίοι, 0.2% του συνολικού πληθυσμού ζούσε στη Δανία. Περίπου 6.500 ήταν Δανοί Εβραίοι και γύρω στους 1.500 πρόσφατοι πρόσφυγες από τη Γερμανία, την Αυστρία και την Τσεχοσλοβακία. Ο αντισημιτισμός στη χώρα ήταν περιορισμένος σε μικρές εξτρεμιστικές ομάδες. Παρ' όλες τις προσπάθειες του Χίμλερ και άλλων Γερμανών να πείσουν τους Δανούς ότι οι Εβραίοι ήταν ένα ξένο στοιχείο, οι Εβραίοι παρέμειναν υπό την προστασία της Δανικής κυβέρνησης. Καμία αντιεβραϊκή νομοθεσία δεν ενεργοποιήθηκε και οι Εβραίοι δεν εκδιώχτηκαν από τις κυβερνητικές θέσεις. Η στάση αυτή βασιζόταν κυρίως στην πολιτική που ακολουθούσε η Δανική κυβέρνηση, πράγμα το οποίο

¹⁷² στο ίδιο, σ. 355

¹⁷³ στο ίδιο, σ. 356

¹⁷⁴ στο ίδιο, σ. 356

¹⁷⁵ στο ίδιο, σ. 357

σήμαινε πως αν στρεφόταν εναντίον των Εβραίων, στην ουσία παραβίαζε το σύνταγμα και κατά συνέπεια την αρχή διατήρησης της ισονομίας μεταξύ των πολιτών.¹⁷⁷ Κάποια στιγμή ο Karl Werner Best, ο νέος επίτροπος του Ράιχ, προσπάθησε να εκτοπίσει τους Δανούς Εβραίους. Οι Γερμανοί άλλωστε είχαν προγραμματίσει τη συγκέντρωσή τους για την 1^η Οκτωβρίου 1943. Σε μια εκπληκτική όμως επιχείρηση στην οποία αναμείχθηκε ο δανικός λαός και έπειτα από συμφωνία της Σουηδικής κυβέρνησης, σχεδόν όλοι οι Δανοί Εβραίοι κρύφτηκαν και στη συνέχεια πέρασαν στη Σουηδία όπου και παρέμειναν ασφαλείς ως το τέλος του πολέμου. Οι Γερμανοί κατάφεραν να συγκεντρώσουν περίπου 400 Εβραίους τους οποίους έστειλαν στο Τερέζιενστατ. Το γεγονός αναστάτωσε τη Δανική κυβέρνηση. Η τελευταία επανειλημμένως ζήτησε άδεια για την επιθεώρηση του στρατοπέδου. Τον Ιούνιο του 1944 της χορηγήθηκε και η επίσκεψη έγινε από αντιπροσωπεία του Δανικού Ερυθρού Σταυρού. Σαν συνέπεια αυτού του ενδιαφέροντος για τους εκτοπισθέντες Εβραίους κανείς δεν στάλθηκε στο Άουσβιτς. Στο τέλος του πολέμου 51 άτομα έχασαν τη ζωή τους στο Τερέζιενστατ.¹⁷⁸

◆ Φιλανδία

Όχι πιο μακριά από τη Δανία, η Φιλανδία ανακοίνωσε την ουδετερότητά της στο ξέσπασμα του πολέμου. Στις 30 Νοεμβρίου 1939 όμως δέχτηκε την εισβολή της Σ.Ε. Όταν ο πόλεμος μεταξύ τους τελείωσε, η χώρα έπρεπε να προβεί σε εδαφικές και πολιτικές παραχωρήσεις προς τη Ρωσία. Στις 22 Ιουνίου η Φιλανδία συμμετείχε με τη Γερμανία στον πόλεμο κατά της Σ.Ε. Αν και εξασφάλισε μια βάση επιχειρήσεων για τους Γερμανούς, δεν ήταν ποτέ πραγματικά κατεχόμενη από τη Γερμανία. Στη χώρα έμεναν 2.000 Εβραίοι. Σε μια επίσκεψη στο Ελσίνκι τον Ιούλιο του 1942 ο Χίμmlερ προσπάθησε να παρακινήσει τους Φιλανδούς να εκτοπίσουν τους Εβραίους, αλλά ο Φιλανδός υπουργός Εξωτερικών Rolf Witting αρνήθηκε να το συζητήσει.¹⁷⁹ Το Βερολίνο δεν έδειξε περαιτέρω πίεση. Η στάση αυτή κατά τον Ράντολφ Μπράχαμ, όπως αναφέρει ο Ζ. Σεμελέν (σ. 222), οφειλόταν σε λόγους πολιτικούς και συγκεκριμένα στη σκέψη του Χίτλερ ότι δεν είχε ανάγκη την εξόντωση μερικών εκατοντάδων Εβραίων τη στιγμή που γι' αυτόν είχε μεγαλύτερη σημασία μια σίγουρη συμμαχία με τη Φιλανδία. Το Σεπτέμβριο ωστόσο του 1944 η Φιλανδία συνθηκολόγησε με τη Ρωσία και είχε τότε ν' αντιμετωπίσει την πρώην σύμμαχό της: τη Γερμανία.

ΔΥΣΗ

¹⁷⁶ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 445

¹⁷⁷ Ζακ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 222

¹⁷⁸ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 446

¹⁷⁹ στο ίδιο, σ. 446-447

Η γερμανική επιρροή επεκτάθηκε επίσης δυτικά και νότια από την Ολλανδία ως την Ιταλία σαν συνέπεια ενός πολέμου ‘αστραπή’ το Μάιο και τον Ιούνιο του 1940. Στην πορεία αυτής της εκστρατείας οι Κάτω χώρες και μεγάλο μέρος της Γαλλίας παραδόθηκαν στις γερμανικές δυνάμεις ως κατεχόμενα εδάφη, ενώ η Ιταλία έγινε σύμμαχός τους.

Γενικά ο βαθμός της ευπάθειας των Εβραίων σ’ αυτά τα εδάφη ποικίλε ανάλογα με τα γερμανικά μέτρα που τους επιβλήθηκαν. Επίσης σε κάθε χώρα του δυτικού τόξου υπήρχε μια εμφανής διαφοροποίηση ως προς την ευπάθεια των παλιών Εβραίων κατοίκων και των πιο πρόσφατα αφιχθέντων. Οι Δυτικές περιοχές είχαν πλήρως ενσωματωμένους και αφομοιωμένους εβραϊκούς πληθυσμούς που ζούσαν εκεί για αιώνες. Δέχτηκαν ωστόσο ένα μεγάλο αριθμό νεοαφιχθέντων, μη αφομοιωμένων Εβραίων από τη Γερμανία και την Πολωνία την περίοδο του Μεσοπολέμου. Αυτοί οι μετανάστες ήταν πιο ευπαθείς στις αντιεβραϊκές ενέργειες. Ήταν άλλωστε πρόσφυγες φτωχοί, μόνοι και πολύ πιο ευδιάκριτοι. Πέραν τούτου οι δυτικές αρχές δεν έδειξαν ιδιαίτερη θέρμη να τους προστατέψουν.¹⁸⁰ Για το λόγο αυτό οι επιχειρήσεις στη Δύση σφραγίστηκαν από αρκετές αποκλίσεις όταν τέθηκε σε λειτουργία η γερμανική καταστροφική μηχανή.

◆ Ολλανδία

Στην Ολλανδία η διαδικασία της εξόντωσης στηρίχτηκε πάνω σε δύο βασικά θεμέλια. Το ένα ήταν η γεωγραφική θέση των Εβραίων στην Ολλανδία. Η χώρα κλεινόταν ανατολικά από το Ράιχ, νότια από το κατεχόμενο Βέλγιο και δυτικά και βόρεια από θάλασσα. Παράλληλα ήταν επίπεδη και δεν υπήρχαν δάση ως μέρη διαφυγής, ενώ η εβραϊκή κοινότητα των 140.000 ατόμων κατοικούσε πυκνά σε λίγες μεγάλες πόλεις.¹⁸¹ Περίπου το 60%, δηλαδή 80.000 ζούσαν μόνο στο Άμστερνταμ. Απολάμβαναν ωστόσο πλήρη πολιτικά δικαιώματα.¹⁸² Ένας άλλος παράγοντας, πιο σημαντικός από το γεωγραφικό, συνετέλεσε εξ’ αρχής στην εβραϊκή καταστροφή. Το γραφείο του επιτελείου του Ράιχ ήταν μια αντιπροσωπεία όχι μόνο περιβεβλημένη με απόλυτη δύναμη αλλά προετοιμασμένη να χρησιμοποιήσει τη δύναμή της με αποτελεσματικότητα. Προς την επίτευξη του στόχου βοήθησαν και αρκετές προσωπικότητες από την Αυστρία.¹⁸³

Στις 22 Οκτωβρίου 1940 εισήχθη το πρώτο διάταγμα που απαιτούσε την καταγραφή μιας σειράς επιχειρήσεων που ανήκαν ολοκληρωτικά ή εν μέρει σε Εβραίους ή επιχειρήσεων στις οποίες οι Εβραίοι είχαν εμπορικά ενδιαφέροντα. Ακολούθησαν και άλλα μέτρα και στις 10 Ιανουαρίου 1941 διάταγμα προωθούσε την καταγραφή των Εβραίων, ακόμη και εκείνων

¹⁸⁰ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 364

¹⁸¹ *στο ίδιο*, σ. 365

¹⁸² L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 438

¹⁸³ L. Hilberg, *ό.π.*, σ. 365

με έναν Εβραίο πρόγονο. Η απογραφή έδειξε ότι 140.000 ήταν Εβραίοι και 20.000 Mischlinge.¹⁸⁴ Το δεύτερο βήμα της γερμανικής διοίκησης έγινε το Φεβρουάριο του 1941, όταν οι Εβραίοι τέθηκαν υπό την αιγίδα ενός συμβουλίου, του Joodsche Raad με δύο προέδρους, τον έμπορο A. Ascher και τον καθηγητή D. Coen.¹⁸⁵ Μια εβδομάδα αργότερα, στο νότιο Άμστερνταμ, συνέβη άλλο ένα βίαιο περιστατικό ανάμεσα στη γερμανική περίπολο και σε Εβραίους. Λίγες μέρες μετά οι Γερμανοί συνέλαβαν 400 Εβραίους από 20-35 ετών και τους εκτόπισαν στο Μάουτχουζεν. Το γεγονός αυτό ήταν ανάμεσα στους παράγοντες που οδήγησαν στη γενική απεργία στις 25 Φεβρουαρίου 1941 κυρίως από τους εργάτες και τους υπαλλήλους της πόλης.¹⁸⁶

Στις 12 Μαρτίου 1941 οι Γερμανοί ξεκίνησαν τη διαδικασία αριανοποίησης της εβραϊκής περιουσίας και ένα διάταγμα στις 21 Μαΐου 1942 ενέκρινε την ολοκληρωτική απαλλοτρίωση εκτός από συγκεκριμένα είδη, όπως δαχτυλίδια γάμου και χρυσά δόντια. Νωρίτερα, στις 18 Μαρτίου 1941 οι Γερμανοί έβαλαν όλες τις εβραϊκές οργανώσεις κάτω από την εξουσία του Joodsche Raad. Τότε εισήχθησαν διατάγματα που απαγόρευσαν στους Εβραίους να ταξιδεύουν, τους απέλυσαν από τις δημόσιες υπηρεσίες και απέκλεισαν την παρουσία τους στα δημόσια πάρκα. Στις 29 Αυγούστου 1941 Εβραίοι μαθητές αποβλήθηκαν από τα δημόσια και επαγγελματικά σχολεία.¹⁸⁷

Την άνοιξη του 1941 το κεντρικό γραφείο για τη μετανάστευση των Εβραίων επιφορτίστηκε με τη συγκέντρωση και τον εκτοπισμό τους. Τον Ιανουάριο του 1942 ιδρύθηκαν στρατόπεδα εργασίας για τους Εβραίους. Εντωμεταξύ, οι Ολλανδοί Εβραίοι συγκεντρώνονταν σταδιακά στο Άμστερνταμ και στις 29 Απριλίου 1942 υποχρεώθηκαν να φορούν το κίτρινο αστέρι. Ολλανδοί κάτοικοι εξέφρασαν ανοιχτά τη συμπάθειά τους για τα θύματα φορώντας κίτρινα λουλούδια στο πέτο των παλτών τους και στο Ρότερνταμ σύμβολα γέμισαν τους τοίχους για να υπενθυμίζουν στον Ολλανδό να δείχνει το σεβασμό του αν έβλεπε έναν Εβραίο μ' ένα αστέρι στο δρόμο.¹⁸⁸ Οι εκδηλώσεις του πληθυσμού έμειναν σ' αυτό το επίπεδο. Ήταν αυθόρμητες και δεν πήραν τη μορφή ενός συγκεκριμένου δικτύου συνδρομής προς τα θύματα. Από την πλευρά τους οι Εκκλησίες της χώρας – καθολικές και διαμαρτυρόμενες – έδειξαν τη δημόσια αντίθεσή τους αρκετά αργά. Το Νοέμβριο του 1940 διαμαρτυρήθηκαν για τις απολύσεις Εβραίων από τα διάφορα επαγγέλματα χωρίς να δημοσιεύσουν το κείμενο. Το 1942, όταν άρχισαν οι εκτοπισμοί, έστειλαν τηλεγραφήματα στον επίτροπο του Ράιχ Ζάις- Ίνκβαρτ με την απειλή δημοσίευσής τους. Εκείνος τους

¹⁸⁴ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 439

¹⁸⁵ R. Hilberg, ό.π., σ. 372

¹⁸⁶ στο ίδιο, σ. 372-373

¹⁸⁷ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 439-440

¹⁸⁸ R. Hilberg, ό.π., σ. 374

προειδοποίησε ότι σε αυτή την περίπτωση θα στέλλονταν σε στρατόπεδα και Εβραίοι χριστιανοί, πράγμα το οποίο και έγινε όταν η Καθολική Εκκλησία δεν υπέκυψε στον εκβιασμό. Το γεγονός δηλώνει πόσο δύσκολο ήταν να έρθουν στο προσκήνιο δημόσιες διαμαρτυρίες και ιδιαίτερα μάλιστα σε μια χώρα που τέθηκε σε απευθείας διοίκηση. Δεν είναι όμως μόνο αυτό. Η διαίρεση των εκκλησιών στην Ολλανδία ήταν στοιχείο το οποίο εκμεταλλεύτηκε ο Ίνκβαρτ. Αν και η μεταρρυθμιστική εκκλησία είχε προβεί σε αντίστοιχη κίνηση με την καθολική, ίσως οι εξελίξεις να είχαν πάρει διαφορετική τροπή.¹⁸⁹

Πλέον όμως οι αντιεβραϊκοί περιορισμοί ακολουθούσαν ο ένας τον άλλο με πιο γρήγορη επιτυχία. Τους απαγορεύτηκε η κυκλοφορία, η τηλεφωνική επικοινωνία και η είσοδος σε σπίτια μη Εβραίων. Τον Ιούλιο του 1942 ξεκίνησαν οι εκτοπισμοί και συνεχίστηκαν ως τον Σεπτέμβριο του 1943. Δύο διαμετακομιστικά στρατόπεδα, το Westerbok και το Vaght, χτίστηκαν εκεί όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι Εβραίοι για να μεταφερθούν στο Άουσβιτς. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1943, στο μεγαλύτερο μάζεμα, περίπου 5.000 μαζί με τους επικεφαλείς του Joodsche Raad εκτοπίστηκαν μέσω του Westerbok. Παρέμειναν μόνο μικρές προστατευόμενες κατηγορίες Εβραίων, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν παρόμοια τύχη στις αρχές του 1944. Περίπου 100.000 Εβραίοι εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς, το Σόμπιμπορ και σε μικρότερους αριθμούς σε άλλα στρατόπεδα. Περίπου 5.000 επέζησαν. Είχε όμως χαθεί το 75% των Εβραίων της Ολλανδίας.¹⁹⁰

◆ Λουξεμβούργο

Στις 9-10 Μαΐου 1940 και το Λουξεμβούργο μ' ένα πληθυσμό 300.000 κατοίκων βρέθηκε υπό γερμανική κατοχή. Πριν τον πόλεμο οι Εβραίοι που ζούσαν στο Λουξεμβούργο έφταναν τους 3.000, το 1% του συνολικού πληθυσμού. Ήταν μια παλιά εβραϊκή κοινότητα που επανασυγκροτήθηκε το 1791 μετά τη Γαλλική Επανάσταση. Περίπου δύο τρίτα έμεναν στην πρωτεύουσα και οι υπόλοιποι σε μικρότερες πόλεις. Επιπρόσθετα 1.500 Γερμανοεβραίοι βρήκαν άσυλο στη χώρα. Οι Εβραίοι στο Λουξεμβούργο απολάμβαναν πλήρη ισότητα και ευημερία και αρχιραβίνος της κοινότητας ήταν ο Robert Serebrenik.¹⁹¹

Όταν οι Γερμανοί εισέβαλαν στο Λουξεμβούργο, πάνω από 1000 έφυγαν στο Βέλγιο και τη Γαλλία. Με την κατοχή ο τοπικός πληθυσμός ανέλαβε ενεργό δράση στους αντιεβραϊκούς διωγμούς. Ως τις 5 Σεπτεμβρίου είχε εισαχθεί το μεγαλύτερο μέρος της αντιεβραϊκής νομοθεσίας (γκεττοποίηση, κίτρινο αστέρι, καταναγκαστική εργασία, απαλλοτρίωση περιουσίας).¹⁹² Μέσα σ' ένα χρόνο ο τοπικός κυβερνήτης Simon τέθηκε

¹⁸⁹ Ζάκ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 240-241

¹⁹⁰ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 440

¹⁹¹ στο ίδιο, σ. 431

¹⁹² στο ίδιο, σ. 437

επικεφαλής του Ράιχ για την εφαρμογή των αντιεβραϊκών μέτρων. Στο τέλος του 1941 ο Simon συνέβαλε στον εκτοπισμό 500 Εβραίων οι οποίοι στάλθηκαν στο γκέττο του Λότζ και εν συνεχεία στο στρατόπεδο εξόντωσης του Χέλμνο. Ο Simon είχε ακόμη στα χέρια του λίγους ηλικιωμένους και άρρωστους Εβραίους. Προφανώς σχεδίασε να τους στείλει στο Berndortsayn, κεντρικό μέρος για τη συγκέντρωση φρενοβλαβών Εβραίων οι οποίοι από εκεί μεταφέρθηκαν στην Πολωνία για εξόντωση. Μετά την απελευθέρωση περίπου 400 Εβραίοι βρέθηκαν επιζώντες στο Λουξεμβούργο.¹⁹³

◆ Βέλγιο

Λίγο πιο πέρα, το γειτονικό Βέλγιο δέχτηκε τη γερμανική εισβολή στις 10 Μαΐου 1940. στις 27-28 Μαΐου με διαταγή του Βασιλιά Λεοπόλδου III ο βελγικός στρατός συνθηκολόγησε. Η βασιλική οικογένεια παρέμεινε στη χώρα, αλλά το βελγικό υπουργικό συμβούλιο σχημάτισε εξόριστη κυβέρνηση στο Λονδίνο και συνέχισε τον αγώνα εναντίον της Γερμανίας. Τη διοίκηση του κράτους ανέλαβαν οι βελγικές δημόσιες υπηρεσίες και “γενικοί γραμματείς” υπό την αρχηγεία του Γερμανού στρατηγού Alexander von Falkenhausen.¹⁹⁴

Πριν τη γερμανική εισβολή 90.000 Εβραίοι ζούσαν στο Βέλγιο (1%). Απ’ αυτούς 15.000 ήταν πρόσφυγες από τη Γερμανία και πολλοί από τους υπόλοιπους μετανάστες κυρίως από την ανατολική Ευρώπη ή παιδιά μεταναστών. Εν αντιθέσει με την Ολλανδία οι Βέλγοι Εβραίοι ήταν πιο διασκορπισμένοι. Οι περισσότεροι έμεναν στην Αμβέρσα, στις Βρυξέλλες, στη Λιέγη και το Σαρλερουά.¹⁹⁵

Τον Ιούλιο του 1940, 6 μήνες μετά τη γερμανική κατοχή, οι αντιεβραϊκές πολιτικές τέθηκαν σε ισχύ. Ο νόμος της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 όρισε τους Εβραίους με βάση τα ναζιστικά φυλετικά στερεότυπα και διέταξε την απογραφή τους. Την ίδια μέρα ένα άλλο διάταγμα τους απέκλεισε από τις δημόσιες υπηρεσίες, τα σχολεία, τον τύπο και άλλα μέσα, ενώ οι εβραϊκές επιχειρήσεις μπήκαν στη διαδικασία καταγραφής. Οι Εβραίοι όμως του Βελγίου δεν είχαν την ίδια οικονομική ευχέρεια με εκείνους της Ολλανδίας. Εκτός από τη βιομηχανία διαμαντιών στην πόλη της Αμβέρσας, η εβραϊκή συμμετοχή στη βελγική οικονομία δεν αναφέρεται συχνά.¹⁹⁶ Η διαδικασία απομόνωσης των Εβραίων ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1941. Τότε περιορίστηκε η κυκλοφορία τους, απαγορεύτηκε η μετακίνησή τους έξω από τις μεγάλες πόλεις στις οποίες ήταν συγκεντρωμένοι καθώς και η είσοδός τους σε πάρκα και δρόμους της Αμβέρσας. Στις 31 Δεκεμβρίου 1941 τα εβραϊόπουλα εκδιώχτηκαν από τα δημόσια σχολεία και την άνοιξη του 1942 οι Εβραίοι, άνδρες και γυναίκες,

¹⁹³ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 382

¹⁹⁴ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 434

¹⁹⁵ *στο ίδιο*, σ. 435

¹⁹⁶ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 383-384

υποχρεώθηκαν σε καταναγκαστική εργασία για τεχνικά έργα στον οργανισμό 'Todt'. Στις 6 Ιουνίου 1942 φόρεσαν το κίτρινο άστρο.¹⁹⁷

Εντωμεταξύ στις 25 Νοεμβρίου 1941 σχηματίστηκε έπειτα από γερμανική εντολή ένα εβραϊκό συμβούλιο με επικεφαλής τον Dr. Salomon Ullmann. Το συμβούλιο ήταν γνωστό και με την επωνυμία 'Σύλλογος των Εβραίων του Βελγίου' (AJB). Στο σημείο αυτό χρήζει αναφοράς μια βασική διαφορά ανάμεσα στην Ολλανδία και το Βέλγιο. Το τελευταίο διέθετε οργανωμένο κίνημα αντίστασης με την ονομασία 'Επιτροπή υπεράσπισης των Εβραίων' (CDJ). Ιδρυτής του ήταν ο κομμουνιστής Ρουμάνος Εβραίος, Χέρτζ Γιόσπα. Όταν λοιπόν οι ναζί διέταξαν το σχηματισμό του εβραϊκού συμβουλίου, η CDJ τοποθέτησε μέσα ένα από τα μέλη της και έτσι έπαιρνε πληροφορίες για όλες τις εξελίξεις. Ξεχωριστή ήταν η συμβολή της στην προπαγανδιστική της καμπάνια οπότε και απέτρεπε τους Εβραίους σε εθελοντική παράδοσή τους στο κέντρο Μαλίν (σημείο απ' όπου αναχωρούσαν οι αποστολές) και χορηγούσε πλαστά χαρτιά και κουπόνια σίτισης. Ανέπτυξε επίσης δίκτυο κρυψώνων στη χώρα και από την πλευρά της η καθολική εκκλησία το ενίσχυσε κρατώντας τα σχολεία και τα μοναστήρια για τη φύλαξη εκατοντάδων παιδιών.¹⁹⁸ Όταν το 1942 ξεκίνησαν οι αποστολές, 25.437 Εβραίοι εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς ως τα μέσα του 1944. Αρκετοί χιλιάδες στάλθηκαν στο Λότζ και από εκεί εκτοπίστηκαν. Εκτιμάται ωστόσο ότι 15.000 όφειλαν τη ζωή τους στη δράση της CDJ.¹⁹⁹ Το γεγονός αυτό εμφανώς αποδεικνύει ότι ένα συγκεκριμένο και οργανωμένο δίκτυο αλληλεγγύης μπορούσε να επιφέρει περισσότερα θετικά αποτελέσματα απ' ότι μια αυθόρμητη εκδήλωση συμπαράστασης.

◆ Γαλλία

Στη Γαλλία από την άλλη η πορεία για την εξολόθρευση των Εβραίων ήταν παράγωγο της Γαλλογερμανικής ανακωχής στις 22 Ιουνίου 1940 μετά από αίτημα του Marshal Henri Philippe Petain. Μια μέρα μετά ο επικεφαλής της γαλλικής εθνικής επιτροπής στο Λονδίνο, ο Charles de Gaulle δεσμεύτηκε για συνέχεια του αγώνα ενάντια στη Γερμανία.

Ως συνέπεια της ανακωχής το μεγαλύτερο μέρος της Γαλλίας τέθηκε υπό γερμανική κατοχή. Η βόρεια Γαλλία συνδέθηκε με τη στρατιωτική διοίκηση του Βελγίου. Η Αλσατία και η Λορένη διοικούνταν ως οιονεί ενσωματωμένα εδάφη στο γερμανικό Ράιχ και το υπόλοιπο της κατεχόμενης ζώνης με εναλλαγές στρατιωτικών διοικητών (von Bockelberg, Otto von Stulpnagel, Heinrich von Stulpnagel). Εν συνεχεία μια γαλλική κυβέρνηση εγκαθιδρύθηκε στη μη κατεχόμενη Γαλλία στις 2 Ιουλίου, στο Βισύ, και μια εβδομάδα αργότερα το κοινοβούλιο έδωσε στον Πετέν τη δύναμη για επιβολή αυταρχικού καθεστώτος

¹⁹⁷ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 436

¹⁹⁸ Ζάκ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 241-242

με τη συνεργασία του Pierre Laval.²⁰⁰ Σκοπός των παραπάνω εξελίξεων ήταν η εξαφάνιση της εβραϊκής κοινότητας στη Γαλλία. Στο τέλος του 1939 ο εβραϊκός πληθυσμός στη χώρα έφτανε συνολικά περίπου 270.000 Εβραίους, 200.000 από τους οποίους ζούσαν μόνο στο Παρίσι. Με τη γερμανική εισβολή το Μάιο του 1940 μια σειρά από αλλαγές μετέβαλαν την αρχική εικόνα. Η πρώτη ήρθε όταν περισσότεροι από 40.000 Εβραίοι έφτασαν στη Γαλλία από την Ολλανδία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο. Η δεύτερη συνέβη όταν πάνω 50.000 Εβραίοι εγκατέλειψαν τις πόλεις της βόρειας Γαλλίας και του Παρισιού για ασφαλέστερη εγκατάσταση στο νότο. Η τρίτη αλλαγή επήλθε όταν οι Γερμανοί διοικητές της Αλσατίας-Λορένης έθεσαν σε εφαρμογή την πλήρη μετακίνηση των Εβραίων από εκεί. Ως συνέπεια των παραπάνω πληθυσμιακών ανακατατάξεων η κατεχόμενη ζώνη έμεινε με 165.000 Εβραίους (στο Παρίσι μόνο ήταν 148.000) και η μη κατεχόμενη με 145.000.²⁰¹

Στην τελευταία, στις 3 Οκτωβρίου 1940 ενεργοποιήθηκε μια εκτεταμένη αντιεβραϊκή νομοθεσία που όρισε τους Εβραίους ως άτομα που ανήκαν στην εβραϊκή θρησκεία ή είχαν παραπάνω από δύο Εβραίους προγόνους. Επίσης απαγορεύτηκε στους Εβραίους να διατηρούν θέσεις σε δημόσια γραφεία, στη δικαιοσύνη, στον τύπο, στις τράπεζες και περιόρισαν την παρουσία στα επαγγέλματα. Ακόμη με διάταγμα της 4^{ης} Οκτωβρίου 1940 αποσαφηνίστηκε η παρουσία στη χώρα 25.000 Εβραίων προσφύγων από τη Γερμανία και την Αυστρία, στους οποίους σύντομα επιβλήθηκε καταναγκαστική εργασία και πολλοί έχασαν τη ζωή τους από την πείνα, το κρύο και τις αρρώστιες.²⁰² Στις 20 Μαρτίου 1941 ενεργοποιήθηκε νόμος για την ίδρυση μιας επιτροπείας για τα εβραϊκά ζητήματα. Σκοπός της ήταν η εφαρμογή αποφάσεων σχετικά με τους Εβραίους. Επίτροπός της τέθηκε ο επί μακρόν αντισημίτης Xavier Vallat (αντικαταστάθηκε τον Ιούνιο του 1942 από τον Darquier de Pellepoix). Τη χρονιά αυτή ξεκίνησε και η αριανοποίηση της εβραϊκής περιουσίας, ενώ στις 29 Νοεμβρίου 1941 ιδρύθηκε η Γενική Ένωση για τους Ισραηλίτες της Γαλλίας (UGIF). Η UGIF ήταν το Judenräte της Γαλλίας, το συμβούλιο του οποίου διοικούσαν από 18 Γάλλους Εβραίους, 9 στην κάθε ζώνη, και ήταν υπό την εξουσία του γενικού επιτρόπου για τα εβραϊκά ζητήματα.²⁰³

Οι Εβραίοι στην κατεχόμενη ζώνη υπέφεραν διπλά, όχι μόνο από τα διατάγματα της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης αλλά και από εκείνα της κυβέρνησης του Βισύ. Η ευθύνη για τα εβραϊκά θέματα ανατέθηκε στο προσωπικό του υπουργείου Εξωτερικών και στα SS. Μέχρι το Φεβρουάριο του 1942 είχε τεθεί σε ισχύ το μεγαλύτερο μέρος των αντιεβραϊκών

¹⁹⁹ στο ίδιο, σ. 243

²⁰⁰ L. Dawidowitz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 429-430

²⁰¹ R. Hilberg, ό.π., σ. 392

²⁰² L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 431

²⁰³ στο ίδιο, σ. 432

μέτρων. Στις 20 Μαρτίου 1942 η πρώτη αποστολή αναχώρησε από το Drancy για το Άουσβιτς. Στο Παρίσι, στις 16-17 Ιουλίου, έγινε η συγκέντρωση 12.884 μη Γάλλων Εβραίων. Όσοι δεν είχαν οικογένειες στάλθηκαν στο στρατόπεδο του Drancy. Οι εναπομείναντες 9.000 μετά από μια εβδομάδα σκληρών κακουχιών εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς (μόνο 30 ενήλικες επέστρεψαν ζωντανοί μετά τον πόλεμο κανένα παιδί δεν επέζησε).²⁰⁴ Εντωμεταξύ στις 2 Ιουλίου 1942 το συμβούλιο υπουργών στο Βισύ αποφάσισε με την έγκριση του Πετέν να κάνει μια διάκριση σε αυτή τη ζώνη ανάμεσα σε Γάλλους και ξένους Εβραίους. Κάτι τέτοιο σήμαινε την προστασία των Γάλλων Εβραίων από τη γαλλική κυβέρνηση. Τον Αύγουστο του 1942 15.000 ξένοι Εβραίοι κλείστηκαν σε στρατόπεδα στην μη κατεχόμενη ζώνη και στις 11 Νοεμβρίου – όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν όλη τη Γαλλία – ξεκίνησαν οι συγκεντρώσεις Εβραίων στην περιοχή Marseilles. Πολλοί Εβραίοι τότε κατέφυγαν στην ιταλική κατεχόμενη ζώνη στη νοτιοανατολική Γαλλία. Εκεί παρέμειναν ασφαλείς ως το Σεπτέμβριο του 1943. Τους τελευταίους μήνες του πολέμου, παράλληλα με τις αποστολές, διεξήχθησαν μαζικές εκτελέσεις του εβραϊκού πληθυσμού. Περίπου 90.000 Εβραίοι, η πλειοψηφία ξένοι, εκτοπίστηκαν ή εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς.²⁰⁵

Στην περίπτωση της Γαλλίας η κοινή γνώμη τα δύο πρώτα χρόνια δεν έδειξε να αντιδρά. Το έκανε όμως το καλοκαίρι του 1942, όταν ξεκίνησαν οι αποστολές, κυρίως μέσω αυθόρμητων αντιδράσεων. Η συμπάθεια για τους Εβραίους εκφράστηκε στις 16-17 Ιουλίου 1942, τότε που η παρισινή αστυνομία προχώρησε σε μια μεγάλη έφοδο («Vel'd'Hiv») και έπιασε 12.884 Παριζιάνους Εβραίους τη στιγμή που έπρεπε να συλλάβει 22.000.²⁰⁶ Οι υπόλοιποι κρύφτηκαν ή είχαν προειδοποιηθεί για το επικείμενο κακό. Για ποιο λόγο μεταβλήθηκε η στάση της κοινής γνώμης; Σίγουρα η αλλαγή προκαλεί έκπληξη αν σκεφτούμε την προηγούμενη παθητικότητα. Η αντίδραση οφείλεται στο ίδιο το γεγονός της εφόδου και στο χαρακτήρα αυτής, ένα χαρακτήρα βίαιο, άγριο και κτηνώδη. Οι άνθρωποι φοβήθηκαν φοβήθηκαν όχι μόνο για τους Εβραίους αλλά και για τον ίδιο τον εαυτό τους. Φοβήθηκαν μήπως την επόμενη μέρα γίνονταν εκείνοι ο επόμενος στόχος. Ήδη την πρώτη ημέρα της εφόδου ο αρχιεπίσκοπος του Παρισιού, ο καρδινάλιος Σιάρ, εξέφρασε γραπτά την ανησυχία του στον Πιέρ Λαβάλ. Τον Αύγουστο του 1942 ο αρχιεπίσκοπος της Λυών, ο καρδινάλιος Ζερλιέ και ο αρχираββίνος Καπλάν διαμαρτυρήθηκαν στον στρατάρχη Πετέν. Η πρώτη δημόσια διαμαρτυρία σημειώθηκε στις 23 Αυγούστου 1942 από τον αρχιεπίσκοπο της Ζουλούζ Σαλιέλ και έκτοτε ακολούθησαν και άλλες.²⁰⁷ Στις 2 Σεπτεμβρίου 1942 ο Πιέρ

²⁰⁴ στο ίδιο, σ. 432-433

²⁰⁵ στο ίδιο, σ. 433-434

²⁰⁶ Ζάκ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ...*, ό.π., σ. 237

²⁰⁷ στο ίδιο, σ. 234-235

Λαβάλ ενημέρωσε την ηγεσία των SS στη Γαλλία και συγκεκριμένα τους Κάρλ-Άλμπερτ Όμπεργκ και Χέλμουτ Κνόχεν για τις αντιδράσεις της Εκκλησίας και συνεπώς τις δυσκολίες που θα προέκυπταν στον εφοδιασμό περισσότερων Εβραίων στη Γερμανία. Τα νέα σύντομα διαβιβάστηκαν στο Βερολίνο. Αν και ο Άιχμαν είχε άλλα σχέδια, τελικά αναγκάστηκε να συμβιβαστεί. Το Ράιχ άλλωστε είχε συμφέροντα πολιτικής και οικονομικής φύσεως στη Γαλλία.²⁰⁸

Πάρα ταύτα οι αποστολές συνεχίστηκαν. Κάποια στιγμή γύρω στο φθινόπωρο του 1942 ο αριθμός τους μειώθηκε. Προφανώς οι ενδοιασμοί της κυβέρνησης του Βισύ να οφείλονταν και στις εξελίξεις του πολέμου. Δεν πρέπει όμως να αγνοήσουμε και το ρόλο της κοινής γνώμης. Πέραν τούτου υπήρξαν και απόψεις που μετέτρεψαν το Βισύ σε σωτήρα των Εβραίων επειδή από τους 350.000 εκτοπίστηκαν μόνο 76.000. Τέτοιου τύπου ερμηνείες βασίστηκαν στην αλήθεια ότι όντως το Βισύ κράτησε μια θέση διαμεσολαβητή ανάμεσα στους ναζί και τους Εβραίους και έτσι αρκετοί Εβραίοι και όχι μόνο κατάφεραν να κρυφτούν. Αγνόησαν όμως το γεγονός ότι το Βισύ δεν εκμεταλλεύτηκε αυτή τη θέση. Αντίθετα μάλιστα χρησιμοποίησε τους κύριους μοχλούς του, δηλαδή τις αστυνομικές του δυνάμεις και τις διοικητικές του υπηρεσίες για να εκδιώξει τους Εβραίους.²⁰⁹ Η κυβέρνηση του Βισύ δεν έδειξε αποφασιστικότητα να σώσει τους Εβραίους. Αν το είχε κάνει, σαφώς οι εξελίξεις θα ήταν διαφορετικές. Στην όμως και για το λόγο αυτό έμεινε γνωστό ως Βισύ!

◆ Ιταλία

Καθώς κινούμαστε από τη Γαλλία στην Ιταλία μπορούμε να παρατηρήσουμε για πρώτη φορά την εξέλιξη μιας πορείας για τον αφανισμό των Εβραίων σε μια χώρα που ανήκε στους συμμάχους της Γερμανίας. Το αντιεβραϊκό καθεστώς στο ιταλικό βασίλειο εγκαθιδρύθηκε χωρίς γερμανική συμμετοχή. Ήδη το 1938 57.000 Εβραίοι ζούσαν στην Ιταλία. Οι 10.000 ήταν πρόσφυγες από τη Γερμανία και τη Αυστρία. Οι περισσότεροι έμεναν σε μεγάλες πόλεις: Ρώμη, Μιλάνο, Τεργέστη, Τορίνο, Φλορεντία, Γένοβα, Βενετία, Λιβόρνο και Ανγκόνα.²¹⁰ Ήταν πλήρως ενσωματωμένοι στην ιταλική κοινωνία και μάλιστα μ' ένα μεγάλο αριθμό μικτών γάμων. Οι Εβραίοι στη χώρα ήταν ασυνήθιστα ενεργοί όχι μόνο στις ένοπλες δυνάμεις, αλλά επίσης στις δημόσιες υπηρεσίες και στις ανώτατες θέσεις της κυβέρνησης. Το ίδρυμα για τις εβραϊκές υποθέσεις παρέχει έναν κατάλογο Εβραίων οι οποίοι στη σύντομη ιστορία της μοντέρνας Ιταλίας κρατούσαν θέσεις όπως το Υπουργείο Εσωτερικών, Εξωτερικών, Πολέμου, Οικονομικών, Εργασίας, Δικαιοσύνης και Εκπαίδευσης.²¹¹ Οι ίδιοι

²⁰⁸ στο ίδιο, σ. 235

²⁰⁹ στο ίδιο, σ. 235-236

²¹⁰ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 440-441

²¹¹ R. Hilberg, ό.π., σ. 422

αυτοί άνθρωποι στη συνέχεια μετατράπηκαν σε θύματα ενός ξαφνικού εχθρικού ξεσπάσματος το 1938. Πώς συνέβη κάτι τέτοιο; Το θέμα είναι ότι και ο Μουσολίνι συνεργαζόταν με Εβραίους ανάμεσα στους οποίους ήταν η ερωμένη του Μαργκερίτα Σορφάτι που βοήθησε στην ανάπτυξη ενός σιωνιστικού ναυτικού ώστε αυτό να χρησιμοποιηθεί εναντίον της βρετανικής επέκτασης.²¹² Ο ίδιος δε συμφωνούσε με τη ναζιστική εικόνα περί Εβραίων. Παρ' όλα αυτά με τον καιρό ο Ντούτσε πείστηκε ότι μια κατάλληλη αντιεβραϊκή πολιτική θα καθιστούσε την Ιταλία ισάξια και ισότιμη με τη Γερμανία.

Το Σεπτέμβριο λοιπόν του 1938 το υπουργείο εσωτερικών, υπό την καθοδήγηση του Ντούτσε, επεξεργάστηκε νόμο εναντίον των Εβραίων. Στα μέσα Νοεμβρίου ήταν έτοιμος. Σύμφωνα με αυτόν ο ορισμός του 'Εβραίου' ήταν τέτοιος ώστε οποιοσδήποτε επηρεαζόταν 1) αν και οι δύο γονείς του ανήκαν στην εβραϊκή θρησκεία ή 2) αν ένας γονιός ανήκε στην εβραϊκή θρησκεία και ο άλλος ήταν ξένος ή 3) αν η μητέρα ήταν Εβραία λόγω θρησκείας και ο πατέρας άγνωστος ή 4) αν ένας γονιός ήταν Εβραίος και ο άλλος ιταλικής καταγωγής όριζε ότι την 1^η Οκτωβρίου 1938 ο απόγονος ανήκε στην εβραϊκή θρησκεία ή ήταν μέλος της εβραϊκής κοινότητας.²¹³ Εν συνεχεία τα αντιεβραϊκά διατάγματα απέκλεισαν τη συμμετοχή των Εβραίων στις ένοπλες δυνάμεις, στις δημόσιες υπηρεσίες και στο κόμμα, καθώς και την κατοχή ή τη διεύθυνση εταιρειών ή επιχειρήσεων με πάνω από 100 υπαλλήλους.²¹⁴ Με διάταγμα στις 22 Ιουνίου 1939 οι επαγγελματίες (περιλαμβανομένων γιατρών, δικηγόρων, μηχανικών, αρχιτεκτόνων κ.ά) απαγορεύτηκε να εξυπηρετούν τους Εβραίους εκτός από περιπτώσεις αποδεδειγμένης ανάγκης. Εξαιρέθηκαν του νόμου παλιοί φασίστες και βετεράνοι πολέμου.²¹⁵ Εντέλει ο νόμος της 17ης Νοεμβρίου διέταξε την ακύρωση όλων των πολιτογραφηθέντων Εβραίων μετά τον Ιανουάριο του 1919 και ξεκαθάρισε ότι όλοι οι ξένοι Εβραίοι – εκτός από όσους ήταν άνω των 65 ετών και είχαν μικότο γάμο – θα έπρεπε να εγκαταλείψουν τη χώρα και τις θέσεις τους από τις 12 Μαρτίου 1939.²¹⁶ Από τους ξένους Εβραίους μόνο 27% εγκατέλειψαν τη χώρα από το 1941. Οι εναπομείναντες στάλθηκαν σε στρατόπεδα στο Salerno και στην Cosenza και στο γυναικείο στρατόπεδο Chieti. Στα τέλη του καλοκαιριού του 1942 Εβραίοι ιταλικής εθνικότητας κλήθηκαν για εργασία στη Ρώμη, στην Μπολόνια, το Μιλάνο και την αφρικανική αποικία της Τρίπολης. Στην τελευταία, σε μια κοντινή πόλη, στο Giado, περίπου 2000-3000 Εβραίοι ήταν φυλακισμένοι σ' ένα στρατόπεδο

²¹² Στ. Πέιν, *ό.π.*, σ. 341

²¹³ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 423

²¹⁴ Στ. Πέιν, *ό.π.*, σ. 342

²¹⁵ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 423

²¹⁶ *στο ίδιο*, σ. 424

της ερήμου. Όταν οι Βρετανοί έφτασαν εκεί στις αρχές του 1943 βρήκαν να το θερίζει επιδημία τύφου. Σύμφωνα με εβραϊκές πηγές 318 Εβραίοι του Giado έχασαν τη ζωή τους.²¹⁷

Γύρω στον Ιανουάριο του 1943 τα SS έδειξαν σημάδια ανυπομονησίας. Εβραίοι εκτοπίζονταν απ' όλη την Ευρώπη, αλλά οι Ιταλοί Εβραίοι στις περιοχές υπό γερμανικό έλεγχο συνέχιζαν να είναι ασφαλείς. Στις 13 Ιανουαρίου 1943 ο Ρίμπεντροπ έδωσε οδηγίες στον πρεσβευτή Mackensen να ενημερώσει τον υπουργό εξωτερικών Τσιάνο ότι στα μάτια των Γερμανών οι Εβραίοι ιταλικής εθνικότητας παρέμεναν ακόμη Εβραίοι. Τουλάχιστον στα εδάφη υπό γερμανικό έλεγχο οι Γερμανοί ήθελαν πλήρη ελευθερία δράσης από τις 31 Μαρτίου 1943.²¹⁸

Εντωμεταξύ την ίδια αυτή περίοδο η Β. Αφρική βρισκόταν στα χέρια των Συμμάχων. Οι Σοβιετικοί ήθελαν ν' ανοίξει και ένα δεύτερο μέτωπο στη Δυτική Ευρώπη ώστε να μειωθούν οι επιθέσεις εναντίον της Ρωσίας. Το ερώτημα ήταν πού θα ανοιγόταν το δεύτερο μέτωπο. Ο Στάλιν πρότεινε τη Γαλλία. Τον υποστήριξε και η Αμερική. Ο Τσώρτσιλ πρότεινε την Ιταλία. Η απόβαση τελικά έγινε στην Ιταλία και συγκεκριμένα τον Ιούλιο του 1943 στη Σικελία. Η πτώση της Σικελίας επιτάχυνε και την πτώση του Μουσολίνι ο οποίος στις 25 Ιουλίου ανετράπη και διορίστηκε η κυβέρνηση του Marshall Pietro Badoglio. Ο πόλεμος ήταν σε εξέλιξη και οι αντιεβραϊκοί νόμοι βρίσκονταν ακόμη σε ισχύ. Τότε, ξαφνικά η κυβέρνηση Badoglio παραδόθηκε στους Συμμάχους. Οι Γερμανοί ενήργησαν αστραπιαία. Οι ιταλικές δυνάμεις αποπλίστηκαν και η Ιταλία έγινε κατεχόμενη χώρα.²¹⁹

Μετά τη συνθηκολόγηση το Σεπτέμβριο του 1943 η θέση των Εβραίων άλλαξε από τη μια μέρα στην άλλη. Όσοι είχαν βρει καταφύγιο σε γαλλικές περιφέρειες που ελέγχονταν από Ιταλούς στάλθηκαν σε στρατόπεδα. Οι επιχειρήσεις στην ίδια την Ιταλία ξεκίνησαν στη Ρώμη τον Οκτώβριο του 1943 όταν οι Γερμανοί κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν πάνω από 1000 από τους 8.000 Εβραίους και να τους εκτοπίσουν στο Άουσβιτς. Οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους Εβραίους της Ρώμης έφυγαν ή κατάφεραν να κρυφτούν.²²⁰ Από τη Ρώμη η επιχείρηση μετατοπίστηκε στη Βόρεια Ιταλία η οποία είχε 35.000 Εβραίους. Τα ραδιοφωνικά νέα την 1^η Δεκεμβρίου 1943 ανακοίνωσαν ένα νέο ιταλικό νόμο σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι Εβραίοι επρόκειτο να σταλθούν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα υπάρχοντά τους θα κατάσχονταν ως εχθρική περιουσία. Εκεί η ιταλική αστυνομία κατάφερε να στείλει πάνω από 7.000 στα στρατόπεδα του Fossuli di Carpi και του Bolzano που λειτουργούσαν ως διαμετακομιστικά κέντρα για τον εκτοπισμό των Εβραίων στο Άουσβιτς και στο

²¹⁷ στο ίδιο, σ. 424-425

²¹⁸ στο ίδιο, σ. 425

²¹⁹ στο ίδιο, σ. 426

²²⁰ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 442-443

Μπίρκεναου. Αρκετοί μάλιστα κλείστηκαν σε φυλακές, με πιο γνωστή εκείνη του San Vittorrio στο Μιλάνο, όπου τα βασανιστήρια και οι δολοφονίες επικρατούσαν.²²¹ Περίπου 8.000 Εβραίοι εξοντώθηκαν στην Ιταλία, σε μια χώρα όπου η γερμανική καταστροφική μηχανή άφησε επίσης το στίγμα της.

ΒΑΛΚΑΝΙΑ

◆ Σερβία

Η μεγαλύτερη ωστόσο συγκέντρωση των Εβραίων παρατηρείται στα Βαλκάνια. Περίπου 1.600.000 ζούσαν στο νοτιοανατολικό τμήμα της Ευρώπης. Στην περίπτωση αυτή θα εξεταστούν μια σειρά από χώρες όπως η Σερβία, η Κροατία, η Σλοβακία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Ουγγαρία και η Ελλάδα. Η τελευταία θα αποτελέσει ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης σε επόμενη ενότητα.

Ας δούμε λοιπόν πώς διαδραματίστηκε το σκηνικό στη Σερβία. Παρόλο που η περιοχή ήταν υπό γερμανική κατοχή επί τέσσερα τουλάχιστον χρόνια, θα γίνει αναφορά μόνο στα χρόνια 1941-1942 επειδή ως τα μέσα του 1942 η εξοντωτική πολιτική είχε ολοκληρωθεί. Ο μηχανισμός που έφερε εις πέρας την εξολοθρευτική επιχείρηση μπορεί να διαιρεθεί σε πέντε τμήματα:

- 1) Ο άξονας στη διοικητική δομή ήταν οι κατά σειρά στρατιωτικοί αρχηγοί στη Σερβία: Schröder, Danckelmann, Böhme, Bader.
- 2) Τα οικονομικά θέματα και κυρίως η αριανοποίηση διευθετήθηκαν από μια ειδική υπηρεσία έξω από τη στρατιωτική ιεραρχία που ήταν υπεύθυνη στον Γκαίρινγκ: τον Γενικό πληρεξούσιο για την οικονομία στη Σερβία (Dr. Franz Neuhausen)
- 3) Την παρατήρηση των γενικότερων πολιτικών εξελίξεων ανέλαβε ο πληρεξούσιος του υπουργείου εξωτερικών, ο υπουργός Benzler.
- 4) Η δημόσια ασφάλεια ήταν σαφώς ζήτημα των SS και της αστυνομίας. Αρχικά για το σκοπό αυτό διέθετε ένα Einsatzgruppen του RSHA.
- 5) Τέλος στη Σερβία, μετά τον Αύγουστο του 1941 εγκαθιδρύθηκε ένα καθεστώς μαριονέττα με επικεφαλής τον πρώην υπουργό πολέμου, τον στρατηγό Milan Nedic.

Όλοι οι παραπάνω φορείς τέθηκαν σε λειτουργία για την εφαρμογή της 'τελικής λύσης'. Στις 30 Μαΐου του 1941 η στρατιωτική διοίκηση καθόρισε ποιος θεωρείτο Εβραίος, διέταξε τον αποκλεισμό τους από τις δημόσιες υπηρεσίες και τα επαγγέλματα καθώς και τον περιορισμό της περιουσίας τους. Παράλληλα εισήγαγε την καταναγκαστική εργασία, απαγόρευσε στον ντόπιο πληθυσμό την παροχή βοήθειας σε Εβραίους και υποχρέωσε τον εβραϊκό πληθυσμό να φορέσει το κίτρινο αστέρι. Με άλλα λόγια τα τρία πρώτα βήματα για

²²¹ στο ίδιο, σ. 443

την επίτευξη της Endlösung είχαν ήδη γίνει νόμος μέσα σε μια ημέρα. Φυσικά η κατάσχεση της εβραϊκής περιουσίας ήταν μια πιο μακρά διαδικασία η οποία ξεκίνησε με διάταγμα στις 22 Ιουλίου 1941.²²²

Πραγματικά στη Σερβία εκφράστηκε ένα ιδιαίτερα αφοσιωμένο πάθος για την επίλυση του ‘εβραϊκού προβλήματος’. Η αντιεβραϊκή βία από την γερμανική πλευρά ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη, κυρίως στο Banat από το οποίο οι Εβραίοι εκδιώχτηκαν στο Βελιγράδι. Τον Αύγουστο του 1941 ο γερμανικός στρατός έφερε εις πέρας ένα μαζικό περιορισμό αρρένων ενήλικων Εβραίων ιδρύοντας ένα στρατόπεδο στα περίχωρα του Βελιγραδίου, άλλο ένα στο Nis (για τους Εβραίους στην ανατολική και νότια Σερβία) και ένα τρίτο στο Sabac. Τη στιγμή που τα στρατόπεδα θανάτου δεν ήταν ακόμη έτοιμα, οι Γερμανοί ανέλαβαν τη μαζική δολοφονία των περιορισμένων Εβραίων και ως τα μέσα Νοεμβρίου 5.000 άρρενες Εβραίοι έπεσαν από τα γερμανικά πυρά. Το Δεκέμβριο περιόρισαν παιδιά και γυναίκες και επίσης τους δολοφόνησαν. Οι λίγοι εκατοντάδες επιζώντες Εβραίοι που κρύβονταν, καταδιώχτηκαν από Σέρβους συνεργάτες του κατακτητή και έπεσαν στα χέρια των Γερμανών.²²³ Ως τα μέσα του 1942 οι Γερμανοί πέτυχαν την επίλυση του ‘εβραϊκού προβλήματος’ στη Σερβία.

◆ Κροατία

Στο άλλο τμήμα της Γιουγκοσλαβίας, στην Κροατία ζούσαν 30.000 Εβραίοι, οι 10.000 από τους οποίους έμεναν στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη. Σε μικρό χρονικό διάστημα η κυβέρνηση της Κροατίας κατάφερε επίσης να ενεργοποιήσει όλα τα μέτρα με τα οποία οι Γερμανοί γραφειοκράτες δρούσαν εδώ και οκτώ χρόνια: την απαγόρευση των επιμιξιών, την ανύψωση της κροατικής σημαίας, την εισαγωγή του κίτρινου αστεριού, την καταγραφή της περιουσίας, τις απολύσεις από τη γραφειοκρατία και τα επαγγέλματα και τη λήξη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Η διαδικασία της αποπτώχευσης συνέβη με γοργούς ρυθμούς. Με το τέλος του Αυγούστου του 1941 και με τη συμπλήρωση μόλις τεσσάρων μηνών της κροατικής κυβέρνησης οι περισσότερες εβραϊκές επιχειρήσεις ‘‘εθνικοποιήθηκαν’’. Στα μέσα Οκτωβρίου 1941 οι Εβραίοι αποσύρθηκαν από τις πόλεις και οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα εργασίας. Από έναν πληθυσμό 30.000, 6.000 Εβραίοι εργάστηκαν σε ορυχεία άλατος στο Karlovac και το Yudono και αρκετοί εκατοντάδες στο μαρτυρικό στρατόπεδο του Yasenovac.²²⁴ Από το καλοκαίρι του 1942 οι Κροάτες Εβραίοι ήταν πλέον ‘έτοιμοι’ για εκτοπισμό. Τον Αύγουστο του 1942 περίπου 9.000 Εβραίοι είχαν εκτοπιστεί, οι περισσότεροι από αυτούς στο Άουσβιτς. Μικρότερες ομάδες εκτοπίστηκαν το 1943 και 1944, συμπεριλαμβανομένων και αρκετών που βρήκαν άσυλο στην ιταλική ζώνη η

²²² R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 435-436

²²³ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 467

οποία μετά το Σεπτέμβριο του 1943 τέθηκε υπό γερμανικό έλεγχο. Ο Γερμανός υπουργός μάλιστα στο Ζάγκρεμπ, ο Kasche, πληροφορούσε ότι η μηχανή του εκτοπισμού είχε ήδη αρχίσει το μάζεμα Εβραίων στην ιταλική ζώνη χωρίς περαιτέρω ερωτήσεις. Η ίδια άλλωστε η ιταλική κυβέρνηση προσέφερε την υποστήριξη της. Τελικά οι απώλειες των Εβραίων σε όλη τη Γιουγκοσλαβία υπολογίστηκαν περίπου σε 60.000.²²⁵

◆ Προτεκτοράτο Βοημίας-Μοραβίας

Στην ουσία οι Γερμανοί είχαν δημιουργήσει δύο κράτη δορυφόρους στην Ευρώπη: το ένα ήταν η Κροατία και το άλλο η Σλοβακία. Πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι με τη συμφωνία του Μονάχου στο τέλος του 1938 το κράτος της Τσεχοσλοβακίας διαμελίστηκε. Ο Χίτλερ ζητούσε να ενώσει με τη Γερμανία το έδαφος των Σουδητών επειδή εκεί κατοικούσε γερμανική μειονότητα. Η Τσεχοσλοβακία υπέκυψε, αλλά μετά την παραχώρηση η Πολωνία και η Ουγγαρία ζήτησαν και εκείνες τσεχοσλοβακικά εδάφη στα οποία κατοικούσαν μειονότητές τους. Το Μάρτιο του 1939 οι Γερμανοί κατέλαβαν τη χώρα και τη μετέτρεψαν σε γερμανικό προτεκτοράτο, ενώ οι Ούγγροι προσάρτησαν τη Ρουθηνία, επίσης Τσεχοσλοβακικό έδαφος. Τελικά το προτεκτοράτο περιορίστηκε στις τσεχικές επαρχίες και η Σλοβακία έγινε ανεξάρτητη, ενώ το 1940 η Τσεχοσλοβακική κυβέρνηση που σχηματίστηκε στο Λονδίνο επεδίωκε την εθνική απελευθέρωση.

Στο προτεκτοράτο της Βοημίας-Μοραβίας κατοικούσαν 118.000 Εβραίοι. Οι μισοί ασχολούνταν με το εμπόριο, 20% απασχολούνταν στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία και 10% στα επαγγέλματα. Οι Εβραίοι εκεί απολάμβαναν πλήρη πολιτική και θρησκευτική ελευθερία, ενώ ο Σιωνισμός προσέλκυε πραγματικό ενδιαφέρον. Στις 21 Ιουνίου 1939 ξεκίνησαν οι αντιεβραϊκοί νόμοι και δύο μήνες αργότερα πραγματοποιήθηκαν οι πρώτοι εκτοπισμοί Τσέχων Εβραίων στην Πολωνία.²²⁶ Το φθινόπωρο του 1941 οι Γερμανοί ίδρυσαν ένα κεντρικό γκέττο για τους Εβραίους του προτεκτοράτου στο Τερέζιενστατ, πρώην τσεχική πόλη με μόνιμη φρουρά. Το γκέττο εξυπηρετούσε δύο σκοπούς: εκείνου του στρατοπέδου 'υπόδειγμα' για την υποδοχή 'προνομιούχων' Εβραίων του Ράιχ και επίσης διαμετακομιστικό για τον εκτοπισμό Τσέχων Εβραίων σε στρατόπεδα θανάτου στην Πολωνία. Ήδη το 1942 περίπου 55.000 Εβραίοι από το προτεκτοράτο στάλθηκαν στο Τερέζιενστατ και οι περισσότεροι στη συνέχεια εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς και σε άλλα στρατόπεδα εξόντωσης. Από τη Βοημία-Μοραβία επέζησαν περίπου 10.000 Εβραίοι.²²⁷

²²⁴ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 454-455

²²⁵ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 468

²²⁶ *στο ίδιο*, σ. 449

²²⁷ *στο ίδιο*, σ. 450

◆ Σλοβακία

Από την άλλη το 1938, στο μετέπειτα δορυφορικό κράτος της Σλοβακίας, ζούσαν 135.000 Εβραίοι από τους οποίους οι 45.000 κατοικούσαν στην περιοχή που προσαρτήθηκε στην Ουγγαρία. Η Σλοβακία ήταν φτωχότερη και λιγότερο βιομηχανοποιημένη χώρα από τις ιστορικές επαρχίες της Βοημίας-Μοραβίας και το ίδιο ήταν και οι Εβραίοι της οι οποίοι απασχολούνταν στο λιανικό εμπόριο και τη βιοτεχνία.²²⁸

Τον Απρίλιο του 1939 το νέο Σλοβακικό κράτος άρχισε να ενεργοποιεί την αντιεβραϊκή νομοθεσία καθορίζοντας την έννοια του Εβραίου με βάση θρησκευτικά μάλλον κριτήρια παρά φυλετικά. Κάτι τέτοιο δεν ήταν τυχαίο σε μια χώρα τόσο καθολική στην οποία ακόμη και ο φιλοναζιστής πρόεδρός της, Dr. Josef Tiso, ήταν καθολικός ιερέας και μάλιστα το ίδιο ίσχυε και για το κόμμα. Αρκετά γρήγορα και διαδοχικά εμφανίστηκε μια σειρά διαταγμάτων αποκλεισμού και περιορισμού των Εβραίων σε διάφορα επαγγέλματα παράλληλα με την αντισημιτική βία από την πλευρά της φρουράς Hlinka.²²⁹ Τον Αύγουστο του 1940 ο SS-Hauptsturmführer Dieter Wisliceny, αντιπρόεδρος του Άιχμαν από το κεντρικό γραφείο ασφαλείας του Ράιχ, έφτασε στην Μπρατισλάβα ως αρμόδιος πάνω στα εβραϊκά θέματα. Η φρουρά Hlinka και οι Σλοβάκοι εθελοντές στα SS επαναδιοργανώθηκαν με βάση το μοντέλο των SS και 'επιφορτίστηκαν' με την ευθύνη εφαρμογής των αντιεβραϊκών μέτρων. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1940 με νέο διάταγμα εγκαθιδρύθηκε το *ústredna židov* (κέντρο Εβραίων) ως η μοναδική εξουσία που εκπροσωπούσε τους Εβραίους και όφειλε να μεταφέρει τις εντολές των ναζί σε αυτούς. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1941 η Σλοβακική κυβέρνηση δημοσίευσε ένα μεγάλο corpus αντιεβραϊκών νομοθεσιών αποτελούμενο από 270 άρθρα. Με αυτό επαναπροσδιόρισε τους Εβραίους ως φυλετική ομάδα, απαίτησε να φορούν το κίτρινο αστέρι, τους υποχρέωσε σε καταναγκαστική εργασία και τους εκδίωξε από συγκεκριμένες πόλεις και περιοχές.²³⁰

Τα σχέδια για εκτοπισμό ξεκίνησαν στα τέλη του 1941 και δεν εξέπληξαν τα θύματα. Στις αρχές Μαρτίου του 1942 το εβραϊκό αστέρι έγινε μεγαλύτερο σε μέγεθος και την ίδια στιγμή απαγορεύτηκε στους Εβραίους η αλλαγή κατοικίας. Στα μέσα Μαρτίου έφτασαν φήμες για επικείμενους εκτοπισμούς οι οποίοι και ξεκίνησαν στις 26 του μήνα. Τί έκαναν οι Εβραίοι για να αντιμετωπίσουν την καταστροφή; Η πλειοψηφία παρέμεινε αβοήθητη. Μια μικρή μειονότητα κατέφυγε στα δάση, στην Ουγγαρία και στις εκκλησίες. Στην Ουγγαρία

²²⁸ στο ίδιο, σ. 451

²²⁹ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 463-465

²³⁰ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ.451

μάλιστα ως το τέλος του χρόνου βρήκαν άσυλο 7000 Εβραίοι, ενώ αρκετοί προστατεύθηκαν σε σπίτια χριστιανών.²³¹

Όταν ξεκίνησαν οι εκτοπισμοί, μόνο 25.000 Εβραίοι είχαν απομείνει στη Σλοβακία. Τρεις ακόμη αποστολές έφυγαν το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο. Κάπου 58.000, 75% των Σλοβάκων Εβραίων, εκτοπίστηκαν κυρίως στο Άουσβιτς.²³² Κάποια στιγμή, και ενώ είχαν αρχίσει οι αποστολές, παρενέβη το Βατικανό. Όπως είναι γνωστό η καθολική εκκλησία διέθετε έναν αποτελεσματικό μηχανισμό πληροφοριών και το 1942 αυτός ο μηχανισμός τέθηκε σε ισχύ. Δύο σημειώματα δόθηκαν στον υπουργό εσωτερικών Tuka. Σε αυτά το Βατικανό εξήγησε ότι δεν ήταν σωστό να νομίζουν ότι οι Εβραίοι μεταφέρονταν στη Γενική κυβέρνηση για εργασία. Η αλήθεια ήταν ότι εκεί εξοντώνονταν.²³³ Υπάρχουν περισσότερα αποδεικτικά στοιχεία ότι νέα για τα κέντρα εξόντωσης διέρρευσαν στη Σλοβακία όχι μόνο στους κύκλους της κυβέρνησης, αλλά επίσης και στον πληθυσμό. Τον Ιούλιο του 1942 μια ομάδα Γερμανών ‘ακοινωνικών’ μετεγκαταστάθηκε από τη Σλοβακία. Καθώς έφευγαν, κυκλοφόρησαν αμέσως φήμες ότι οι Γερμανοί τους έκαναν σαπούνια. Οι Γερμανοί βέβαια δεν ήταν απροετοίμαστοι για αυτές τις αναφορές, ότι δηλαδή και οι Σλοβάκοι Εβραίοι ήταν νεκροί. Σύντομα προώθησαν τις δικές τους ψεύτικες ιστορίες και άρχισαν να πιέζουν και πάλι. Μετά τη Σλοβακική εθνική εξέγερση τα SS έπιασαν 19.000 αιχμαλώτους, από τους οποίους οι 5.000 ήταν Εβραίοι. Εν συνεχεία εκτοπίστηκαν άλλοι 13.500. Λιγότεροι από 5.000 κατάφεραν να κρυφτούν και περίπου 10.000 από τους εκτοπισθέντες το 1944 επέζησαν και επέστρεψαν στη Σλοβακία.²³⁴

◆ Βουλγαρία

Εν αντιθέσει με την Κροατία και την Σλοβακία, η Βουλγαρία δεν όφειλε την ύπαρξή της στη Γερμανία. Συντάχτηκε όμως στο πλευρό της για λόγους οπορτουνισμού. Πριν από τον πόλεμο ο αντισημιτισμός στη Βουλγαρία δεν ήταν τόσο έντονος και η μικρή κοινότητα των 50.000 Εβραίων ήταν πλήρως ενταγμένη. Με τη νέα κυβέρνηση το Φεβρουάριο του 1940 του Μποντγκάν Φίλοφ, την υποστήριξη του βασιλιά Μπόρις και την προσέγγιση με τη Γερμανία οι Εβραίοι έγιναν τα πρώτα θύματα. Τον Ιούλιο του 1940 η κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της να εισάγει αντιεβραϊκή νομοθεσία και επίσημα προειδοποίησε τους αντιπροσώπους των εβραϊκών κοινοτήτων. Ο νόμος για την ‘‘άμυνα του έθνους’’ πέρασε από τη Σουμπρανία (Βουλγαρικό κοινοβούλιο) στις 24 Δεκεμβρίου 1940 και παρά τις

²³¹ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 465

²³² L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 452

²³³ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 452

²³⁴ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, *ό.π.*, σ. 452

διαμαρτυρίες της κοινής γνώμης ψηφίστηκε στις 21 Ιανουαρίου 1941.²³⁵ Το πρώτο διάταγμα εκδόθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 1941 ορίζοντας ως Εβραίο καθέναν με τουλάχιστον έναν Εβραίο γονιό. Στην ουσία διέφερε από το γερμανικό ορισμό. Οι Γερμανοί για παράδειγμα εξαίρεσαν κάποια άτομα επειδή δεν ανήκαν στην εβραϊκή θρησκεία. Οι Βούλγαροι απάλλαξαν κάποιους από τους εν μέρει Εβραίους μόνο αν ανήκαν στη χριστιανική θρησκεία. Αυτή είναι μια σημαντική διάσταση που υποδεικνυε ένα θεμελιωδώς διαφορετικό τρόπο σκέψης. Εξαιρέθηκαν των νομοθεσιών Εβραίοι που υπήρξαν εθελοντές πολέμου, ανάπηροι πολέμου ή παρασημοφορημένοι βετεράνοι.²³⁶

Ο νόμος περιόρισε τα δικαιώματα των Εβραίων και τις κοινωνικές σχέσεις, περιορισμοί που επίσης επηρέασαν – μετά την είσοδο της Βουλγαρίας στον πόλεμο ως συμμάχου της Γερμανίας – άλλους 14.000 Εβραίους στη ‘Μεγάλη Βουλγαρία’, δηλαδή 8.000 Εβραίους της Μακεδονίας και άλλους 6.000 στην προσαρτημένη Θράκη. Το Βερολίνο πάρα ταύτα πίεζε τη Σόφια να δείξει περισσότερο σθένος. Έτσι τον Αύγουστο του 1942 ιδρύθηκε από τον Φίλοφ μια επιτροπεία για τα εβραϊκά ζητήματα, επικεφαλής της οποίας τέθηκε ο Αλεξάντερ Μπέλεφ. Εντωμεταξύ είχε γενικευτεί η χρήση του κίτρινου αστεριού. Λίγοι Εβραίοι έσπευσαν να το φορέσουν και οι διαμαρτυρίες για τα μέτρα δεν άργησαν να φανούν. Ο μητροπολίτης Σόφιας Σεβασμιότατος Στέφανος εξέφρασε την αντίθεσή του με κήρυγμα στις 7 Σεπτεμβρίου, ενώ κάποιοι εκπρόσωποι του κοινοβουλίου θεώρησαν ότι τα μέτρα είχαν ήδη προχωρήσει αρκετά. Ακολούθησε διαδήλωση 300 Εβραίων μαζί με την υποστήριξη του πληθυσμού και, μετά από υποσχέσεις του υπουργού Πέτερ Γκαμπρόφσκι για ελάφρυνση των μέτρων, μια πρώτη υποχώρηση έγινε τον Οκτώβριο του 1942.²³⁷

Τώρα πλέον οι Γερμανοί ανησυχούσαν με την πιθανότητα ότι η Βουλγαρία δεν θα ακολουθούσε τη Γερμανία ως το τέλος της διαδρομής. Τον Ιανουάριο του 1943, ένας αντιπρόσωπος του Άιχμαν, ο Τέοντορ Ντάνεκερ έφτασε στη Βουλγαρία από τη Γαλλία με σκοπό την αποστολή όσο το δυνατόν περισσότερων Εβραίων σε στρατόπεδα. Τον επόμενο μήνα οι διαπραγματεύσεις με τον Μπέλεφ κατέληξαν στην συμφωνία εκτοπισμού 20.000 Εβραίων, κυρίως εκείνων που έμεναν στα κατεχόμενα εδάφη. Ανάμεσα στις 4 –10 Μαρτίου 11.343 Εβραίοι εκτοπίστηκαν από τα κατεχόμενα εδάφη και κατόπιν συνελήφθησαν 4.000 Βούλγαροι Εβραίοι.²³⁸ Και πάλι η κοινή γνώμη αντέδρασε. Η διαμαρτυρία του αντιπροέδρου της Σουμπρανίας, Ντιμίτερ Πέσεφ, κατάφερε να σταματήσει τον εκτοπισμό των Βούλγαρων Εβραίων. Στην επαρχία του Πλοβντίβ ο επίσκοπος Κύριλλος και μετέπειτα Πατριάρχης της

²³⁵ στο ίδιο, σ. 463

²³⁶ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 476

²³⁷ Ζάκ Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, *ό.π.*, σ. 229-230

²³⁸ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 482-483

Βουλγαρίας απείλησε ότι θα απαντούσε με εκστρατεία εναντίον των αποστολών και ότι ο ίδιος προσωπικά θα έπεφτε στις ράγες του τρένου, αν εφαρμοζόταν το σχέδιο εκτοπισμού των Εβραίων.²³⁹ Οι κινητοποιήσεις δεν έπεσαν στο κενό. Το πρόγραμμα ακυρώθηκε και ο βασιλιάς Μπόρις δήλωσε την αντίθεσή του σε επόμενες αποστολές. Οι εξελίξεις άλλωστε στο Στάλινγκραντ τον κράτησαν σε απόσταση από τη Γερμανία. Η τελευταία πίεσε για τη συνέχεια των επιχειρήσεων και η τελική απόφαση που προέκρινε ο βασιλιάς, έπειτα από σχέδια που του παρουσίασε ο Μπέλεφ, ήταν να εγκαταλείψουν οι Εβραίοι τη Σόφια. Οι αντιδράσεις ήρθαν και πάλι στο προσκήνιο. Στις 24 Μαΐου 1943 εκατοντάδες Εβραίοι διαδηλωτές στη Σόφια με παρότρυνση διαφόρων οργανώσεων έκαναν πορεία προς το βασιλικό μέγαρο και για άλλη μια φορά η κυβέρνηση υποχώρησε.²⁴⁰ Λίγο αργότερα, στις 7 Ιουνίου ο ακόλουθος της Γερμανίας στη Σόφια Μπέκερλε έγραφε τα εξής: «Θα ήθελα να σας διαβεβαιώσω ότι εδώ εμείς κάνουμε ό,τι περνάει από το χέρι μας για να φτάσουμε σε μια οριστική διευθέτηση του εβραϊκού ζητήματος». Ο Μπέκερλε συνέχισε λέγοντας ότι η άμεση πίεση δεν λειτούργησε. Άλλωστε «οι Βούλγαροι είχαν ζήσει με ανθρώπους σαν τους Αρμένιους, τους Έλληνες και τους Τσιγγάνους για τόσο καιρό ώστε απλά δεν μπορούσαν να κατανοήσουν το εβραϊκό πρόβλημα».²⁴¹

Ο θάνατος στη συνέχεια του βασιλιά Μπόρις (28 Αυγούστου 1943) και ο σχηματισμός νέας κυβέρνησης υπό τον Ντόμπρι Μπολιζόφ δεν άλλαξαν το σκηνικό. Ένα χρόνο μετά οι εφημερίδες στη Σόφια ανακοίνωσαν με προεξέχοντες τίτλους ένα γεγονός μοναδικό στην ιστορία της κατεχόμενης Ευρώπης: την απόφαση της κυβέρνησης για ακύρωση όλων των αντιεβραϊκών νόμων.

◆ Ρουμανία

Όπως και η Βουλγαρία, έτσι και η Ρουμανία προσχώρησε στον Άξονα για οπορτουνιστικούς λόγους. Εν αντιθέσει όμως με τη Βουλγαρία, η Ρουμανία έγινε σύμμαχος της Γερμανίας μετά από την απώλεια σημαντικών εδαφών. Είναι γνωστό ότι μετά την υπογραφή του γερμανοσοβιετικού συμφώνου το 1939 η χώρα υποχρεώθηκε να παραχωρήσει στην Σ.Ε τη Βεσσαραβία και το βόρειο τμήμα της Μπουκοβίνας, στη Βουλγαρία τη νότια Δοβρουτσά και στην Ουγγαρία τμήμα της Τρανσυλβανίας. Ο βασιλιάς Κάρολος Β΄ παραιτήθηκε και η Ρουμανία ως σύμμαχος πλέον των Γερμανών έλαβε μέρος στην επίθεση εναντίον της Σ.Ε. Το 1944 ζήτησε ανακωχή και τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της πρώην συμμάχου της Γερμανίας επανακτώντας την Τρανσυλβανία.²⁴²

²³⁹ Ζάκ Σεμελέν, *Άοπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 231

²⁴⁰ στο ίδιο, σ. 232

²⁴¹ R. Hilberg, ό.π., σ. 483

²⁴² στο ίδιο, σ. 485

Στο θέμα των Εβραίων η συμπεριφορά της Ρουμανίας ήταν εν μέρει καιροσκοπική και εν μέρει κάτι παραπάνω. Υπήρχαν φορές για παράδειγμα που οι Γερμανοί εξέφρασαν παράπονα για την καθυστέρησή τους στην επίτευξη της Endlösung. Κάποιες άλλες πάλι κινούνταν αρκετά πιο γρήγορα απ' όσο είχε συνηθίσει η γερμανική γραφειοκρατία.

Η Ρουμανία του 1939 είχε την τρίτη μεγαλύτερη εβραϊκή κοινότητα στην Ευρώπη που αριθμούσε περίπου 800.000 Εβραίους. Οι περιοχές που παραχωρήθηκαν στη Ρωσία τον Ιούνιο του 1940 είχαν περίπου 300.000 Εβραίους, η Τρανσυλβανία 150.000 και η παλιά Ρουμανία 350.000. Το καλοκαίρι του 1940 η κυβέρνηση αποφάσισε να κινηθεί ένα βήμα πιο κοντά στους Γερμανούς ενισχύοντας την αντιεβραϊκή πολιτική της. Τον Αύγουστο λοιπόν του 1940 δημοσιεύτηκαν δύο νόμοι. Για πρώτη φορά η Ρουμανική κυβέρνηση υιοθέτησε έναν ορισμό που περιελάμβανε, εκτός από Εβραίους λόγω θρησκείας, και μερικούς βαπτισμένους Εβραίους. Στον οικονομικό τομέα απολύθηκαν από το στρατό και τις κυβερνητικές υπηρεσίες και εκδιώχτηκαν από την πολιτιστική ζωή της χώρας.²⁴³ Τον Οκτώβριο του 1940 κάτω από το καθεστώς του δικτάτορα Αντονέσκου αντιεβραϊκές νομοθεσίες προώθησαν τη "ρουμανοποίηση" της εβραϊκής περιουσίας και ένα μήνα αργότερα παρόμοιο ψήφισμα αφορούσε την εβραϊκή βιομηχανική και γεωργική περιουσία. Επόμενα διατάγματα εκδιώξαν τους Εβραίους από κερδοφόρες επιχειρήσεις και τους υποχρέωσαν σε καταναγκαστική εργασία χωρίς πληρωμή. Ο Rodu Lecca, επίτροπος για τα εβραϊκά ζητήματα στην κυβέρνηση Αντονέσκου, χειρίστηκε τα θέματα της γκεττοποίησης και των εκτοπισμών, τη στιγμή που η οικονομική απογύμνωση των Εβραίων τέθηκε στη δικαιοδοσία του υπουργείου εργασίας.²⁴⁴

Αυτός ο διοικητικός αντισημιτισμός εξ' αρχής συνοδεύτηκε από βία και πογκρόμ. Τον Ιανουάριο του 1941 με το πραξικόπημα της Σιδηράς Φρουράς μια σφαγή έλαβε χώρα στο Βουκουρέστι. Περίπου 170 Εβραίοι δολοφονήθηκαν εκεί με απίστευτη αγριότητα. Με την εισβολή στη Σ.Ε οι λεηλασίες και οι σφαγές συνεχίστηκαν με πιο γνωστή εκείνη που συνέβη στο Ιάσιο. Μέσα και γύρω από το Czernowitz και το Storojinetz 12.000 Εβραίοι έπεσαν νεκροί και πάνω από 200.000 πέθαναν στη Βεσσαραβία. Ρουμανικές στρατιωτικές μονάδες συνεργάστηκαν με το Einsatzgruppe D στη νότια Ρωσία και κατέπληξαν τους Γερμανούς με το πάθος τους για εξόντωση και με την αδιαφορία τους για την έκθεση των πτωμάτων. Χιλιάδες άτομα θανατώθηκαν στην επαρχία της Τρανσιστρίας. Εκεί εκτοπίστηκαν 185.000 Εβραίοι και κατόπιν συγκεντρώθηκαν σε στρατόπεδα. Τα δύο τρίτα όμως εξ' αυτών είχαν ήδη πεθάνει από την πείνα και τις επιδημίες.²⁴⁵

²⁴³ στο ίδιο, σ. 486-487

²⁴⁴ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 459

²⁴⁵ στο ίδιο, σ. 459

Στα τέλη του 1942 ο Αντονέσκου αποφάσισε να εμποδίσει τις μεταφορές Εβραίων στην ανατολή και ενημέρωσε τους Γερμανούς ότι θα τους επέτρεπε έναντι χρηματικής αμοιβής να μεταναστεύσουν στην Παλαιστίνη. Το 1943 άρχισαν οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε Ρουμάνους Εβραίους εκπροσώπους και στην κυβέρνηση σχετικά με τις πιθανότητες μετανάστευσης μέσω της Βουλγαρίας και της Τουρκίας στην Παλαιστίνη και με αναφορές για τη βελτίωση της κατάστασης στην Τρανσυστρία. Τίποτα ιδιαίτερο δεν προέκυψε από τις συζητήσεις για τη μετανάστευση, αλλά το Δεκέμβριο του 1943 η πρώτη ομάδα Εβραίων επέστρεψε από την Τρανσυστρία και στις αρχές του 1944 περίπου 1.500 ορφανά επαναπατρίστηκαν. Στις 24 Αυγούστου η Ρουμανία παραδόθηκε. Από τους Εβραίους της επέζησαν περίπου 300.000, οι περισσότεροι απ' αυτούς στην παλιά Ρουμανία.²⁴⁶

◆ Ουγγαρία

Μέχρι το 1944 μια χώρα είχε μείνει ακόμη ανέγγιχτη από τις αποστολές. Η χώρα αυτή ήταν η Ουγγαρία. Είδαμε ως εδώ όλους τους εκτοπισμούς στην Ευρώπη. Είδαμε πώς, μία προς μία, οι εβραϊκές κοινότητες διαλύθηκαν. Τότε τί ήταν τόσο ασυνήθιστο στην 'τύχη' των Εβραίων της Ουγγαρίας; Υπάρχει μόνο ένα περιστατικό που διαφοροποιεί την ουγγρική περίπτωση απ' όλες τις υπόλοιπες, ένας παράγοντας που απαιτεί ερμηνεία: στην Ουγγαρία οι Εβραίοι επέζησαν μέχρι τα μέσα του 1944. Δολοφονήθηκαν τον τελευταίο χρόνο της εξουσίας του Χίτλερ σε μια περίοδο κατάρρευσης του Άξονα. Σε καμιά άλλη χώρα η 'τελική λύση' δεν ξεκίνησε τόσο αργά. Η Ουγγαρία ήταν η μοναδική στην οποία οι θύτες γνώριζαν ότι ο πόλεμος είχε χαθεί όταν άρχισαν την επιχείρησή τους. Οι Ούγγροι Εβραίοι ήταν σχεδόν οι μόνοι Εβραίοι που είχαν πλήρη γνώση και ενημέρωση αυτού που θα διαδραματιζόταν. Τέλος, οι μαζικοί εκτοπισμοί από την Ουγγαρία είναι αξιοσημείωτοι επειδή πραγματοποιήθηκαν ανοιχτά και δεν αποκρύφτηκαν.²⁴⁷

Στην Ουγγαρία υπήρχε επίσης μια δυνατή επιθυμία επέκτασης προς τρεις κατευθύνσεις: Βόρεια (Τσεχοσλοβακία), ανατολικά (Ρουμανία) και νότια (Γιουγκοσλαβία). Με τη βοήθεια της Γερμανίας η τριπλή αυτή επέκταση πραγματοποιήθηκε σε λιγότερο από τρία χρόνια. Όπως και να 'χει οι Ούγγροι δέσμευσαν τον εαυτό τους σε δράση στο πλευρό της Γερμανίας και κάθε διαφυγή πλέον έμοιαζε αδύνατη, Τοιουτοτρόπως το 1943 και πολύ περισσότερο το 1944 οι Ούγγροι υπέκυψαν στους εκφοβισμούς των Γερμανών και η ουγγρική κυβέρνηση στάθηκε ανίκανη να απαντήσει δυναμικά. Έτσι σε μια χώρα που είχε ήδη επιδείξει την περίοδο του Μεσοπολέμου έναν σφοδρό αντισημιτισμό και που τα πρώτα χρόνια του

²⁴⁶ στο ίδιο, σ. 460-461

²⁴⁷ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 509

πολέμου ήταν σύμμαχος της Γερμανίας, οι Εβραίοι δεν άργησαν να αποκλειστούν από τη δημόσια ζωή.²⁴⁸

Τον Αύγουστο του 1941 η ουγγρική κυβέρνηση συγκέντρωσε περίπου 17.000 αλλοδαπούς Εβραίους σε στρατόπεδα της Ουκρανίας και τους σκότωσε στο Κάμιενετς-Ποντόλσκ. Ένα δεύτερο ξέσπασμα συνέβη τον Ιανουάριο του 1942 όταν ουγγρικές στρατιωτικές δυνάμεις και η χωροφυλακή δολοφόνησαν 2.600 Σέρβους και 700 Εβραίους χωρίς εντολή της κυβέρνησης στο Ντέλβιντεκ της βόρειας Γιουγκοσλαβίας.²⁴⁹ Το γεγονός προκάλεσε αντιδράσεις και η κυβέρνηση του Μπάρντοσι έπεσε το Μάρτιο του 1942. Τότε σχηματίστηκε νέα με πρωθυπουργό τον Νικόλας Καλάι. Οι Εβραίοι το διάστημα αυτό περιορίστηκαν αλλά στο τέλος του χρόνου ο Καλάι αρνήθηκε την εισαγωγή του κίτρινου αστεριού και τον εκτοπισμό των Εβραίων στην Πολωνία έχοντας την υποστήριξη του ναυάρχου Μίκλος Χόρθι. Το Μάιο του 1943 ο Καλάι σε δημόσια ομιλία αρνήθηκε την μετεγκατάσταση των Εβραίων ως μια 'τελική λύση' από τη στιγμή που οι Γερμανοί δεν έδωσαν μια ικανοποιητική απάντηση πού θα εγκαθίσταντο.²⁵⁰

Το καθεστώς του Καλάι σύντομα βρέθηκε να πιέζεται εξωτερικά από τους ναζί και εσωτερικά από μια εξαιρετικά αντισημιτική κοινή γνώμη. Ως συνέπεια τούτου εγκατέλειψε την εξουσία, οι Γερμανοί κατέλαβαν τη χώρα και η θέση των Ούγγρων Εβραίων μεταβλήθηκε ριζικά. Στις 19 Μαρτίου ο ίδιος ο Άιχμαν έφτασε στη Βουδαπέστη με μια ομάδα αξιωματικών των SS για τη φροντίδα των εβραϊκών υποθέσεων. Ο Άιχμαν διέταξε τους αρχηγούς της εβραϊκής κοινότητας να εμφανιστούν σε μια διάσκεψη την επόμενη ημέρα με σκοπό τη συγκρότηση ενός εβραϊκού συμβουλίου που θα έφερνε εις πέρας τις γερμανικές εντολές. Εντωμεταξύ στις 29 Μαρτίου ενεργοποιήθηκε νέα αντιεβραϊκή νομοθεσία που εκδίωξε τους Εβραίους από τα επαγγέλματα, διέταξε την καταγραφή της περιουσίας τους και την άμεση απαλλοτριώσή της. Το κίτρινο αστέρι εισήχθη και οι Εβραίοι συγκεντρώθηκαν σε καθορισμένα μέρη.²⁵¹

Για τον εκτοπισμό των Εβραίων ο Άιχμαν χώρισε την Ουγγαρία σε έξι ζώνες: Καρπάθια, Τρανσυλβανία, Βόρεια Ουγγαρία, νότια Ουγγαρία, Τρανστανούμπια μαζί με τα προάστια της Βουδαπέστης και Βουδαπέστη. Με τη συμμετοχή ειδικού κομμάντο το οποίο ο Άιχμαν έφερε από το Μάουτχουζεν και με τη βοήθεια της ουγγρικής αστυνομίας οι Γερμανοί άρχισαν να μαζεύουν τους Εβραίους, να τους συγκεντρώνουν στις καθορισμένες ζώνες και να τους εκτοπίζουν. Από τις 7 Ιουνίου η πρώτη και η δεύτερη ζώνη

²⁴⁸ στο ίδιο, σ. 510

²⁴⁹ Ζάκ Σεμελέν, *Άοπλοι απέναντι στον Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 224

²⁵⁰ L. Dawidowicz, *The War against the Jews*, ό.π., σ. 455

²⁵¹ στο ίδιο, σ. 455

εκκαθαρίστηκαν με την εκδίωξη περίπου 290.000 Εβραίων. Στις 30 Ιουνίου πάνω από 92.000 Εβραίοι εκτοπίστηκαν από την τρίτη και την τέταρτη ζώνη,. Στις 7 Ιουλίου 437.000 Εβραίοι συμπεριλαμβανομένων και 50.000 της Βουδαπέστης πήραν το δρόμο για το Άουσβιτς.²⁵²

Εντωμεταξύ η εβραϊκή επιτροπή βοήθειας στη Βουδαπέστη, δίνοντας συνέχεια σε παλιότερες πρωτοβουλίες Σλοβάκων Εβραίων, ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με τον Ντίντερ Βισλιτσένυ για την ακύρωση εκτοπισμού όσων Ούγγρων Εβραίων είχαν απομείνει έναντι χρηματικού ποσού. Οι διαπραγματεύσεις τράβηξαν σε μάκρος, αλλά ο Άιχμαν διόλου δεν αμφιταλαντεύτηκε δίνοντας συνέχεια στην ‘τελική λύση’. Τελικά δεν έγινε τίποτα ιδιαίτερο για την διάσωσή τους εκτός από μια αποστολή Ούγγρων Εβραίων οι οποίοι σώθηκαν.²⁵³

Τον Ιούλιο του 1944, και ενώ τα νέα για τις αποστολές έφτασαν στο εξωτερικό, ποικίλες παρεμβάσεις για τους Εβραίους άρχισαν να ανησυχούν τους Ούγγρους. Ο Χόρθι διέταξε να σταματήσουν οι εκτοπισμοί. Όταν η φιλογερμανική κυβέρνηση ανατράπηκε, ο νέος πρωθυπουργός Lakatos ζήτησε την μετακίνηση του ειδικού κομμάντο του Άιχμαν. Κάποιοι αντιεβραϊκοί περιορισμοί ακυρώθηκαν, αλλά μετά το γερμανικό χτύπημα τον Οκτώβριο του 1944 με πρωθυπουργό τον αρχηγό του κινήματος Βέλος και Σταυρός, τον Ζαλάσι, οι Εβραίοι έπεσαν και πάλι στα χέρια των Γερμανών. Από το Νοέμβριο του 1944 ως το Φεβρουάριο του 1945 οι Εβραίοι ήταν στο έλεος των ανδρών του Ζαλάσι. Παρόλες τις προσπάθειες της διεθνούς κοινότητας για βοήθεια, δεν ήταν δυνατό να μεταβληθεί η παθητικότητα παλαιότερων ετών και 600.000 Ούγγροι Εβραίοι εκτοπίστηκαν, δολοφονήθηκαν ή πέθαναν κάτω από την Γερμανική κατοχή.²⁵⁴

Αναμφίβολα η εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης υπήρξε μοναδικό γεγονός στην ιστορία. Σήμερα δεν αρκούν ερμηνείες που προκρίνουν είτε τις προθέσεις του Χίτλερ στην εφαρμογή της είτε αυτές που δίνουν έμφαση σε ένα αυταρχικό καθεστώς μέσα σε ένα χαοτικό σύστημα . Δεν είναι δυνατόν να υπάρχει μία αιτία σε ένα φαινόμενο που είχε και που έχει πολλές πτυχές. Ο ρόλος του Χίτλερ στο Ολοκαύτωμα ήταν ουσιαστικός γιατί ‘‘έδωσε τις κατευθυντήριες γραμμές στην τελική λύση’’.²⁵⁵ Σε ποιους; Σε εκείνους που πήραν μέρος στην γενοκτονία και με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συνέβαλαν στην επίτευξή της. Και ήταν πράγματι πολλοί: καθηγητές, φοιτητές, δάσκαλοι, ιατροί, ιερείς, μοντέρνοι γραφειοκράτες έγιναν ένα με το ναζιστικό καθεστώς ακολουθώντας μια ουτοπική φυλετική ιδεολογία. Η προπαγάνδα και η τρομοκρατία βοήθησαν στην συναίνεση των πολιτών στο έγκλημα. Επίσης οι τοπικές συνθήκες που ίσχυαν σε κάθε χώρα διαφοροποίησαν τις δολοφονικές εκστρατείες.

²⁵² στο ίδιο, σ. 456

²⁵³ στο ίδιο, σ. 456

²⁵⁴ στο ίδιο, σ. 457

²⁵⁵ Ρίκα Μπενβενίστε, «Η εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης» στην Ελευθεροτυπία, περιοδικό *Ιστορικά*, 7 Νοεμβρίου 2002, τχ 158, σ. 12

Οι σύμμαχοι όμως δεν έκαναν τίποτα για να τις σταματήσουν. Δεν βομβάρδισαν καν τις σιδηροδρομικές γραμμές που οδηγούσαν στα στρατόπεδα εξόντωσης παρόλο που γνώριζαν και αποκωδικοποιήσεις Γερμανικών τηλεγραφημάτων και από επιζώντες των στρατοπέδων. Οι Σοβιετικοί ήταν αυτόπτες μάρτυρες και ο ερυθρός σταυρός προτίμησε να κρατήσει ουδέτερη στάση, όπως άλλωστε έκανε και το Βατικανό.²⁵⁶

Και στην κατεχόμενη Ελλάδα, εκτός από τους ναζί, διαφορετικοί παράγοντες βοήθησαν στον αφανισμό τις πολυπληθούς ιστορικής εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Στη χώρα η τελική απώλεια ήταν της τάξης του 96%.

²⁵⁶ «Η γενοκτονία των Εβραίων στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο», ό.π.

Γ) ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Εκείνο το στοιχείο για το οποίο διακρίθηκε και ξεχώρισε η ναζιστική Γερμανία ήταν η φυλετική πολιτική της εναντίον του εβραϊκού πληθυσμού. Η προσπάθεια του ναζιστικού ολοκληρωτικού μηχανισμού να δημιουργήσει ένα λόγο διαφορετικό από το κανονικό, να παραπλανήσει τα θύματά του και παράλληλα να εισβάλλει στις εσώτερες πτυχές της καθημερινότητάς τους οδηγώντας τους στη ‘νέα πατρίδα’, πλήγωσε, στιγμάτισε και αναμφίβολα αποτύπωσε στιγμές εφιαλτικές για όσους επέζησαν. Χωρίς να δίνεται έμφαση στο θέμα του ανθρώπινου πόνου, εκείνο που πρέπει τώρα να εξεταστεί είναι το γερμανικό σχέδιο, η επονομαζόμενη ‘τελική λύση’ και πώς αυτή επιβλήθηκε σταδιακά στους Έλληνες Εβραίους.

Πράγματι η ιστορία της εθνικής ομάδας των Εβραίων στην Ελλάδα είναι ενδιαφέρουσα λόγω της ιστορικής της σημασίας και λόγω του γεγονότος ότι παρουσιάζεται ως μια περίπτωση μελέτης στη μεταστροφή αυτής της περιόδου. Εδώ χρειάζεται μια μικρή αναδρομή. Ο εβραϊκός πληθυσμός στη χώρα ήταν μεικτός. Οι παλιές μικρές κοινότητες αποτελούνταν από Ρωμανιώτες Εβραίους, δηλαδή Ελληνόφωνους Εβραίους που κατάγονταν από την Παλαιστίνη. Μέχρι το 13^ο αιώνα όλοι οι Εβραίοι στην Ελλάδα ελληνοποιήθηκαν ως προς τη γλώσσα, τουλάχιστον ως προς τη δεύτερη γενιά μετά την άφιξή τους. Κατά τη διάρκεια του 13^{ου} αιώνα οι νέοι κατακτητές διαμοίρασαν τα εδάφη του Βυζαντίου και η Ελλάδα έγινε καταφύγιο για τους χτυπημένους Εβραίους της Ρωμαϊκής καθολικής Ευρώπης. Παράλληλα με τις Ρωμανιώτικες κοινότητες εμφανίστηκαν και Εβραίοι που μιλούσαν ιταλικά. Η αρχή της μετανάστευσης των Σεφαρντίμ ακολούθησε σύντομα, τη στιγμή που ομάδες Εβραίων Ασκεναζίμ έκαναν την εμφάνισή τους μιλώντας Γερμανικά, Ουγγρικά, Γαλλικά, Πολωνικά κ.ά.²⁵⁷

Το σημείο ωστόσο σταθμός στην ιστορία γενικότερα του ευρωπαϊκού εβραϊσμού αποτέλεσαν οι διωγμοί των Εβραίων στην Ισπανία. Το καίριο πλήγμα ήρθε από τους καθολικούς βασιλιάδες, Ισαβέλλα της Καστίλλης και Φερδινάνδο της Αραγονίας. Με το διάταγμα της Αλάμπρα στις 31 Μαρτίου 1492 και με την επερχόμενη πτώση του βασιλείου της Γρανάδας οι Εβραίοι και πάλι έπρεπε ν’ αποφασίσουν αν θα ασπάζονταν το χριστιανισμό ή αν θα εγκατέλειπαν τη χώρα. Δεκάδες χιλιάδες πήγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και πολλοί απ’ αυτούς στην επίσης υπό οθωμανικό έλεγχο Θεσσαλονίκη. Ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ

²⁵⁷ Steven Bowman, *ό.π.*, σ. 45

Β' τους δέχτηκε στην οθωμανική επικράτεια παραχωρώντας τους μια σειρά από προνόμια και ελευθερίες.²⁵⁸

Κατά την ελληνική επανάσταση οι εβραϊκές κοινότητες στη νότια Ελλάδα καταστράφηκαν. Τότε ήταν που οι γενίτσαροι στην Κωνσταντινούπολη δολοφόνησαν τον επικεφαλής της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Πατριάρχη Γρηγόριο, και έβαλαν Εβραίους να ρίξουν το πτώμα του στη θάλασσα. Μόλις τα νέα έγιναν γνωστά στην Πελοπόννησο, οι επαναστάτες άρχισαν να δολοφονούν Εβραίους. Όσοι γλίτωσαν κατέφυγαν στα υπό οθωμανική κυριαρχία εδάφη στο Βορρά ή στο νησί της Κύπρου που βρισκόταν υπό Βρετανική κατοχή.²⁵⁹ Η Θεσσαλονίκη παρέμεινε ανεπηρέαστη απ' αυτές τις εξελίξεις, καθώς τελούσε – όπως και όλη η Μακεδονία – υπό τουρκικό έλεγχο μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους το 1912-1913. Με τους τελευταίους η πόλη προσαρτήθηκε στην Ελλάδα και οι 70.000 Ισπανόφωνοι Εβραίοι της ασκούσαν πράγματι μέχρι τότε μια βασική οικονομική, κοινωνική και πολιτική επιρροή.²⁶⁰

Κατά τη διάρκεια όμως του Α' Παγκοσμίου πολέμου με τη μεγάλη φωτιά του 1917 50.000 Εβραίοι έμειναν χωρίς στέγη και 32 συναγωγές καταστράφηκαν ταυτόχρονα με ιστορικούς θησαυρούς. Αυτές οι εξελίξεις ανάγκασαν πολλούς Εβραίους να μεταναστεύσουν στην Παλαιστίνη, στην Αίγυπτο, στη Γαλλία, στην Ιταλία και στη Ν.Αμερική. Λίγοι από τους πιο οικονομικά ευκατάστατους μετακινήθηκαν στην Αθήνα και στον Πειραιά και συμμετείχαν στη βιομηχανική επέκταση της δεκαετίας του 1930. Στη Θεσσαλονίκη οι 56.000 εναπομείναντες Εβραίοι εξακολουθούσαν να είναι μια μη αφομοιωμένη κοινότητα. Μιλούσαν ακόμη Λαντίνο και συχνά Γαλλικά σε αντίθεση με τους Εβραίους της υπόλοιπης Ελλάδας οι οποίοι μιλούσαν και διάβαζαν ελληνικά και υιοθέτησαν την ελληνική κουλτούρα.²⁶¹

Αυτή ήταν η θέση των Ελλήνων Εβραίων παραμονές του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Διακρίσεις και αντισημιτικά ξεσπάσματα ήταν κοινά. Η εβραϊκή κοινότητα στη Θεσσαλονίκη, για παράδειγμα, δέχτηκε το 1931 σοβαρές επιθέσεις, και άλλες κοινότητες παρομοίως βίωσαν την εμπειρία περιοδικών εχθρικών εκδηλώσεων. Κατά τη διάρκεια των χρόνων της ύφεσης το ελληνικό φασιστικό κόμμα, η Εθνική Ένωση Ελλάδος (ΕΕΕ) πραγματοποίησε μια ισχυρή αντισημιτική εκστρατεία που είχε μερική επιτυχία στη Θεσσαλονίκη. Το κόμμα όμως δεν ήταν ικανό να επηρεάσει τον πληθυσμό και να κερδίσει μια μαζική υποστήριξη. Συνεπώς η δικτατορία του Μεταξά (1936-1941) βασίστηκε στην υποστήριξη του βασιλιά και των βασιλοφρόνων στρατιωτικών υπαλλήλων παρά στην ΕΕΕ

²⁵⁸ L.S. Stavrianos, «The Jews of Greece», στο *Journal of Central European Affairs*, vol. 8, (1948-1949), σ. 256

²⁵⁹ στο ίδιο, σ. 258-259

²⁶⁰ St. Bowman, *ό.π.*, σ. 46

²⁶¹ L.S. Stavrianos, *ό.π.*, σ. 259-260

και δεν υιοθέτησε την αντισημιτική δημαγωγική πολιτική της τελευταίας. Γενικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι Εβραίοι έπεσαν θύματα ποικίλων διακρίσεων και διωγμών, αλλά ήταν σε πιο ευνοϊκή θέση απ' ότι οι ομόθρησκοί τους στη Ρουμανία και άλλες ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες.²⁶²

Η διαφορά αυτή εξαφανίστηκε με την εισβολή του άξονα στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1941 έπειτα από την ιταλική ήττα στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940. Στον τελευταίο πήραν μέρος και 4.000 Θεσσαλονικείς Εβραίοι. Ανάμεσα στους πεσόντες ήταν και ο γνωστός Έλληνας Εβραίος αξιωματικός από τη Χαλκίδα, ο Μαρδοχαίος Φριζής. Ένας μεγάλος αριθμός Εβραίων φυσικών προσέφεραν επίσης την υπηρεσία τους στον πόλεμο. Ο συνταγματάρχης Henry Nissim Levy από τα Ιωάννινα ανέλαβε τη διοίκηση των στρατιωτικών νοσοκομείων. Ο Jean Alaluf, γνωστός φυσικός της περιοχής, υπηρέτησε στο στρατιωτικό νοσοκομείο στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια του πολέμου.²⁶³

Αμέσως λοιπόν μετά την ιταλική ήττα ακολούθησε η γερμανική εισβολή και στις 9 Απριλίου 1941 η Μακεδονική πρωτεύουσα κατείχετο πλέον από τους Γερμανούς. Στη Θεσσαλονίκη κατοικούσαν τότε τα δύο τρίτα των 73.000 Εβραίων της χώρας. Πάρα ταύτα οι κατακτητές καθυστερούσαν να θέσουν σε άμεση εφαρμογή το σχέδιο εξόντωσής τους, καθώς προσπαθούσαν να λύσουν κάποια ζητήματα συντονισμού με τους Βούλγαρους και τους Ιταλούς εταίρους τους. Κατόπιν τούτων η Ελλάδα χωρίστηκε σε τρεις ζώνες κατοχής. Η Βουλγαρία που από την 1^η Μαρτίου 1941 είχε προσχωρήσει στον άξονα, απέκτησε τη Θράκη, την ανατολική Μακεδονία και τα νησιά Θάσο και Σαμοθράκη. Οι Γερμανοί κατείχαν την κεντρική Μακεδονία, την Αττική με τον Πειραιά και τα νησιά Λήμνος, Μήλος, Λέσβος, Χίος, Κρήτη και Βόρειες Σποράδες. Το υπόλοιπο της χώρας και η Αθήνα βρέθηκαν υπό ιταλική κατοχή.²⁶⁴

Όταν η χώρα βρέθηκε διαιρεμένη σε τρεις ζώνες κατοχής, το ιδιαίτερο αυτό κομμάτι της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης είχε μοίρα διαφορετική από εκείνες που ήλεγχαν οι ιταλικές αρχές. Αυτό συνέβη επειδή οι Ιταλοί εναντιώθηκαν στην επιβολή των αντισημιτικών μέτρων. Έτσι οι Γερμανοί προχώρησαν στην εφαρμογή της 'τελικής λύσης' αρχικά στις περιοχές που κατείχαν και αυτό σήμαινε κατά πρώτο λόγο στη Θεσσαλονίκη. Στο σημείο αυτό θα ήθελα ν' ανοίξω μια μικρή διευκρινιστική παρένθεση. Η ναζιστική Γερμανία ενδιαφερόταν για τη Θεσσαλονίκη λόγω συγκεκριμένων συμφερόντων. Κατά πρώτον καίριο ρόλο έπαιζε η γεωστρατηγική θέση της πόλης. Κατέχοντας τη Θεσσαλονίκη οι Γερμανοί θα

²⁶² στο ίδιο, σ. 260

²⁶³ St. Bowman, *ό.π.*, σ. 48-49

²⁶⁴ Παναγιώτης Κουπαράνης, «Η Θεσσαλονίκη στην Κατοχή. Ορισμένα ζητήματα μέσα από γερμανικά αρχεία», στο Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912* (Θεσ/νίκη, 1-3 Νοεμβρίου 1985), Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1986, τ. 2, σ. 190

μπορούσαν να εξασφαλίσουν τον έλεγχο του εναέριου χώρου στην ανατολική Μεσόγειο. Παράλληλα εξαιτίας της θέσης της πόλης προς τις πετρελαιοπηγές και κυρίως εκείνες της Ρουμανίας, η παραγωγή της ενέργειας στηριζόταν στο πετρέλαιο. Στη συνέχεια της κατοχής η Θεσσαλονίκη έγινε σημαντική βάση ανεφοδιασμού της Βέρμαχτ τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αφρική. Εκτός απ' αυτό εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για τους Γερμανούς ήταν και η οικονομική αξία της πόλης, κυρίως όσον αφορούσε τους Εβραίους.²⁶⁵

Έχοντας ως βάση και αυτά τα συμφέροντα οι Γερμανοί καθόρισαν τις κινήσεις τους. Αρχικά υπήρχαν ενοχλήσεις κυρίως σε επίπεδο ατομικό. Έγιναν κατασχέσεις συγκεκριμένων σπιτιών, ακολούθησαν μεμονωμένες συλλήψεις, ενώ κατασχέθηκαν και βιβλιοπωλεία, όπως εκείνο του Μόλχο στη Θεσσαλονίκη.²⁶⁶ Οι εφημερίδες μάλιστα της πόλης έπαψαν να εκδίδονται. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν και εφημερίδες εβραϊκές: οι γαλλόφωνες *L' independat* και *Progres* και η ημερήσια *El Messagero* σε γλώσσα ισπανοεβραϊκή. Το καινούριο όργανο εσκεμμένης παραπληροφόρησης στα χέρια των κατακτητών έγινε η εφημερίδα "Νέα Ευρώπη".²⁶⁷ Η άμεση προτεραιότητα τώρα ήταν να επιτευχθούν οι στόχοι της ναζιστικής προπαγάνδας. Στις 15 Απριλίου οι Γερμανοί προχώρησαν στη διάλυση του κοινοτικού συμβουλίου και συνέλαβαν όσα μέλη του βρίσκονταν τότε στη Θεσσαλονίκη. Ακριβώς την επόμενη ημέρα άρχισαν να τοιχοκολλούνται σε καφεενεία, εστιατόρια και ζαχαροπλαστεία μεγάλες επιγραφές: *Juden unerwünscht* (οι Εβραίοι είναι ανεπιθύμητοι). Στις 29 Απριλίου στην εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* δημοσιεύτηκε διαταγή να παραδώσουν οι Εβραίοι τις ραδιοφωνικές συσκευές τους στις γερμανικές αρχές. Την 1^η Μαΐου δόθηκε εντολή να παραμείνουν ανοιχτά τα εβραϊκά καταστήματα, διαφορετικά απειλούνταν με κατάσχεση. Σε άρθρο επίσης της 12^{ης} Μαΐου στην ίδια εφημερίδα γινόταν λόγος για την ανασύσταση της Ε.Ε.Ε.²⁶⁸ Στις 17 Μαΐου 1941 συνελήφθη από την Γκεστάπο ο αρχιραββίνος της Θεσσαλονίκης, Σεβή Κόρετς. Κατηγορούμενος για δημόσια έκφραση εναντίον του Άξονα, στάλθηκε στη Βιέννη. Η προεδρία τότε όλων των εβραϊκών κοινοτήτων της χώρας ανατέθηκε στον Σάμπυ Σαλτιέλ, ο οποίος και διορίστηκε από Γερμανούς.²⁶⁹

Η κατοχή όμως έφερε γενικότερα προβλήματα για τους Εβραίους όσο και για τους Έλληνες χριστιανούς. Δοσιλογισμός, μαύρη αγορά και κερδοσκοπία ανθούσαν. Ο μεγάλος λιμός τον Οκτώβριο του 1941 επέφερε πλήγματα στην Ελλάδα. Η μεγάλη πείνα του 1941-1942 δημιούργησε την πεποίθηση στη χώρα ότι οι γερμανικές δυνάμεις ακολουθούσαν μια

²⁶⁵ στο ίδιο, σ. 191-192

²⁶⁶ Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα ...*, ό.π., τ. 2, σ. 300

²⁶⁷ Μ. Μόλχο, *Ι. Νεχαμά*, ό.π., σ. 51-52

²⁶⁸ στο ίδιο, σ. 52-54

²⁶⁹ Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα ...*, ό.π., τ. 2, σ. 300

πολιτική γενοκτονίας.²⁷⁰ Στη Θεσσαλονίκη αρκετοί πρόσφυγες πέθαναν από τον υποσιτισμό. Παράλληλα οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών εναντίον της Αντίστασης στη Βόρεια Ελλάδα προκάλεσαν καταστροφές στις καλλιέργειες.²⁷¹ Ανάλογες καταστάσεις πείνας, κρύου και μολυσματικών ασθενειών αντιμετώπισαν και οι Εβραίοι. Για την επίλυση του προβλήματος η κοινότητα αποφάσισε να προχωρήσει στην ανασύσταση συσσιτίων που ανέλαβε η οργάνωση Ματανώθ Λαεβιονίμ (παροχή στους ενδεείς).²⁷²

Καθώς διαδραματιζόνταν αυτές οι εξελίξεις, ο Έλληνας πρωθυπουργός, ο στρατηγός Τσολάκογλου υποστήριζε ότι δεν ετίθετο λόγος για ύπαρξη εβραϊκού ζητήματος, ενώ δήλωνε ότι η τύχη των Εβραίων της Ελλάδας θα καθοριζόταν μετά τη λήξη του πολέμου.²⁷³ Τις καθησυχαστικές δηλώσεις του Τσολάκογλου ακολούθησαν αργότερα οι κατασχέσεις πολιτιστικών θησαυρών της κοινότητας, στις οποίες προέβη το ειδικό κομμάτι Ρόζενμπεργκ. Τα Sonderkommandos Rosenberg ήταν ειδικά οργανωμένες επιχειρήσεις εναντίον των Εβραίων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν και στην Ελλάδα. Στη Θεσσαλονίκη μάλιστα από το Μάιο ως το Νοέμβριο του 1941 οι μονάδες αυτές έκαναν επιδρομές σε συναγωγές, σχολεία, βιβλιοπωλεία, εφημερίδες λεηλατώντας και αρπάζοντας. Η πολιτιστική εβραϊκή κληρονομιά προοριζόταν για τη βιβλιοθήκη της Φρανκφούρτης στη Γερμανία. Εκεί θα συγκεντρωνόταν όλο το αρχαικό υλικό για το εβραϊκό ζήτημα.²⁷⁴ Οι Μ. Μόλχο και Ι. Νεχαμά παρατηρούν σχετικά ότι οι 'συλλέκτες' αυτοί τοποθετούσαν το υλικό σε δέματα, έξω από τα οποία υπήρχαν οι λέξεις «Geschlossen und versiegelt bei die feldpolizei der feldkommandatur» (κλεισμένο και σφραγισμένο από την αστυνομία της Φελντκομμαντατούρ).²⁷⁵

Εντωμεταξύ ο Δρ. Κόρετς, ο οποίος είχε σταλεί στη Βιέννη και κρατήθηκε σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως, αφέθηκε ελεύθερος στα τέλη Ιανουαρίου 1942. Του επιτράπηκε μάλιστα από τη Ζίχερχαιτσπολιτσάι να επιστρέψει στην αρχική του θέση ως αρχιραββίνος. Την ίδια περίοδο ο Σάμπυ Σαλιτιέλ υποχρεώθηκε, κατόπιν διαταγής του Κομμάντο Ρόζενμπεργκ, να ετοιμάσει στατιστικές για τον εβραϊκό πληθυσμό, τα σχολεία του, τις συναγωγές του σε διάφορες κοινότητες της Μακεδονίας.²⁷⁶

Πάντως από την αρχή της εισβολής και ως τον Ιούλιο του 1942, διάστημα δεκαπέντε μηνών γερμανικής κατοχής, δεν τέθηκε σε εφαρμογή κάποιο μέτρο φυλετικού χαρακτήρα. Από τη μεριά τους οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης όλο αυτό το διάστημα δεν έδειξαν σημάδια απείθαρχης και αντιδραστικής συμπεριφοράς απέναντι στον εχθρό. Οι γερμανικές

²⁷⁰ Μάρκ Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 70

²⁷¹ στο ίδιο, σ. 74-75

²⁷² Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, ό.π., σ. 60-61

²⁷³ στο ίδιο, σ. 56

²⁷⁴ Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 265-266

²⁷⁵ Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, ό.π., σ. 58

δυνάμεις όμως, πέρα από την οικειοποίηση του εβραϊκού πλούτου, ήθελαν τώρα να χρησιμοποιήσουν τους Ισραηλίτες και για καταναγκαστική εργασία. Η 11^η Ιουλίου υπήρξε η μέρα της πρώτης δημόσιας αντιεβραϊκής ενέργειας, η οποία σύμφωνα με τα λεγόμενα του Χ. Φλάισερ ξεκίνησε από δοσίλογους. Συγκεκριμένα ο διευθυντής Νομαρχιών Μακεδονίας, Αθανάσιος Χρυσόχου διαμαρτυρήθηκε στη γερμανική διοίκηση ότι μόνο Έλληνες στέλνονταν για καταναγκαστικά έργα. Κατόπιν του παραπάνω περιστατικού δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Απογευματινή μια διαταγή που αφορούσε όλους τους άρρενες Εβραίους από 18-45 ετών. Όλοι έπρεπε να παρουσιαστούν, ημέρα Σάββατο, 11 Ιουλίου 1942, στις οκτώ το πρωί στην πλατεία Ελευθερίας.²⁷⁷ Εκείνο το πρωινό περίπου 10.000 άνδρες υπέστησαν εξευτελισμούς και υποβλήθηκαν σε εξαντλητικές γυμναστικές ασκήσεις. Αντίδραση δεν υπήρξε καμιά, ούτε από τους χριστιανούς κατοίκους, ούτε από τις κρατικές ή τοπικές αρχές. Στις 13 Ιουλίου βγήκε νέα διαταγή συγκέντρωσης στο ίδιο μέρος. Τότε 3.500 άνδρες στρατολογήθηκαν για υποχρεωτική εργασία. Απ' αυτούς οι 3.000 στάλθηκαν για δουλειά σε δρόμους και αεροδρόμια που έπρεπε να κατασκευαστούν στη Μακεδονία για τη Βέρμαχτ. Όσοι επιστρατεύθηκαν σε εργοτάξια ήρθαν αντιμέτωποι με εξαιρετικά σκληρές συνθήκες διαβίωσης. Έλειπαν κάθε είδους ανέσεις. Το καθημερινό συσσίτιο αντιστοιχούσε σε 100 γραμμάρια ψωμί και λαχανόσουπα και το αποτέλεσμα ήταν τα πρησμένα πόδια, η δυσεντερία και η ελονοσία.²⁷⁸

Όπως αναφέρει ο Γιομτώβ Γιακοέλ (νομικός σύμβουλος της κοινότητας) στα απομνημονεύματά του, την ευθύνη των Ισραηλιτών εργατών ανέλαβαν οι οίκοι I. Μύλλερ και Bauteitung.²⁷⁹ Αυτοί ήταν εργολάβοι, υπεύθυνοι στην κατασκευή δρόμων για το γερμανικό στρατό. Στις 20 Αυγούστου του 1942 ο Μύλλερ έκανε πρόταση στον πρόεδρο Σ. Σαλτιέλ για τη σύσταση μιας επιτροπής που θ' αναλάμβανε τη φροντίδα των εργαζομένων. Η πρόταση έγινε δεκτή και ο δικηγόρος Γ. Γιακοέλ έπρεπε να συντάξει τη συμφωνία ανάμεσα στη γερμανική στρατιωτική διοίκηση Θεσσαλονίκης-Αιγαίου και την Ισραηλιτική κοινότητα. Η απόφαση υπογράφηκε και επικυρώθηκε από το Δρ. Μαξιμίλιαν Μέρτεν στις 29 Αυγούστου 1942.²⁸⁰ Ο τελευταίος ήταν επικεφαλής του Στρατιωτικού Διοικητού Θεσσαλονίκης-Αιγαίου και έφερε ευθύνη για τη δημόσια ζωή της πόλης. Ο ρόλος του στην επίτευξη της 'τελικής λύσης' ήταν καθοριστικός. Όταν άρχισε η δίκη του στις 11.2.1959 στην Αθήνα, κρίθηκε ένοχος για τον εγκλεισμό σε γκέττο των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και τον εκτοπισμό τους

²⁷⁶ στο ίδιο, σ. 62

²⁷⁷ στο ίδιο, σ. 63

²⁷⁸ Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 207

²⁷⁹ Γιομτώβ Γιακοέλ, *Απομνημονεύματα ...*, ό.π., σ. 61

²⁸⁰ Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, ό.π., σ. 67

στην Πολωνία. Θεωρήθηκε επίσης υπεύθυνος για την επιβολή της καταναγκαστικής εργασίας, καθώς και για τις καταστροφές που έγιναν στο εβραϊκό νεκροταφείο.²⁸¹

Κατόπιν λοιπόν της υπογραφθείσας συμφωνίας μια εβραϊκή επιτροπή τεσσάρων μελών (Γ. Γιακοέλ, Σολομών Ουζιέλ, Ισαάκ Άντζελ, Σάμπυ Πελοσώφ) είχε την εποπτεία για την καλυτέρευση των υγειονομικών όρων εργασίας και το συντονισμό στο χώρο αυτό. Ωστόσο η κατάσταση δεν άλλαξε ιδιαίτερα. Ο Γιακοέλ, ο οποίος επισκέφτηκε τα εργοτάξια, διαπίστωσε γενικά ότι η πλειοψηφία των ανδρών δεν ήταν κατάλληλη για τα καταναγκαστικά έργα. Σ' αυτό συμφωνούσαν και οι Γερμανοί. Αφού υπήρξε ενημέρωση προς το Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, ο Δρ. Μέρτεν τον Οκτώβριο του 1942 απαίτησε από την επιτροπή την κατάθεση 3,5 δισεκατομμυρίων δραχμών. Σε αντάλλαγμα θα απαλλάσσονταν οι επιστρατευθέντες εργάτες που δούλευαν εκτός πόλεως. Υπήρξαν αντιδράσεις και τότε ο Μέρτεν πρότεινε να δοθεί το ποσό των 2 δισεκατομμυρίων δραχμών. Ως προς το υπόλοιπο (1,5 δις) η Ισραηλιτική κοινότητα θα έπρεπε να παραιτηθεί των απαιτήσεών της στο εβραϊκό νεκροταφείο.²⁸² Στο σημείο αυτό μάλιστα ο Γιακοέλ δεν έκρυψε τη δυσαρέσκειά του, καθώς παρατηρούσε ότι υπήρχαν αρκετά επιφανείς Ισραηλίτες, οι οποίοι – είτε επειδή είχαν την προξενική κυρίως προστασία, είτε επειδή δεν είχαν παιδιά – απέφευγαν να δώσουν χρήματα για να βοηθήσουν τους ομοθρήσκους τους.²⁸³ Εντέλει κατόπιν συσκέψεων στις 17 Οκτωβρίου 1942 υπογράφηκε συμφωνία απαλλαγής από την εργασία έναντι 2 δις. δραχμών.²⁸⁴

Αν και οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αντιμετώπισαν με χαρά την επιστροφή των δικών τους ανθρώπων, το συναίσθημα αυτό δε διήρκεσε πολύ. Στις 6 Δεκεμβρίου 1942 οι Γερμανοί άρχισαν να διαλύουν το εβραϊκό νεκροταφείο. Οι τάφοι καταστράφηκαν, υπήρχαν παντού διαλυμένα μάρμαρα και τα οστά αρκετών νεκρών βρέθηκαν διασκορπισμένα. Τον ίδιο μήνα στις 11 Δεκεμβρίου, ο Σάμπυ Σαλιτιέλ καθαιρέθηκε από το αξίωμά του ως ανεπαρκής πρόεδρος μαζί με το διερμηνέα Αλμπάλα. Αρχираββίνος και πρόεδρος ορίστηκε ο Σέβη Κόρετς.²⁸⁵

Εντωμεταξύ κατά το διάστημα των τελευταίων μηνών του 1942 οι Γερμανοί προσπαθούσαν να πείσουν τους Ιταλούς εταίρους τους να θέσουν και αυτοί σε εφαρμογή να πείσουν τους Ιταλούς εταίρους τους να θέσουν και αυτοί σε εφαρμογή τα μέτρα εναντίον των Εβραίων στις δικές τους ζώνες κατοχής. Η καθυστέρηση των Ιταλών ξεπέρασε τα όρια της

²⁸¹ Σούζαν-Σοφία Σπηλιώτη, «Μια υπόθεση της πολιτικής και όχι της δικαιοσύνης», Η δίκη του Μέρτεν (1957-1959) και οι ελληνο-γερμανικές σχέσεις, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή ...*, ό.π., σ. 29-30 και 38-39

²⁸² Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, ό.π., σ. 67-70

²⁸³ Γ. Γιακοέλ, *Απομνημονεύματα ...*, ό.π., σ. 81

²⁸⁴ Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, ό.π., σ. 71

²⁸⁵ στο ίδιο, σ. 80

υπομονής των αρμόδιων στο Βερολίνο. Έτσι οι Χάινριχ Χίμμερ και Άντολφ Άιχμαν αποφάσισαν να στείλουν στην Ελλάδα έμπιστους και έμπειρους συνεργάτες τους για την επίτευξη του σχεδίου. Ένας εξ' αυτών, ο Ντίντερ Βισλιτσένι ορίστηκε υπεύθυνος για την επιχείρηση. Στην αρμοδιότητά του ήταν ο εκτοπισμός των περίπου 50.000 Εβραίων της Θεσσαλονίκης που έπρεπε να ολοκληρωθεί εντός οκτώ εβδομάδων.²⁸⁶

Ο Βισλιτσένι μαζί με το συνάδελφό του Αλόις Μπρούνερ έφτασε στη Θεσσαλονίκη στις 6 Φεβρουαρίου 1943. Με την άφιξή τους ο γερμανικός τύπος επιτέθηκε και πάλι στην εβραϊκή κοινότητα. Την ίδια μέρα ο Μέρτεν της έδωσε διαταγές. Σύμφωνα με αυτές, όλοι οι Εβραίοι – πλην των ξένων- όφειλαν να φέρουν διακριτικό σήμα για ν' αναγνωρίζονται αμέσως. Στα γραφεία τους, στα καταστήματά τους έπρεπε να υπάρχουν οι επιγραφές «Jude» και «Εβραίος» γραμμένες στα γερμανικά και στα ελληνικά. Πέραν τούτου οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να συγκεντρωθούν σε μια ειδική κατοικία της πόλης, δηλαδή σε γκέττο. Στις 12 Φεβρουαρίου ο Βισλιτσένι προσδιόρισε ποιοι θεωρούνταν Εβραίοι. Οι κατηγορίες είχαν ως εξής: Εβραίος ήταν 1) όποιος προερχόταν από τρεις ή περισσότερους Εβραίους προγόνους και 2) εκείνος που προερχόταν από μεικτή ένωση, έχοντας δύο Εβραίους προγόνους ή εκείνος που προέκυψε εξώγαμα και προερχόταν από έναν Εβραίο.²⁸⁷ Επιπλέον οι Εβραίοι έπρεπε να φέρουν το διακριτικό σήμα, ακόμη κι' αν είχαν αλλάξει θρησκεία. Επίσης απαγορευόταν να χρησιμοποιούν τηλέφωνα, μέσα συγκοινωνίας και δεν τους επιτρεπόταν να κυκλοφορούν στους δρόμους έπειτα από κάποια συγκεκριμένη ώρα. Απειλούνταν μάλιστα με εκτέλεση σε περίπτωση που επιχειρούσαν να φύγουν από τις κατοικίες τους. Παράλληλα ο Δρ. Κόρετς έγινε επικεφαλής και των Εβραίων που βρίσκονταν στην ευρύτερη περιοχή του Διοικητού Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Στις 25 Φεβρουαρίου 1943 απαγορεύτηκε η συμμετοχή των Εβραίων σε σωματεία, κόμματα, οργανώσεις κτλ. Την ίδια περίοδο συγκροτήθηκε από την επιτροπή της S.D εβραϊκή πολιτοφυλακή που αποτελούνταν από 250 περίπου εθελοντές. Στόχος της ήταν η επιβολή της τάξης και της πειθαρχίας των Εβραίων από τους ομόθρησκούς τους, κατά τη μεταφορά τους στα γκέττο. Ένα απ' αυτά ήταν ο συνοικισμός του Βαρόνου Χίρς, που είχε κτιστεί νωρίτερα και λειτουργούσε ως καταφύγιο για τους πρόσφυγες των ρώσικων πογκρόμ.²⁸⁸

Την 1^η Μαρτίου οι Εβραίοι πήραν εντολή να δηλώσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία, ακόμη και τα ζώντα ζώα, καθώς και τα οικιακά τους σκεύη. Η αναστάτωση που προκλήθηκε ήταν μεγάλη. Τα μέτρα ήταν διαδοχικά και συνεχίζονταν ασταμάτητα. Μπροστά σ' αυτό το περίεργο κλίμα το κοινοτικό συμβούλιο συνιστούσε ψυχραιμία, ηρεμία και κυρίως υπακοή,

²⁸⁶ Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 268

²⁸⁷ Χ. Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα ...*, ό.π., τ.2, σ. 308-309

²⁸⁸ στο ίδιο, σ. 311-312

προκειμένου να μην αναζωπυρωθεί η ήδη τεταμένη ατμόσφαιρα. Γι' αυτό άλλωστε επιστρατεύθηκαν ικανοί άνδρες, ώστε να τελειώσουν όλα σε συγκεκριμένο χρόνο: και η διανομή των διακριτικών σημάτων και η εγκατάσταση στα γκέττο.²⁸⁹ Αρχές Μαρτίου επίσης ο Βισλιτσένι πληροφόρησε τον Κόρετς για τον επικείμενο εκτοπισμό του συνόλου της κοινότητας. Ο αρχιραββίνος τότε του αντιπρότεινε να χρησιμοποιηθούν οι Εβραίοι ως εργάτες στην Ελλάδα. Οι εκκλήσεις του όμως έπεσαν στο κενό ακόμα κι' όταν τον Απρίλιο του 1943 – και ενώ γίνονταν οι εκτοπίσεις – παρακάλεσε τον πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη για μεσολάβηση στις γερμανικές αρχές.²⁹⁰ Στις 7 Μαρτίου ιδρύθηκε η Υπηρεσία Διαχείρισεως Ισραηλιτικής Περιουσίας (ΥΔΙΠ) με γερμανική πρωτοβουλία. Ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, ο Σιμωνίδης, κατόπιν διαταγής έδωσε την εντολή την επόμενη ημέρα. Ως Διευθυντή διόρισε τον Ηλία Δούρο, έναν υπάλληλο του Υπουργείου Οικονομικών και προϊστάμενο στο κτηματικό γραφείο Θεσσαλονίκης.²⁹¹ Το διάστημα που ακολούθησε έγιναν κατασχέσεις εβραϊκών περιουσιών και απαγορεύτηκε η οποιαδήποτε συναλλαγή μεταξύ Ελλήνων και Ισραηλιτών.

Παρ' όλο όμως που τα φυλετικά μέτρα κλιμακώνονταν αποκαλύπτοντας τις γερμανικές προθέσεις, ο εβραϊκός πληθυσμός στην πλειονότητά του επέλεξε υποχωρητικότητα και συμμόρφωση σε όλες τις εντολές. Βέβαια με αυτή του την στάση έδειχνε ότι ήθελε προφανώς να πιστέψει στις όποιες καθησυχαστικές δηλώσεις. Ως προς τη δήλωση π.χ. των περιουσιακών στοιχείων υπήρχε η πίστη και η πεποίθηση ότι επρόκειτο για ένα νέο τρόπο φορολογίας του κάθε Εβραίου ξεχωριστά. Επίσης οι Μ. Μόλχο και Ι. Νεχαμά αναφέρουν ότι οι Εβραίοι θεωρούσαν τη δημιουργία της εβραϊκής πολιτοφυλακής ως σημείο απόδειξης ότι τα γκέττο θα λειτουργούσαν ως μια αυτόνομη πολιτεία με τη δική της διοίκηση και τις δικές της δραστηριότητες.²⁹²

Πλέον τα πράγματα είχαν πάρει το δρόμο τους. Γύρω στις 3-4 Μαρτίου έφτασαν άσχημα νέα σχετικά με τη βίαιη μεταχείριση και σύλληψη Εβραίων στη βουλγαρική ζώνη κατοχής. Ήταν όμως αργά για οποιαδήποτε αντίδραση. Στη Θεσσαλονίκη η είδηση για την αναγκαστική μεταφορά των εγκλείστων του στρατοπέδου στην Πολωνία αναγγέλθηκε από τον αρχιραββίνο Κόρετς στις 14 Μαρτίου. Την επόμενη μέρα θα γινόταν η αναχώρηση. Κάθε οικογενειάρχης έπρεπε να πάρει μαζί του στο ταξίδι μια επιταγή των 600 ζλότι τα οποία και θα 'εξαργύρωνε' στην Πολωνία.²⁹³

²⁸⁹ στο ίδιο, σ. 312

²⁹⁰ Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 270-271

²⁹¹ Μάρκ Μαζάουερ, «Οι συνέπειες του διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης», *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή ...*, ό.π., σ. 53-54

²⁹² Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, ό.π., σ. 92

²⁹³ Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα ...*, ό.π., τ. 2, σ. 315

Πράγματι το πρωί της 15^{ης} Μαρτίου ξεκίνησε η πρώτη αποστολή με εμπορικό τραίνο με προορισμό το Άουσβιτς. Σε κάθε τραίνο στοιβάζονταν περίπου 2.800 και λόγω της ανεπαρκούς χωρητικότητας δεν ήταν λίγοι εκείνοι που πέθαναν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Μέχρι τις 9 Μαΐου 42.000 Εβραίοι είχαν εκτοπιστεί από τη γερμανική ζώνη κατοχής. Στις δύο τελευταίες αποστολές εκτοπίστηκαν και 2.034 άτομα από τις κοινότητες της Φλώρινας, της Βέροιας καθώς και του Έβρου (Διδυμότειχο, Σουφλί και Νέα Ορεστιάδα).²⁹⁴ Από την Κατερίνη οι περισσότεροι Εβραίοι κατόρθωσαν να διαφύγουν χάρη στις προειδοποιήσεις ενός Γερμανού αξιωματούχου της S.D. Εντωμεταξύ ο ραββίνος Κόρετς, έπειτα από την παράκληση στον Ι. Ράλλη να διακόψει τους εκτοπισμούς, τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό με την οικογένειά του. Την 1^η Ιουνίου του 1943 820 «προνομιούχοι» (διανοούμενοι, πολιτοφύλακες κ.ά.) οδηγήθηκαν στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου, δεχόμενοι την κατά τα άλλα προνομιούχα μεταχείριση που τους εξασφάλισε το κλιμάκιο του Βισλιτσέι. Περί τα τέλη Ιουνίου οι ιταλικής υπηκοότητας Εβραίοι οδηγήθηκαν στην Αθήνα και οι περισσότεροι απ' αυτούς είχαν ανάλογη μοίρα με τους Έλληνες ομοθρήσκους τους. Στις 2 Αυγούστου 74 Έλληνες Εβραίοι – ανάμεσα τους ο Κόρετς, η οικογένειά του και τα μέλη του κοινοτικού συμβουλίου- και 367 Εβραίοι ισπανικής υπηκοότητας στάλθηκαν στο στρατόπεδο του Μπέργκεν-Μπέλσεν. Η τελευταία αποστολή στη Μακεδονική πρωτεύουσα έγινε στις 10 Αυγούστου 1943. Τα θύματα ήταν οι 1.800 επιζήσαντες άνδρες.²⁹⁵ Οι άνδρες αυτοί στα τέλη Μαρτίου είχαν σταλεί για στρατιωτικά έργα (κατασκευή σιδηροδρομικών σταθμών). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Γερμανοί προτίμησαν τους ανύπανδρους. Ωστόσο υπήρχε ισχυρή η πεποίθηση στους Θεσσαλονικείς Εβραίους ότι το καθεστώς της Κρακοβίας ήταν συνώνυμο της ελεύθερης παραγωγικής απασχόλησης με την προϋπόθεση να μην είναι κανείς άγαμος. Έτσι ξεκίνησαν οι γάμοι ο ένας μετά τον άλλο. Οι «σωτήριοι γάμοι» βέβαια δεν ήταν παρά ένα ακόμη κομμάτι της ναζιστικής μεταφορικής γλώσσας.

Στη Θεσσαλονίκη όμως λίγο πριν ξεκινήσουν οι εκτοπισμοί έγινε μια καταγραφή σύμφωνα με την οποία έμεναν στην πόλη και Εβραίοι ξένης υπηκοότητας (511 Ισπανοί, 281 Ιταλοί, 39 Τούρκοι, 6 Πορτογάλοι και 21 Εβραίοι διαφορετικών εθνικοτήτων). Οι Γερμανοί δεν ασχολήθηκαν μαζί τους. Το θέμα επομένως ήταν κατά πόσο οι δικές τους κυβερνήσεις θα εκδήλωναν ενδιαφέρον για τον επαναπατρισμό τους. Οι Ισπανοί και οι Τούρκοι Εβραίοι σώθηκαν, αν και τόσο η Μαδρίτη όσο και η Άγκυρα δεν αντιμετώπισαν ιδιαίτερα ζεστά το όλο ζήτημα. Από την άλλη πλευρά τα λεγόμενα δορυφορικά καθεστώτα (Μπρατισλάβα,

²⁹⁴ στο ίδιο, σ. 316

²⁹⁵ στο ίδιο, σ. 317

Σόφια, Ζάγκρεμπ και Βουκουρέστι) δεν έκαναν κάποια αντίστοιχη κίνηση. Αντίθετα συμφώνησαν οι Εβραίοι στη γερμανική ζώνη να υποστούν τα μέτρα των ναζί.²⁹⁶

Στη βουλγαρική ζώνη κατοχής ο Βούλγαρος Αλεξάντερ Μπέλεφ, αρμόδιος για τις εβραϊκές υποθέσεις, συμφώνησε με τον αξιωματικό των SS Τέοντορ Ντάνεκερ στην εφαρμογή ενός σχεδίου για τον εκτοπισμό των Εβραίων της Μακεδονίας και της Θράκης. Χωρίς κανείς ν' αντιληφθεί το παραμικρό στις 3-4 Μαρτίου του 1943 περίπου 4.200 Εβραίοι της Αλεξανδρούπολης, Κομοτηνής, Ξάνθης, Καβάλας, Δράμας και Σερρών μεταφέρθηκαν δια της βίας στο λιμάνι Λομ του Δούναβη. Μαζί τους ήταν και άλλοι 150 Εβραίοι Γιουγκοσλάβοι και στις 20 Μαρτίου 4.209 άνθρωποι φορτώθηκαν σε καράβια και βάρκες. Σχετικά με τη συνέχεια κάποιοι υποστηρίζουν ότι τα άτομα αυτά δολοφονήθηκαν από τους φρουρούς. Πάντως αρκετοί έφτασαν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα εξασθιωμένοι. Όσοι επέζησαν στάλθηκαν, όπως λέγεται, τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου για υποχρεωτική εργασία στο διαλυμένο γκέττο της Βαρσοβίας, οπότε και αγνοήθηκε πλέον η τύχη τους.²⁹⁷

Στα κατεχόμενα από τους Ιταλούς ελληνικά εδάφη υπήρχε μια οφθαλμοφανής διαφορά: η προσπάθεια των κατακτητών ν' αργοπορήσουν, όσο αυτό ήταν εφικτό, τα μέτρα εναντίον των Εβραίων. Ο στρατηγός Τζελόζο και ο πληρεξούσιος Γκίτζι δε συμφωνούσαν με τη γερμανική τακτική στο βορρά. Βοηθούσαν μάλιστα όσο μπορούσαν τον Ιταλό πρόξενο στη Θεσσαλονίκη, Τσαμπόνι, για τη φυγάδευση Εβραίων στα νότια. Οι Γερμανοί με τη σειρά τους υποστήριξαν ότι η ιταλική συμπεριφορά δεν ήταν παρά μια προσφιλής στάση στο εβραϊκό χρήμα. Παρ' όλα αυτά οι Ιταλοί φάνηκαν πιο ανθρώπινοι από τους Γερμανούς εταίρους τους. Οι προσπάθειές τους όμως έλαβαν τέλος σύντομα με τη συνθηκολόγησή τους το Σεπτέμβριο του 1943.²⁹⁸

Η γερμανική ως τότε αδράνεια σταμάτησε απευθείας με την εσπευσμένη άφιξη του Βισλιτσένι στην Αθήνα και την εντολή του Άιχμαν προς αυτόν για τον εκτοπισμό των Εβραίων της πρωτεύουσας και της υπόλοιπης Ελλάδας στο Άουσβιτς. Αμέσως μόλις έφτασε στην Αθήνα ο Βισλιτσένι (20 Σεπτεμβρίου 1943) κάλεσε τον ραββίνο της Ηλία Μπαρτσιλάι να ετοιμάσει πληροφοριακό υλικό με διευθύνσεις και στοιχεία του εβραϊκού πληθυσμού. Ο Μπαρτσιλάι ήταν ενήμερος για τα τεκταινόμενα στη Θεσσαλονίκη. Σύμφωνα με τον Μ. Μαζάουερ ο ραββίνος είχε πληροφορίες από τον Ερυθρό Σταυρό στη Γενεύη ότι αγνοείτο η τύχη των εκτοπισμένων και δεν έπεσε στην παγίδα του Βισλιτσένι. Είχε άλλωστε ζητήσει νωρίτερα από τον υπουργό Παιδείας, Ν. Λούβαρη, να συζητήσει με τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό για τη φυγάδευσή του. Ο Δαμασκηνός συμφώνησε και στις 23-25 Σεπτεμβρίου ο

²⁹⁶ στο ίδιο, σ. 317-318

²⁹⁷ στο ίδιο, σ. 318-319

²⁹⁸ στο ίδιο, σ. 319-322

ραββίνος έφυγε από την Αθήνα με την υποστήριξη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.²⁹⁹ Αρκετοί τότε αναζήτησαν καταφύγιο στα βουνά, άλλοι στην πόλη και κάποιοι σκέφτονταν το ενδεχόμενο απόδρασης. Εντωμεταξύ στις αρχές Οκτωβρίου 1943 ο ανώτατος αρχηγός των SS , Τζούργκεν Στρόπ, διέταξε όλους τους Εβραίους της Αθήνας να παρουσιαστούν εντός πέντε ημερών στην Ισραηλιτική κοινότητα και να καταγραφούν. Τα αποτελέσματα της διαταγής υπήρξαν πενιχρά. Μέχρι τα μέσα Δεκεμβρίου καταγράφηκαν μόνο 1.200, τη στιγμή που ο αριθμός των Εβραίων στην πρωτεύουσα υπολογιζόταν σε 8.000.³⁰⁰

Η υπομονή του Άιχμαν ξεπέρασε τα όρια της, ιδιαίτερα με τις αποτυχημένες προσπάθειες του Βισλιτσένι. Στα τέλη Φεβρουαρίου τον αντικατέστησε με τον Hauptstumpföhler Τόνι Μπούργκερ. Αρχικά χρησιμοποιήθηκε το γνωστό μοτίβο του καθησυχασμού, ενώ συνεχιζόταν η αντισημιτική προπαγάνδα στον Τύπο και το ραδιόφωνο. Πάρα πολλοί Εβραίοι ωστόσο είχαν περάσει τότε στην παρανομία και αρκέστηκαν στην προστασία της. Έλληνες χριστιανοί προσέφεραν βοήθεια στους Εβραίους. Ο Ι. Ράλλης – αν και ανεπιτυχώς – διαμαρτυρήθηκε. Ο αρχηγός της αστυνομίας, Άγγελος Έμπερτ, εξέδωσε 1.200 πλαστές ταυτότητες, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός πιστοποιητικά βάπτισης και το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κρησφύγετα.³⁰¹ Μέχρι το Μάρτιο του 1944 μόνο 1.500 Εβραίοι παρουσιάστηκαν για καταγραφή στα μητρώα της Αθήνας. Το τέλος στην πρωτεύουσα ήρθε ξαφνικά στις 24 Μαρτίου, όταν οι Γερμανοί ανήγγειλαν ότι θα μοιραστούν άζυμα για το Πάσχα. Παρουσιάστηκαν τότε αρκετοί στη Συναγωγή, περίπου 1000, οι οποίοι τον Απρίλιο του 1944 εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς.³⁰²

Στις Θεσσαλικές πόλεις των Τρικάλων, της Λάρισας και του Βόλου η πλειοψηφία των Εβραίων βρήκε καταφύγιο στα βουνά. Στη Δυτική Ελλάδα συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Στα Γιάννενα ο ραββίνος της κοινότητας, Σαμπεθάι Καμπιλής προσαρμόστηκε στις γερμανικές απαιτήσεις και ζήτησε ανάλογη συμμόρφωση από το ποίμνιό του. Αρνητικό στάθηκε το γεγονός ότι οι Εβραίοι στα Γιάννενα κατοικούσαν σε χωριστή συνοικία, τα Οβραϊκά, κάτι που δεν επέτρεψε την αφομοίωσή τους και συνεπώς τη στήριξη του χριστιανικού πληθυσμού. Έτσι στις 25 Μαρτίου 1944 1.860 άτομα συνελήφθησαν και στάλθηκαν στο Άουσβιτς.³⁰³

Στη Ζάκυνθο ο Γερμανοαυστριακός διοικητής Α. Λυτ εξέφρασε ανδοιασμούς σχετικά με τον εκτοπισμό των 275 Εβραίων του νησιού και η μικρή κοινότητα σώθηκε.³⁰⁴ Στην Κέρκυρα, παρά τις προσπάθειες του Γερμανού στρατιωτικού διοικητή Γέγκερ, η εβραϊκή

²⁹⁹ Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 278-279

³⁰⁰ Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα ...*, ό.π., τ. 2, σ. 324-325

³⁰¹ στο ίδιο, σ. 324-332

³⁰² στο ίδιο, σ. 334

³⁰³ στο ίδιο, σ. 334-335

³⁰⁴ στο ίδιο, σ. 337-338

κοινότητα εκτοπίστηκε στην Πολωνία.³⁰⁵ Τον Ιούνιο του 1944 οι κοινότητες της Κρήτης χάθηκαν, όταν βυθίστηκε το πλοίο που τις μετέφερε στην Αθήνα. Τον Αύγουστο του 1944 οι Εβραίοι των Δωδεκανήσων βρέθηκαν επίσης στο Άουσβιτς.³⁰⁶

Απ' όσους στάλθηκαν στην Πολωνία μόνο 12.757 Εβραίοι επιλέχθηκαν για εργασία στο στρατόπεδο Άουσβιτς-Μπίρκεναου.³⁰⁷ Κάποιοι χρησιμοποιήθηκαν σε φρικτά ιατρικά πειράματα. Άλλοι στερώθηκαν και ευνουχίστηκαν. Μερικοί μπήκαν για εργασία στους φούρνους των κρεματορίων (Ζόντερκομμάντο). Οι υπόλοιποι πέθαναν στους θαλάμους αερίων και κάηκαν στα κρεματόρια. Μ' αυτό τον τρόπο εξελίχτηκαν τα πράγματα στη Θεσσαλονίκη και γενικότερα στην Ελλάδα και η επί αιώνων εβραϊκή παρουσία έσβησε και έλαβε τέλος στα κρεματόρια του Άουσβιτς και της Τρεμπλίνκα.

Απ' όσα μέχρι στιγμής έχουν ειπωθεί, γίνεται αντιληπτό ότι τόσο στη Γερμανία όσο και στην υπόλοιπη κατεχόμενη Ευρώπη ο αντισημιτικός λόγος ήταν διάχυτος. Ήταν όμως και κατεξοχήν μεταφορικός παράγοντας στερεότυπες και συγκεκριμένες εικόνες του Εβραίου. Στην εφημερίδα "Νέα Ευρώπη" η προβολή του Εβραίου, ο οποίος γίνεται ξεχωριστή κατηγορία ανάλυσης, παρουσιάζεται καθαρά αρνητική. Αυτός ήταν άλλωστε και ο στόχος της ναζιστικής προπαγάνδας: επαναλαμβάνεις κάτι συνέχεια, ώσπου παίρνει δική του ζωή. Ποιες είναι λοιπόν οι σταθερά επαναλαμβανόμενες στερεότυπες εικόνες του Εβραίου; Πώς καταγράφονται στη "Νέα Ευρώπη", από που πηγάζουν και ποιο είναι το νέο στοιχείο που προβάλλεται; Τα ερωτήματα αυτά γίνονται θέμα προς συζήτηση στην επόμενη ενότητα.

³⁰⁵ Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ ...*, ό.π., σ. 282

³⁰⁶ στο ίδιο, σ. 284

³⁰⁷ στο ίδιο, σ. 285

Δ) Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΒΡΑΙΟΥ

ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ "ΝΕΑ ΕΥΡΩΠΗ" 1941-1943

◆ Η έννοια της προπαγάνδας στο ναζιστικό κράτος και τα στερεότυπα του Εβραίου

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος υπήρξε ένας πόλεμος ολοκληρωτικός. Στην ευρύτερη σημασία του ο όρος ολοκληρωτισμός χαρακτηρίζεται από μια συγκεντρωτική εξουσία που επιχειρεί να ελέγχει και να κατευθύνει όλες τις πλευρές της ατομικής ζωής μέσω καταναγκασμών, καταστολών και παραπληροφόρησης, μια φιλοσοφία καθαρά υποκειμενική. Το ολοκληρωτικό κράτος διαμόρφωσε τις ιδέες του μέσω της προπαγάνδας, ιδέες που κατασκεύασε και παραποίησε για να χειραγωγήσει την κοινή γνώμη. Η ναζιστική Γερμανία αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του φαινομένου, κατά τη γνώμη μου, για δύο βασικούς λόγους. Αφενός ο ναζισμός χειρίστηκε την προπαγάνδα με ιδιαίτερη δεξιοτεχνία και την μετέτρεψε σε αληθινή επιστήμη. Αφετέρου η κατάληξη της τελευταίας ήταν ένας 'ψυχολογικός' πόλεμος που έφερε το φόβο και τον τρόπο προκαλώντας παράλληλα κλονισμό των ηθικών αξιών.

Για τον ίδιο το Χίτλερ η αξία και οι σκοποί της προπαγάνδας ήταν ακριβώς αυτοί, όπως άλλωστε καταγράφηκαν και στο *Mein Kampf*: «Το πρώτο καθήκον της προπαγάνδας είναι να κερδίσει τα άτομα εκείνα που χρειάζονται για την ηγεσία της οργάνωσης: το πρώτο καθήκον της οργάνωσης είναι να δημιουργήσει προσωπικότητες για την παράταση της προπαγάνδας. Το δεύτερο καθήκον της προπαγάνδας είναι να διαλύσει την τωρινή τάξη πραγμάτων και να την κάνει ν' αντιληφθεί την καινούρια θεωρία...»³⁰⁸ γιατί «Η προπαγάνδα είναι φτιαγμένη.. για να κατανικά κι είναι η μάζα που θέλει και πρέπει να νικήσει. Αλλά τούτη η τελευταία, με τη δυσκολία της να συλλάβει μιαν ιδέα, χρειάζεται να' χει ένα ορισμένο χρονικό διάστημα στη διάθεσή της για να μπορέσει να καταλάβει και πρέπει να επαναλάβει χίλιες φορές τα ίδια πράγματα, έστω και τα πιο απλά».³⁰⁹

Για τον Χίτλερ επομένως, καθήκον της οργάνωσης ήταν ν' αγωνιστεί για την επιβολή και τον οριστικό θρίαμβο αυτής της θεωρίας διαμέσου της συνεχούς επανάληψής της. Για τον συγκεκριμένο σκοπό χρειάστηκαν και κάποια μέσα. Ένα από τα μέσα αυτά ήταν οι εφημερίδες και πιο συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη, η έκδοση της εφημερίδας 'Νέα Ευρώπη'. Η τελευταία άρχισε να εκδίδεται αμέσως μετά την εισβολή στην πόλη των γερμανικών στρατευμάτων, τον Απρίλιο του 1941. Ένας από τους στόχους της και προφανώς

³⁰⁸ Α. Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, ό.π., τ.2, σ. 218

ο κυρίαρχος, όπως σταδιακά αποκαλύφθηκε, ήταν οι Εβραίοι. Τα αντισημιτικά δημοσιεύματα της φιλοναζιστικής αυτής εφημερίδας, χρησιμοποιώντας μια κατάλληλα οργανωμένη ρητορική που έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην επιτυχία της γενοκτονίας, παρήγαγαν διαδοχικές ψευδείς εικόνες και πολλαπλά στερεότυπα του Εβραίου.

Αρχικά θα ήθελα να παρουσιάσω πώς διαγράφεται συνοπτικά το αντιεβραϊκό κλίμα τη χρονιά του 1941. Διευθυντής της εφημερίδας τότε ήταν ο Βασίλης Λαμζάνης. Την περίοδο εκείνη η 'Νέα Ευρώπη' εξηγούσε πως οι Εβραίοι ήταν υπεύθυνοι για την καταστροφή της Γερμανίας και διαβεβαίωνε ότι σύντομα ο κίνδυνος αυτός θα εξαφανιζόταν. Την περίοδο αυτή οι ναζί περιορίστηκαν στη δημοσίευση συγκεκριμένων μέτρων, τα οποία ωστόσο δε διέκρινε ακόμη ο φυλετικός λόγος. Έτσι τοποθετήθηκαν επιγραφές σε κεντρικά καφενεία, ζαχαροπλαστεία και εστιατόρια που δήλωναν ότι «..δεν είναι επιθυμητή η παρουσία Εβραίων».³¹⁰ Λίγο αργότερα η ίδια εφημερίδα ανακοίνωσε την ανασύσταση της Ε.Ε.Ε. γράφοντας χαρακτηριστικά: «*Η πόλις της Θεσσαλονίκης πρέπει να είναι υπερήφανος, διότι εις τους κόλπους της εγεννήθη και ανεπτύχθη το πρώτον η οργάνωσις αυτή.. Με την κατάρρευσιν του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου ανοίγεται και πάλιν ευρεία λεωφόρος δράσεως και δημιουργίας προ της οργανώσεως των Ε.Ε.Ε., λεωφόρος οδηγούσα εις την πραγμάτωσιν των ιδανικών του εθνικοσοσιαλισμού*».³¹¹

Πέραν τούτων, τη χρονιά αυτή, όπως και τις υπόλοιπες, δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα γενικότερες εξελίξεις και δρώμενα που αφορούσαν τους Εβραίους. Ένα από αυτά, επί παραδείγματι, ήταν η προσπάθεια δημιουργίας αγγλοεβραϊκού στρατού στην Αφρική με σκοπό τη συμμετοχή στον πόλεμο. Με αφορμή το παραπάνω γεγονός η ναζιστική προπαγάνδα έσπευσε να παρουσιάσει απευθείας τους Εβραίους ως πράκτορες των αγγλικών συμφερόντων, υποδεικνύοντας παράλληλα τη μεγάλη επιρροή τους στη Βρετανική πολιτική, ότι δηλαδή «.. εις τας σπουδαιότερας θέσεις των κυριωτέρων μεγάλων τραπεζών της Αγγλίας, των λεγομένων «*Big five*», ευρίσκει κανείς αποκλειστικώς Εβραίους (*Γκόσεν, Τζώρτζ Σούστερ, Άμπερτ και Βίκτωρ Στέρν, Σόμουελ*)».³¹²

Ο αντισημιτισμός εντάθηκε περισσότερο, όταν κηρύχτηκε ο πόλεμος της Γερμανίας εναντίον της Ρωσίας. Οι γεμάτες οργή εκφράσεις του Χίτλερ που διαδόθηκαν μέσω του ραδιοφώνου, παρουσιάστηκαν και στη "Νέα Ευρώπη": «*Ημην πεπεισμένος ότι όπισθεν όλων αυτών των γεγονότων εκρύπτετο ο εμπρηστής εκείνος, όστις επωφελήθη πάντοτε των διαφορών μεταξύ των εθνών: ο διεθνής Εβραϊσμός ... επί μακρά έτη είχε δηλητηριάση το πνεύμα των*

³⁰⁹ στο ίδιο, τ.1, σ. 258-259

³¹⁰ Εφημερίδα "Νέα Ευρώπη", 26 Απριλίου 1941, αριθμός φύλλου 10, σ. 2

³¹¹ στο ίδιο, 12 Μαΐου 1941, αρ. Φύλλου 28, σ.1

³¹² στο ίδιο, 4 Σεπτεμβρίου 1941, αρ. Φύλλου 134, σ. 1

εθνών και η δηλητηρίασις αυτή συνεχίζεται πάντοτε».³¹³ Ένα μήνα μετά, και λίγο πριν την εισβολή των Η.Π.Α. στον πόλεμο, ένα άρθρο σε συνέχειες του Υπουργού Προπαγάνδας Γκαίμπελς απέδωσε στους Εβραίους μια σειρά από στερεότυπα που εν συνεχεία θα επαναλαμβάνονταν πιο συχνά και με ιδιαίτερο σθένος. Οι κατηγορίες σε συνοπτικές γραμμές παρουσίασαν τον Εβραίο ως τοκογλύφο, οικονομικά κυρίαρχο, φυγόπονο, παράσιτο, βρώμικο και ως κομμουνιστή.³¹⁴ Από τη στιγμή λοιπόν που ο Εβραίος συνδέεται με όλες αυτές τις εικόνες, καταλαβαίνουμε ότι έχουμε μπροστά μας ένα «αθροιστικό φαινόμενο του κακού και ταυτόχρονα ένα είδος διπλής επικάλυψης»³¹⁵, κάτι το οποίο συνεπάγεται ότι ο Εβραίος γίνεται π.χ. συνώνυμο του τοκογλύφου και ο τοκογλύφος συνώνυμο του Εβραίου.

◆ Οι οικονομικές δραστηριότητες του Εβραίου

Τη χρονιά του 1942 οι παραπάνω ιδιότητες του Εβραίου άρχισαν να προβάλλονται και να παρουσιάζονται πολύ πιο αναλυτικά. Ιδιοκτήτης της εφημερίδας τότε έγινε ο Δ. Θ. Ηλιάδης με αρχισυντάκτη τον Μ. Παπαστρατηγάκη. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την αρχή της κατοχής ως τον Ιούλιο του 1942 δεν εφαρμόστηκε κάποια συγκεκριμένη φυλετική ρύθμιση. Το διάστημα αυτό και η "Νέα Ευρώπη" δεν άσκησε συστηματική αντισημιτική πολιτική. Το πρώτο ξέσπασμα συνέβη αμέσως μετά τη δημοσίευση διαταγής στην Απογευματινή για την παρουσία στις 11 Ιουλίου, ημέρα Σάββατο, όλων των ενήλικων Εβραίων από 18-45 ετών στην πλατεία Ελευθερίας με σκοπό την επιλογή των ικανών για καταναγκαστική εργασία.³¹⁶ Ακριβώς την επόμενη ημέρα η "Νέα Ευρώπη" παρέθεσε ολοσέλιδο αφιέρωμα στο γεγονός γράφοντας ανάμεσα σε άλλα το εξής: «Εις όλων τα πρόσωπα είναι γραμμένος ο τρόμος. Πώς να μη φοβούνται; Θα είναι η πρώτη φορά που θα εργαστούν πραγματικώς, δια το κοινόν καλόν. Εως τώρα ειργάζοντο δια το κακόν των άλλων, του λαού που τους φιλοξενεί. Κερδίζουν εις βάρος του...»³¹⁷ Πίσω από τις γραμμές αυτές κρύβεται ίσως μια από τις πιο σταθερές και σε ευρεία κλίμακα διαδεδομένες απόψεις στη γερμανική αντισημιτική παράδοση, που ίσχυε ωστόσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο: η πίστη ότι οι Εβραίοι είναι φυγόπονοι και ότι αποφεύγουν τις έντιμες δουλειές.

Η εικόνα του Εβραίου ως φυγόπονου, μια εικόνα που τη συναντάμε στη ναζιστική προπαγάνδα, έχει τις απαρχές της αιώνες πριν τον Χίτλερ. Ο Μαρτίνος Λούθηρος, τέσσερις αιώνες νωρίτερα, είχε ήδη σκιαγραφήσει τις βασικές γραμμές αυτού του πορτρέτου. Στο φυλλάδιο του, που εκδόθηκε το 1542 με τον τίτλο "Ενάντια στους Εβραίους και τα ψέματά

³¹³ στο ίδιο, 11 Νοεμβρίου 1941, αρ. Φύλλου 192, σ. 1

³¹⁴ στο ίδιο, 2-4 Δεκεμβρίου 1941, αρ. Φύλλου 210-212, σ. 1

³¹⁵ Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Η Γραφή και η Βάσανος. Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1999, σ. 158

³¹⁶ Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά, *ό.π.*, σ. 62-63

³¹⁷ "Ν. Ευρώπη", 12 Ιουλίου 1942, αρ. Φύλλου 396, σ. 3

τους», ο Μ. Λούθηρος διατύπωσε την παραπάνω θέση λέγοντας: «Μας κρατούν, εμάς τους Χριστιανούς, ως αιχμαλώτους στην ίδια μας τη χώρα. Μας βάζουν να δουλεύουμε χύνοντας ποτάμια ιδρώτα, για να κερδίσουν χρήματα και περιουσία για τον εαυτό τους, τη στιγμή που αυτοί κάθονται κοντά στα τζάκια τους... ψήνοντας αχλάδια, τρώγοντας, πίνοντας και ζώντας άνετα από το δικό μας πλούτο».³¹⁸ Στα ψηφίσματα διαμαρτυρίας τα έτη 1849-1850 στη Βαυαρία που έγιναν εναντίον της χειραφέτησης των Εβραίων, εμφανίστηκε και πάλι η άποψη ότι οι Εβραίοι δεν μπορούσαν ν' ασκήσουν καμία ωφέλιμη και παραγωγική εργασία.³¹⁹ Ένας θεωρητικός μάλιστα του φυλετισμού, ο Γάλλος αριστοκράτης κόμης Ζορζ Βασέρ ντε Λαπούζ, είδε τους Εβραίους ως λαό εμπορικό στο σύνολό του. Αντίθετα η Αρία εμπορική κοινωνία ζούσε δουλεύοντας τίμια, επειδή είχε αίσθηση των αξιών. Οι Εβραίοι όμως αγαπούσαν την κερδοσκοπία αποκλειστικά και μόνο για τον εαυτό τους.³²⁰ Αντίστοιχες αντιλήψεις, πολύ πιο ενισχυμένες, δεν έπαψαν να επικρατούν και στη δεύτερη πενηκονταετία, του 19^{ου} αιώνα.

Η θεωρία αυτή που υποστήριξε ότι οι Εβραίοι ήταν παράσιτα και συνεπώς ζούσαν εις βάρος των άλλων λαών, ήταν επίσης ένα από τα πρώτα θέματα της συζήτησης αναφορικά με τους Εβραίους τόσο την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαυαρίας όσο και κατά τη ναζιστική περίοδο. Επιγραφές και δηλώσεις ότι «οι Εβραίοι δε δουλεύουν» ήταν συχνό φαινόμενο. Και ο ηγέτης του ναζιστικού κόμματος ισχυρίστηκε ότι οι Εβραίοι ήταν χειρότεροι και από τους νομάδες οι οποίοι είχαν και μια 'δουλειά'. Ακόμη και το κεντρικό σύμβολο της σβάστικας, το σύμβολο της Νέας Γερμανίας, είχε καθορισμένη ερμηνεία. Ο Χίτλερ το σημασιοδότησε ως εξής: «Σαν εθνικοσοσιαλιστές, βλέπαμε τη σημαία μας να είναι η προσωποποίηση του προγράμματος μας. Το κόκκινο συμβόλιζε την κοινωνική τοποθέτησή μας» το άσπρο την εθνικιστική μας ιδέα» ο αγκυλωτός, τον αγώνα για τον θρίαμβο των Αρίων και ακόμη τη συμβολοποίηση της θεωρίας για την παραγωγική εργασία, μιας θεωρίας που ήταν και θα 'μενε πάντα αντισημιτική».³²¹

Σύμφωνα με τους ναζί λοιπόν, οι Εβραίοι απέφευγαν τις έντιμες εργασίες. Κατά συνέπεια ασχολούνταν με παρασιτικές οικονομικές δραστηριότητες. Οι δραστηριότητες αυτές καταγράφηκαν στη "Νέα Ευρώπη" σε εκτενές άρθρο για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης που υπογράφει ο Νίκος Καμμένος³²²: «Εξ' ιδιοσυγκρασίας ο Εβραίος είναι

³¹⁸ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 8-9

³¹⁹ Ντ. Τζ. Γκόλντχαγκεν, *Πρόθυμοι Δήμιοι: Οι Εκτελεστές του Χίτλερ ...*, *ό.π.*, σ. 381

³²⁰ George L. Mosse, *Toward the Final Solution. A History of European Racism*, University of Wisconsin press, 1985, σ. 58-60

³²¹ Α. Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, *ό.π.*, τ.2, σ. 132

³²² Οι Μ. Μόλχο, Ι. Νεχαμά αναφέρουν ότι ο Θεσσαλονικιός Νίκος Καμμένος ήταν ένας από τους σπάνιους αυτόχθονες νεοαφιχθέντες στην πόλη. Λίγο πριν ξεσπάσει ο πόλεμος ήταν αρκετά συμπαθής και φαινόταν φίλος

απίκορος, τσαπατσούλης, ακατάστατος. Δεν μπορεί να επιδοθή με σύστημα και μεθοδικότητα σε μια δουλειά που απαιτεί επιμονή και υπομονή. Ότι μαθαίνει ο Εβραίος, το μαθαίνει επιπόλαια, ρηχά. Δε διαθέτει καιρό για να εμβαθύνει στο βάθος της έννοιας, στην ουσία. Και ότι παράγει – έξω από το χρηματιστήριο και την τοκογλυφία – είναι επιπόλαιο, ψεύτικο».³²³ Στο σημείο αυτό ο Εβραίος παρουσιάζεται με την εικόνα του χρηματιστή και του τοκογλύφου, επομένως και του φιλάργυρου. Αν ανατρέξουμε πίσω στον 18^ο αιώνα, θα δούμε ότι στην Ευρώπη τότε ζούσαν δύο εκατομμύρια Εβραίοι, οι μισοί από τους οποίους ήταν εγκατεστημένοι στην Πολωνία. Αρκετοί ανέπτυξαν εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες, κάποιοι ασχολήθηκαν με τα γράμματα και τις τέχνες, ενώ άλλοι διέπρεψαν στην πολιτική σκηνή.³²⁴ Πολύ περισσότερο στη Δύση, όπου τα πρώτα συμπτώματα της βιομηχανικής επανάστασης άρχισαν να εμφανίζονται και όπου οι ιδέες που επρόκειτο να ταρακουνήσουν τον κόσμο βρίσκονταν στη διαμόρφωσή τους, το νέο πολιτικό και κοινωνικό κλίμα της περιόδου ήταν ευνοϊκό για την οικονομική ανάπτυξη των Εβραίων. Υπάρχουν διάφοροι λόγοι γι' αυτό, αλλά ο κυριότερος ήταν η παλαιότερη γνώση και εξειδίκευση των Εβραίων στον ενεχυροδανεισμό.³²⁵ Επειδή εδώ δεν είναι δυνατή η λεπτομερής ανάλυση της δομικής εξέλιξης του οικονομικού status των Εβραίων, θα περιοριστώ σε μια σχηματική απεικόνισή του. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον L. Poliakov, η διαχείριση των προς ενεχειρίαση αγαθών δημιούργησε προβλήματα στην ασφαλή κράτησή τους και η ρύθμισή τους έμεινε στα χέρια των δανειστών. Αυτό οδήγησε τους Εβραίους να εξειδικευτούν σε τέτοιες δραστηριότητες, δηλαδή στη χρήση εμπορευμάτων (δεν πρέπει εδώ να ξεχάσουμε την ευρεία εμπορευματοποίηση αυτών των αγαθών πριν από τη βιομηχανική επανάσταση). Επιπλέον είχαν μια τάση να ασχολούνται με όλες τις μορφές του εμπορίου. Οι χριστιανοί έμποροι, αντίθετα, ήταν παραδοσιακά περιορισμένοι σ' ένα μόνο τύπο εργασίας.³²⁶

Από την οικονομική οπτική του θέματος, ένας ενεχυροδανειστής είναι στην ουσία κάτοχος κεφαλαίου που εργάζεται δίνοντας πιστώσεις. Συνεπώς, οι Εβραίοι υπήρξαν πρωτοπόροι στις αγοραπωλησίες με δόσεις. Τέτοιες επιχειρήσεις ήταν ήδη πλατιά διαδεδομένες ανάμεσα στους Εβραίους στην Ιταλία του 15^{ου} αιώνα και εμφανίστηκαν ξανά στη Γαλλία και στη Γερμανία το 18^ο αιώνα.³²⁷ Είναι εύκολο επομένως ν' αντιληφθεί κανείς ότι αυτές αποτέλεσαν έναν από τους λόγους για τους οποίους οι πελάτες προτίμησαν τους Εβραίους. Μια άλλη αιτία για τη διασημότητα του εβραϊκού εμπορίου ήταν οι χαμηλές τιμές

των Εβραίων. Κατόπιν όμως επιδόθηκε σε μια εκστρατεία παραπληροφόρησης εναντίον τους. Βλ. *In Memoriam*, ό.π., σ. 76

³²³ *Ν. Ευρώπη*, 28 Σεπτεμβρίου 1942, αρ. φύλλου 442, σ. 1

³²⁴ Leon Poliakov, *The History of Antisemitism*, Routledge and Kegan Paul, London 1975, τ.3, σ. 3

³²⁵ στο ίδιο, σ. 6

³²⁶ στο ίδιο, σ. 7

του. Εξ' ίσου σημαντικοί παράγοντες σε αυτή την επιτυχία στάθηκαν οι εμπορικοί κώδικες των περασμένων αιώνων. Το χριστιανικό εμπόριο ήταν ιστορικά συνδεδεμένο με μια αγροτική-χριστιανική παράδοση που ήταν εχθρικά διακείμενη στο χρηματικό κέρδος και στο εμπόριο, και που ανέκοψε την ευρωπαϊκή οικονομική ανάπτυξη.³²⁸ Παρά ταύτα οι Εβραίοι δεν ένιωσαν να περιορίζονται απ' αυτούς τους κανόνες συμπεριφοράς. Οι πρακτικές ωστόσο που ανέπτυξαν δε δηλώνουν απαραίτητα ότι απέκτησαν υπεροχή και ανωτερότητα στις δυτικές χώρες, ούτε ότι έπαιξαν το ρόλο "δημιουργών του καπιταλισμού", όπως χαρακτηριστικά υπογράμμισε ο Λέον Πολιακώφ.³²⁹ Ο Immanuel Kant όμως τους απέδωσε ως σταθερό εθνικό στοιχείο τη φιλαργυρία υποστηρίζοντας ότι αυτή είχε την απαρχή της πριν από τη Διασπορά. Ο ίδιος τόνισε ότι η φιλαργυρία των Εβραίων οφειλόταν στη γεωγραφική θέση του αρχαίου Ισραήλ στους δρόμους του εμπορίου.³³⁰

Οδεύοντας προς το 19^ο αιώνα, οι εικόνες του Εβραίου ως τοκογλύφου και καπιταλιστή συνέχιζαν να υφίστανται. Με την οικονομική κρίση μάλιστα τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, στην οποία βρέθηκαν και οι Εβραίοι, ο Εβραίος παρουσιάστηκε ως εμπορικός καπιταλιστής, σύμβολο της δύναμης ενός μη παραγωγικού πλούτου. Η έμφαση στην παραγωγή είναι σημαντική εδώ, διότι, παρόλο που ο Εβραίος ως τοκογλύφος εμφάνισε μια εικόνα αντίθετη προς την 'τίμια δουλειά', αυτή η εικόνα, ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, παραγόταν τώρα κάτω από την πίεση ενός αναπτυσσόμενου καπιταλισμού.³³¹ Την ίδια περίοδο ιδρύθηκαν βιομηχανίες από Εβραίους και στη Θεσσαλονίκη (αλευρόμυλοι, σαπυνοποιείες, μεταξουργεία). Στην πόλη όμως οι περισσότεροι Εβραίοι ήταν φτωχοί, άνεργοι και μικροπωλητές.³³²

◆ Ο μύθος του περιπλανώμενου Εβραίου

Ίσως η εμφάνιση του μύθου για έναν Εβραίο ως σύμβολο κυριαρχίας του εμπορικού καπιταλισμού να ενισχύθηκε κατά ένα μέρος από το μύθο του περιπλανώμενου Εβραίου, τη στιγμή που ο ίδιος ως τοκογλύφος αναπαριστούσε μια παραδοσιακή μορφή που αναγόταν πίσω στα μεσαιωνικά χρόνια. Η εικόνα πάντως του περιπλανώμενου Εβραίου απέκτησε μεγάλη δημοσιότητα στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. ' Η σύντομη αφήγηση και η περιγραφή ενός Εβραίου που ονομάζεται Αχασβερός' εμφανίστηκε το 1602. Μέσα σ' ένα χρόνο κυκλοφόρησαν οκτώ εκδόσεις στη Γερμανία και σε σύντομο διάστημα μεταφράστηκε σε

³²⁷ στο ίδιο, σ. 7-8

³²⁸ στο ίδιο, σ. 10-11

³²⁹ στο ίδιο, σ. 13

³³⁰ Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη Λογοτεχνία. Ζητήματα Ιστορίας και Μυθοπλασίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 150

³³¹ G. L. Mosse, *ό.π.*, σ. 151-152

³³² Εφ. *Καθημερινή*, Ένθετο Επτά Ημέρες, «Οι Εβραίοι της Ελλάδας», 3 Μαρτίου 1996, σ. 14

κάθε ευρωπαϊκή γλώσσα.³³³ Ο μύθος αναφέρεται και σε άρθρο στη "Νέα Ευρώπη" που κλείνει με την υπογραφή ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΗΣ: «Κατά την παράδοσιν, ο Αχάσβερ ήταν υποδηματοποιός, στην παιδική του ηλικία όμως αλήτευσε χωρίς κανένα ειδικό και μόνιμο επάγγελμα... ήταν σαράντα δύο ετών και είχε το τσαγκαράδικό του στην οδό Γολγοθά, όταν ο Χριστός, σκύβοντας από το βάρος του σταυρού πέρασε από το μαγαζί του. Οι φρουροί ... παρακάλεσαν τον Αχάσβερο ν' αφήσει τον Ιησού να ξεκουρασθή λιγάκι σ' ένα πέτρινο πάγκο που βρισκόταν στην είσοδο του εργαστηρίου του. Αλλά εκείνος αρνήθηκε ... και ο Ναζωραίος του είπε: "Θα περιπλανάσαι και συ, αδιάκοπα, σ' όλη τη γη ωσότου εγώ γυρίσω"». ³³⁴ Και η αφήγηση συνεχίζεται με τη ναζιστική προπαγάνδα να εστιάζεται και πάλι στη μορφή ενός ευκατάστατου Εβραίου λέγοντας: «Ο θρύλος αναφέρει ότι ο άθλιος αυτός γυρίζει αδιάκοπα στην οικουμένη με πέντε μονάχα πενταροδεκάρες στη τσέπη για τα καθημερινά του έξοδα αλλά... το καθημερινό αυτό χαρτζηλίκι του ανανεώνεται αυτομάτως κάθε πρωί ... Στο σημείο αυτό ο θρύλος κάμνει ένα μικρό λάθος. Δεν είναι πέντε πενταροδεκάρες..» ³³⁵

Ο μύθος του Αχάσβερου συνδέθηκε επίσης με συνωμοσίες εναντίον του δικαίου το 19^ο αιώνα. Στη Γαλλία συμβόλιζε τη συνωμοσία των Εβραίων και Μασόνων εναντίον του έθνους. Κατά τη ναζιστική περίοδο προειδοποιήσεις του τύπου "Η κοινή συνωμοσία των Εβραίων - Ο ΕΧΘΡΟΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ ΘΑ ΣΥΝΤΡΙΒΗ" ³³⁶ και παρόμοιες κατηγορίες στόχευαν στην προβολή της 'αληθινής φύσης' του Εβραίου. Πέραν τούτου ο αρχαίος αυτός μύθος παρουσίασε μια εικόνα του Εβραίου ως αιώνιου ξένου, που ποτέ δε θα μπορούσε σωστά την εθνική γλώσσα της χώρας στην οποία ζούσε ή να ριζώσει σ' έναν τόπο. Αυτός ο μύθος με τη σειρά του συνδέθηκε με τη μορφή του Εβραίου ως μοναχικού περιπλανώμενου νομά. Ο Βιεννέζος οριενταλιστής Adolf Wahrmond δημοσιοποίησε την παραπάνω οπτική στο έργο του *Das Gesetz des Nomadenthums und die heutige Judenherrschaft*, 1887 (Νόμος των Νομάδων και Σύγχρονη Εβραϊκή κυριαρχία). Για τον Wahrmond οι Εβραίοι ήταν νομάδες στο παρελθόν και παρέμεναν νομάδες ακόμη και σήμερα. Κάτι τέτοιο εξηγούσε την ύπουλη συμπεριφορά τους στο εμπόριο, την κατηγορία αυτών ως απάτριδων και τον κοσμοπολίτικο τρόπο σκέψης τους εν αντιθέσει με τους Άριους χωρικούς. Σε μια περίπτωση σαν κι' αυτή οι Εβραίοι ήταν 'πραγματικά' ο Αχάσβερος, όχι εξαιτίας της κατάρας του Χριστού, αλλά επειδή ήταν ακόμη απάτριδες. Έτσι μια νέα αντιεβραϊκή εικόνα ριζωμένη στη θρησκεία κοσμικοποιήθηκε και δόθηκε επίσης νέα πίστη με την έννοια ενός ψευδοεπιστημονικού περιβαλλοντισμού. ³³⁷

³³³ L. Poliakov, *ό.π.*, τ.1, σ. 242

³³⁴ "Ν. Ευρώπη", 31 Δεκεμβρίου 1942, αρ. φύλλου 539, σ. 2

³³⁵ στο ίδιο

³³⁶ στο ίδιο, 13 Ιανουαρίου 1942, αρ. φύλλου 236, σ. 2

³³⁷ G. L. Mosse, *ό.π.*, σ. 114-116

◆ Ο Εβραίος ως συνωμότης

Η εχθρότητα ενάντια στους Εβραίους επανέκαμψε ταχέως τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Ενδεικτικό στοιχείο γι' αυτό ήταν τα χαλκευμένα 'Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών', παραχαραγμένα από πράκτορες της ρωσικής μυστικής υπηρεσίας στο Παρίσι ανάμεσα στο 1884 με 1889.³³⁸ Τα έγγραφα έγιναν σύνθεση συνωμοτικών θεωριών που υποστήριζαν ότι οι Εβραίοι σχεδίαζαν να κυριαρχήσουν στον κόσμο μέσα από τη συγκέντρωση όλων των κεφαλαίων στα χέρια τους, την κατοχή κυβερνητικών θέσεων, την κατάληψη του Τύπου και την κατεύθυνση της κοινής γνώμης.³³⁹ Χαρακτηριστική εδώ είναι η γνωστή υπόθεση Dreyfus (1898-1900), το αξίωμα του οποίου (αξιωματικός του γαλλικού στρατού) συνδέθηκε με τη φυλή του. Το Γαλλικό δίκαιο στην προκειμένη περίπτωση θέλησε ένα ντοκουμέντο για να συνδέσει τον Dreyfus με την υποτιθέμενη συνωμοσία της φυλής του, και η ρωσική μυστική υπηρεσία το χρειάστηκε για να δικαιολογήσει την τσαρική αντιεβραϊκή πολιτική. Γενικότερα ο μύθος της συνωμοσίας και η εικόνα του Εβραίου ως συνωμότη τροφοδότησε την ανασφάλεια και τους φόβους του 19^{ου} αιώνα, γεφυρώνοντας το χάσμα ανάμεσα στον αρχαίο αντισημιτικό μύθο και τους μοντέρνους Εβραίους σ' ένα κόσμο δραματικής αλλαγής.³⁴⁰ Ένα ακόμη στοιχείο νόθας πραγματικότητας συνδέθηκε με τις συνωμοτικές κατηγορίες μέσα από την ίδρυση της "Alliance Israelite Universelle", το 1860 από Γάλλους Εβραίους. Η Αλλιάνς είχε την πρόθεση να βοηθήσει Εβραίους έθνη στα οποία στερούνταν πολιτικών δικαιωμάτων και να ενισχύσει τα σχολεία για τους Εβραίους της Βόρειας Αφρικής. Οι έντιμοι στόχοι της, φυσικά, αγνοήθηκαν και η Αλλιάνς αντιμετωπίστηκε ως ένα ακόμη άκρο στο παγόβουνο της συνωμοσίας.³⁴¹

Επιπλέον, αντισημίτες και ρατσιστές υπέδειξαν τους Μασόνους ως μια υπαρκτή κρυφή συνωμοσία κατευθυνόμενη από Εβραίους – τα Πρωτόκολλα είχαν ενώσει Εβραϊκές και μασονικές συνωμοσίες. Ο αγώνας εναντίον των Μασόνων στη συνέχεια κάλεσε την καθολική Εκκλησία σε δράση. Το αντιμασονικό παγκόσμιο συνέδριο του 1897 υποστηρίχτηκε από τον Papa Leo XIII και τέθηκε υπό την προστασία της Παρθένου Μαρίας. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου, οι Εβραίοι ειδικά συνδέθηκαν με την αντικαθολική Μασονική συνωμοσία και η αντιμασονική ένωση που ιδρύθηκε εκείνη την περίοδο υποστήριξη από τον Drumont και άλλους Γάλλους ρατσιστές.³⁴²

³³⁸ Στ. Πέιν, *ό.π.*, σ. 59

³³⁹ Πιθανολογείται μάλιστα ότι η αντίληψη περί μιας παγκόσμιας συνωμοσίας είχε υποστηριχτεί για πρώτη φορά από το Γάλλο αριστοκράτη Gougenot de Mousseaux, ο οποίος ξεκαθάρισε ότι ο διάβολος ήταν βασιλιάς των Εβραίων. Βλ. G. L. Mosse, *ό.π.*, σ. 117

³⁴⁰ *στο ίδιο*, σ. 118

³⁴¹ *στο ίδιο*, σ. 119

³⁴² *στο ίδιο*, σ. 119

Είναι σαφές ότι τέτοιοι μύθοι για τους Εβραίους χρησιμοποιούνταν για να κινητοποιηθούν όσοι ήθελαν να προστατέψουν μαζί και τον παραδοσιακό χριστιανισμό και την παραδοσιακή κοινωνία. Η ιδιαίτερη μελλοντική σημασία των αντιεβραϊκών μύθων συνίστατο στην ένωσή τους μ' έναν κοσμικό-λαϊκό εθνικισμό, ο οποίος στερήθηκε των παραδοσιακών χριστιανικών αναστολών εναντίον ισχυρού ρατσισμού. Σίγουρα οι ισορροπίες ανάμεσα στο χριστιανικό αντισημιτισμό και το ρατσισμό ήταν λεπτές. Ο εθνικός μυστικισμός όμως θα μπορούσε αναμφισβήτητα να δεχτεί αυτούς τους μύθους ως έμφυτους στην εβραϊκή φυλή, πράγμα το οποίο και συνέβη: «Όλοι οι Εβραίοι ανήκουν εκ γενετής και εκ φυλετικής υποστάσεως εις μια διεθνή συνωμοσία εναντίον της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας..»³⁴³ τόνιζαν διαρκώς οι προπαγανδιστικές ομιλίες του Γκαίμπελς.

◆ Ο Εβραίος ως εγκληματίας

Οι ναζιστικές πρακτικές δε γεννήθηκαν μέσα σ' ένα κενό. Προυπήρχε το απαραίτητο γόνιμο έδαφος που έδρασε στο συλλογικό φαντασιακό της κοινωνίας. Η τελευταία απέδωσε στον Εβραίο και μια άλλη εικόνα, εκείνη του εγκληματία ο οποίος διέπραττε τελετουργικούς φόνους. Την κατηγορία αυτή μπορούμε να την εξετάσουμε στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου, ακόμη και κατά τη ναζιστική κατοχή, Έλληνες με δημοσιεύματα στη "Νέα Ευρώπη" ενίσχυαν την 'εγκληματική φύση' του Εβραίου. Ένα από αυτά δημοσιεύτηκε το 1943, περίοδο άνθισης του αντισημιτικού λόγου στη Θεσσαλονίκη: «*Ας λένε οι Εβραίοι ό,τι θέλουν για να δικαιολογηθούν. Ας ζοδεύουν όσο μπορούν περισσότερα για να επιταχύνουν τη διάψευσι μιας πραγματικότητας. Η αλήθεια είναι μια και αδιαφιλονίκητη: Οι Εβραίοι χρησιμοποιούν το χριστιανικό αίμα για να γιορτάσουν το Πάσχα τους. Αυτή είναι η αλήθεια, όπως τη είδα εγώ με τα μάτια μου κι' όπως θα την μολογάω ως που ν' αποθάνω*» (Αντώνης Χατζήμ... προύχοντας της Βέρροιας).³⁴⁴

Η κατηγορία για τελετουργικό φόνο – η επονομαζόμενη θυσία αίματος (blood libel) – είχε μασαιωνικές ρίζες στο μύθο ότι οι Εβραίοι δολοφονούσαν χριστιανόπαιδα και χρησιμοποιούσαν το αίμα τους προκειμένου να ετοιμάσουν τα άζυμα (matzot) για το εβραϊκό Πάσχα. Ο Μαρτίνος Λούθηρος τόνισε με ιδιαίτερο σθένος ότι: «... δεν κλέβουμε και δε διαμελίζουμε τα παιδιά τους.. δεν ξεπερνάμε τη δίψα μας μέσα από το αίμα τους».³⁴⁵ Οι κατηγορίες αυξάνονταν κυρίως γύρω στο Πάσχα, γιατί τότε υποτίθεται ότι οι Εβραίοι έψαχναν να βρουν τα θύματά τους ανάμεσα στους χριστιανούς. Αυτές οι δοξασίες – ιδιαίτερα σε περιόδους πίεσης – αποτέλεσαν αφορμή για αιματηρά ξεσπάσματα και μαζικές εκδιώξεις Εβραίων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}. Η συκοφαντία του αίματος

³⁴³ "Ν.. Ευρώπη", 2 Δεκεμβρίου 1941, αρ.φύλλου 210, σ. 1

³⁴⁴ στο ίδιο, 17 Μαρτίου 1943, αρ. φύλλου 605, σ. 2

παρέμεινε ζωντανή κυρίως στις μη αναπτυσσόμενες χώρες της ανατολικής Ευρώπης και στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Η Δυτική και κεντρική Ευρώπη έκαναν επίσης χρήση του μύθου, αλλά σε αυτές τις χώρες οι κατηγορίες περιορίζονταν κατά καιρούς. Στις αγροτικές περιοχές ο μύθος συνεχίστηκε, ενισχυόμενος πρωτίστως από την καθολική Εκκλησία.³⁴⁶

Στην Ελλάδα πάλι το σύνταγμα, στηριζόμενο στο πνεύμα της ανεξιθρησκείας και εν αντιθέσει με τα άλλα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη, αναγνώρισε στους Εβραίους πλήρη δικαιώματα του πολίτη. Η φιλοεβραϊκή αυτή πολιτική έγινε επί Γεωργίου Α΄. Κυρίως όμως στόχευε στην προστασία των Εβραίων των Επτανήσων την περίοδο της ένωσής τους με την Ελλάδα. Τα ευνοϊκά άρθρα του συντάγματος υπέρ των Εβραίων προκάλεσαν την αντίδραση των Επτανήσιων με αποτέλεσμα το πογκρόμ του 1891-1892 στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο. Αφορμή για την επίθεση ήταν η δικαιολογία ότι οι Εβραίοι είχαν προβεί στη δολοφονία μιας μικρής χριστιανής για να χρησιμοποιήσουν το αίμα της για τα άζυμα του Πάσχα. Τελικά αποδείχτηκε ότι οι φήμες ήταν ανυπόστατες, καθώς η δολοφονημένη κοπέλα ήταν η Εβραία Ρουμπίνα Σάρδα.³⁴⁷ Επιθέσεις κατά των Εβραίων έγιναν και άλλες πολλές: το 1821 στην Τρίπολη μετά την άλωση της πόλης, το επεισόδιο του 1847 στην Αθήνα κατά του Εβραίου ντον Δαβίδ Πατσιφίκο και το 1931 ο εμπρησμός της εβραϊκής συνοικίας στο Κάμπελ της Θεσσαλονίκης.³⁴⁸ Τα αίτια της εχθρότητας κατά των Εβραίων οφείλονται κατά κύριο λόγο σε πολιτικές-οικονομικές αντιζηλίες και ανταγωνισμούς. Στην περίπτωση π.χ. των Εβραίων στην Κέρκυρα, ανάμεσα στις αιτίες κατηγορίας τους για τη δολοφονία της μικρής κοπέλας εμφανίστηκε και η θέση κάποιων τοπικών πολιτικών ομάδων με σκοπό τη μη συμμετοχή Εβραίων στις δημοτικές εκλογές.³⁴⁹

Αιματηρά επεισόδια εναντίον τους στην Ελλάδα εκτυλίχτηκαν και με το κάψιμο του Ιούδα, έθιμο που τελούνταν τη Μεγάλη Πέμπτη και με το οποίο αποδίδονταν στους Εβραίους όλα τα στοιχεία του Ιούδα: η προδοσία, η φιλαργυρία, η περιπλάνηση και η θεοκτονία. Ο Bernard Pierron στη μελέτη του για τις σχέσεις ανάμεσα σε Εβραίους και Χριστιανούς στην Ελλάδα από το 1821 ως το 1945 κατέγραψε 34 περιπτώσεις συκοφαντίας του αίματος μεταξύ 1840-1932.³⁵⁰ Σε παράθεμα της Φ. Αμπατζοπούλου ενός αποσπάσματος του Β. Pierron, αναφέρεται το εξής όσον αφορά την επικρατούσα κατάσταση στη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας: «Το βάρος της παράδοσης είναι τόσο ισχυρό ώστε τη Μεγάλη Παρασκευή να

³⁴⁵ R. Hilberg, *ό.π.*, σ. 9

³⁴⁶ G. L. Mosse, *ό.π.*, σ. 113-114

³⁴⁷ Φ. Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμώ ...*, *ό.π.*, σ. 23-24

³⁴⁸ *στο ίδιο*, 22

³⁴⁹ Ευτυχία Αμιλήτου, «Έρωτας και θάνατος στο γκέττο. Η άλλη Ζάκυνθος του Γρηγορίου Ξενόπουλου», στο *Νέα Εστία*, Έτος 75^ο, τ. 150^ο, τχ. 1738, Οκτώβριος 2001, σ. 419

³⁵⁰ Η διατριβή του Bernard Pierron έχει τον τίτλο *Juifs et Chrétiens de la Grèce moderne. Histoire des relations intercommunautaires de 1821 a 1945*, L' Harmattan, Παρίσι 1996

παράγεται ένα είδος ταύτισης του πιστού με τον Εσταυρωμένο, μέσα από την οποία ο πιστός γίνεται ο ίδιος μάρτυς και πάσχων, προβάλλοντας στο πλαίσιο της καθημερινότητάς του, την ευθύνη για τα πάθη του στον Άλλο, τον σταυρωτή του Ιησού, τον Εβραίο» και αποκαλεί το φαινόμενο αυτό «τραυματισμό του Πάσχα». (σ. 79)³⁵¹

Η κατηγορία των Εβραίων ως θεοκτόνων μπορεί επίσης να συσχετιστεί με το μηχανισμό της αποδιοπόμησης. Στην περίπτωση αυτή ο χριστιανικός κόσμος κατασκεύαζε στο πρόσωπο του Εβραίου έναν ένοχο όχι μόνο για εγκληματικές πράξεις, αλλά και γενικότερα για κάθε είδους κρίσεις. Ο Εβραίος, λοιπόν, γινόταν αποδιοπομπαίος τράγος, αλλά ήταν απαραίτητες και κάποιες προϋποθέσεις. Πρώτα απ' όλα χρειαζόταν η ύπαρξη μιας βαθιάς κοινωνικής κρίσης. Η κρίση αυτή ήταν φανερή στη Γερμανία, όπως και στην Ευρώπη. Κατά δεύτερον έπρεπε να εντοπιστεί η αιτία του κακού και συνεπώς να αποδοθούν κατηγορίες στους υπεύθυνους. Για να γίνει κάτι τέτοιο έπρεπε επίσης να επιλεχθούν τα κατάλληλα θύματα που αναπαριστούσαν τον Άλλο, τον ξένο. Τα θύματα αυτά ήταν οι Εβραίοι. Στη Γερμανία οι κατηγορίες εναντίον τους αποσαφηνίστηκαν ευθέως με τα σημεία διαφοράς να γίνονται σημεία θυματοποίησης: ήταν συνωμότες σύμφωνα με τα "Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών", ήταν μειονότητα αφομοιωμένη και ενσωματωμένη με θέσεις-κλειδιά στην γερμανική κοινωνία και παράλληλα με διαφορετικό θρήσκευμα.³⁵² Στο σημείο αυτό θεωρώ σκόπιμο να εκφράσω την άποψη πως είναι λάθος να πιστεύουμε ότι ο αντισημιτισμός οφείλεται σε οικονομικές κρίσεις, και ότι αναδύεται μόνο τότε. Απλά οι οικονομικές ή όποιου άλλου τύπου κρίσεις φανερώνουν πιο άμεσα τον αντισημιτισμό των ανθρώπων και τον ενεργοποιούν, πολλές φορές ακραία, απέναντι πλέον σε μια φυλή.

◆ Η φυλετική απεικόνιση του Εβραίου

Στη "Νέα Ευρώπη" προς το τέλος του 1942 και όλο το 1943 η ναζιστική γλώσσα διαφοροποιείται ουσιαστικά, όπως και οι εικόνες του Εβραίου. Για να δούμε αυτή τη σταδιακή εξέλιξη, θα ξεκινήσω από το τελευταίο εξάμηνο του 1942. Αφορμή για την κίνηση αυτή μου έδωσαν κάποιες κατά σειρά δημοσιεύσεις για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης (στην ουσία ο Εβραίος γίνεται ξεχωριστή κατηγορία ανάλυσης) του Θεσσαλονικιού Ν. Καμμένου, όπως προανέφερα. Ο γράφων, προσπαθώντας να αναλύσει τους Εβραίους, ανατρέχει σε περιγραφές των εξωτερικών τους χαρακτηριστικών και των προσώπων του. Αναφέρεται λοιπόν, σε μια μικρή νεαρή κοπέλα γράφοντας: *«Ήταν δε τύπος σημιτικής καλονής το κορίτσι εκείνο.. Η μύτη ήταν ελαφρά μα πολύ ελαφρά γρυπή ώστε να προδίδεται η*

³⁵¹ Φ. Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμώ ...*, ό.π., σ. 199

³⁵² Τον μηχανισμό της αποδιοπόμησης αναλύει ο Rene Girard στο *Le bouc emissaire*, Grasset, Παρίσι 1992. Εδώ οι παρατηρήσεις αντλούνται από το σύγγραμμα της Φ. Αμπατζοπούλου, *Η γραφή και η Βάσανος ...*, ό.π., σ. 191-194

σημιακή καταγωγή. Η ανάφλεξις του πρόωρου ερωτισμού προδίδονταν συγχρόνως κι' από τον βαθυκόκκινο κύκλο που περιέγραφε τα μάτια εκείνα».³⁵³ Η εικόνα του Εβραίου ήταν συγκεκριμένη. Μπορούσε άνετα κάποιος να τον αναγνωρίσει, απλά και μόνο παρατηρώντας τον. Δεν μπορούσε να είναι ξανθός και με γαλάζια μάτια` δε γινόταν. Ο εκγεραμισμένος άγγλος φιλόσοφος Χιούστον Στιούαρτ Τσάμπερλεν, στο έργο του ' Τα θεμέλια του 19^{ου} αιώνα' 1899 (Die Grundlagen des xix Jahrhunderts), τόνισε ότι τα γνωρίσματα αυτά (ψηλός, ξανθός, μπλέ μάτια) μόνον ένας άριος είχε τη δυνατότητα να φέρει.³⁵⁴ Ο Εβραίος σύμφωνα με τα φυλετικά στερεότυπα έπρεπε να είναι μελαχρινός και η Εβραία, όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα να έχει παράξενα μάτια.

Το άλλο θέμα που ο συγγραφέας θίγει στο απόσπασμα αφορά την εβραϊκή μύτη και το σχήμα της. Ο Γερμανός φιλόσοφος Carl Gustav έγραψε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα για τις γαμφές μύτες ως ένα εβραϊκό χαρακτηριστικό. Η 'Εβραϊκή μύτη' που επρόκειτο να παίξει τόσο σημαντικό ρόλο στον χαρακτηρισμό του εβραϊκού στερεότυπου, χρονολογείται από τον 18^ο αιώνα, όταν την περιέγραψε ο Johann Schudt από την Φρανκφούρτη στο έργο του 'Εβραϊκές ιδιομορφίες' (Judische Merkwurdigkeiten, 1711). Ο αρχαιολόγος Winckelmann αναφέρθηκε σε αυτήν το 1764 και την αντιπαρέθεσε με την συμμετρία της ελληνικής. Η ιδέα όμως της 'εβραϊκής μύτης' εισήλθε στην κοινή συνείδηση επίσης από μια άλλη, ίσως πιο δραστική κατεύθυνση, ως αποτέλεσμα δηλαδή των πολλών και διάφορων καρτούν το 1753-1754, τα οποία εκδόθηκαν γύρω από την προσπάθεια να χειραφετηθούν οι Εβραίοι στην Αγγλία. Το 'Εβραϊκό ράμφος', όπως αυτό το μέτρο το 1753 έγινε δημόσια γνωστό, έσπρωξε τον Εβραίο στο κέντρο της προσοχής. Και ενώ λοιπόν, ωρρίτερα οι Εβραίοι απεικονίζονταν όπως πραγματικά ήταν, τώρα παρουσιάζονταν ως βρώμικοι, με μεγάλες μύτες και μοχθηρά μάτια. Ο Hogarth το 1754 δημοσιοποίησε αυτή την εικόνα του Εβραίου. Τον ακολούθησαν ο Rowlandson, ο Gillray και ο Cruikshonk.³⁵⁵

Η μύτη είναι, πραγματικά, το πιο περίβλεπτο και προεξέχων τμήμα του προσώπου, και η απομόνωσή της ως ξεχωριστό μέρος δε θα έπρεπε να μας εκπλήσσει. Ο Lavater είχε αναπτύξει μια ολόκληρη θεωρία γι' αυτές ανάλογα με το σχήμα και τη μορφή τους. Έτσι οι ανασηκωμένες μύτες σκιαγραφούσαν ένα άτομο με χολέρα, οι κοντόχοντρες δήλωναν προνοητικότητα και σύνεση και όσες έκλιναν προς τα κάτω έδειχναν έναν άνθρωπο με αναισθησία και σκληρότητα. Οι φρενολόγοι μάλιστα χρησιμοποίησαν αυτή την ταξινόμηση κάνοντας διάκριση ανάμεσα σε ρωμαϊκές και ελληνικές μύτες από τη μια και σε εβραϊκές από την άλλη. Οι πρώτες υποδείκνυαν τον κατακτητή, τον άνδρα της λεπτότητας και της

³⁵³ "Ν. Ευρώπη", 15 Νοεμβρίου 1942, αρ. φύλλου 501, σ. 1

³⁵⁴ Στ. Πέιν, ό.π., σ. 58

³⁵⁵ G. L. Mosse, ό.π., σ. 28-29

ευγένειας. Αντίθετα στην εβραϊκή μύτη διαγραφόταν ένας επιφυλακτικός, δύσπιστος και ύποπτος χαρακτήρας.³⁵⁶

Η φρενολογία επίσης – ευρέως διάσημη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι., ιδιαίτερα στην Αγγλία, τη Γαλλία και τις Η.Π.Α. – έριξε το βάρος της στο δόγμα της φυλής. Η ίδια υποστήριξε φυλετικά στερεότυπα. Έτσι ένα γνωστό περιοδικό στο Βερολίνο ξεκαθάρισε το 1935: «Τα πρόσωπα είναι σαν ένα βιβλίο η φρενολογία μπορεί να διαβάσει τις γραμμές του»³⁵⁷. Τα φυλετικά στοιχεία επομένως έπαιζαν σημαντικό ρόλο στα ναζιστικά στερεότυπα περί Εβραίων.

Στην πραγματικότητα λοιπόν, ο ρατσισμός απαίτησε και απέκτησε μια θεωρητική βάση μόνο στο 19^ο αιώνα. Οι ρατσιστές του 19^{ου} αιώνα εξήγησαν καθαρά ότι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καλά ή άσχημα, ήταν το προϊόν ή το παράγωγο των φυσικών χαρακτηριστικών. Οι φυσικές συμπεριφορές δεν άλλαζαν οι κοινωνικές παρέμεναν επίσης αμετάβλητες³⁵⁸. Γι' αυτό στα μάτια του αντισημίτη, οι Εβραίοι έγιναν μια φυλή.

Η «φυλή» αυτή συγκέντρωνε πάνω της τα γνωρίσματα που αφορούσαν το σώμα, αλλά και το αίμα. Την περίοδο που ο φυλετικός λόγος βρισκόταν σε άνθιση, ο Εβραίος άρχισε να συνδέεται με την αρρώστεια. Η συζήτηση τώρα στράφηκε γύρω το θέμα της φυλετικής καθαρότητας. Αναφερόμενος ο Ν. Καμμένος στην άφιξη των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη το 1492 γράφει: «Η Σαλονίκη είχε το ατύχημα να δεχθεί το μεγαλύτερο ποσοστό. Άνω από εκατό χιλιάδες Εβραίοι, ρυπαροί και ρακένδυτοι, πειναλέοι, νηστικοί και απένταροι ενεβράσθησαν κάποια αποφράδα ημέρα του Σεπτεμβρίου του 1492 στην ακτή της νύμφης του Θερμαϊκού»³⁵⁹. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η εικόνα τους ήταν παρόμοια: «όλοι ήσαν πτωχοί, πάμπτωχοι. Ζούσαν σε καλύβες και τρώγλες... Ήταν όλοι τους γενικά ρυπαροί σε βαθμό απερίγραπτο... Άλλο γνώρισμα τους ήταν και ένα είδος λέπρας που διακοσμούσε κατά τρόπον αποφασιστικόν τα κρανία όλων...»³⁶⁰ Στο παραπάνω απόσπασμα διαφαίνεται ότι το σώμα του Εβραίου είχε σημάδια που δήλωναν δερματική ασθένεια και αυτή ήταν η λέπρα. Από τα σπίτια τους επίσης και γενικότερα από το περιβάλλον τους έβγαινε μια άσχημη μυρωδιά, «μια βαριά απόπνοια»³⁶¹. Η περίπτωση αυτή μας θυμίζει τον εγκλεισμό. Τα κελιά των φυλακών και γενικά τα κλειστά ιδρύματα αποπνέουν μια περίεργη μυρωδιά. Ο παρεκκλίνων π.χ. που

³⁵⁶ στο ίδιο, σ. 29

³⁵⁷ στο ίδιο, σ.29 - 30

³⁵⁸ R. Hilberg, *ό.π.*, σ.13

³⁵⁹ *Ν. Ευρώπη*, 15 Αυγούστου 1942, αρ. φύλλου 423, σ.3

³⁶⁰ στο ίδιο, 12 Αυγούστου 1942, αρ. φύλλου 420, σ.1

³⁶¹ στο ίδιο, 29 Αυγούστου 1942, αρ. φύλλου 434, σ.1

κρατιέται εκεί είναι ένα άτομο που η κοινωνία το περιθωριοποιεί και ο εγκλεισμός γίνεται στόχος απόκρυψης της ενοχλητικής διαφοράς³⁶².

Όσον αφορά το θέμα της μυρωδιάς, είναι χαρακτηριστικό ότι συνδεόταν πάντοτε με τη φυλή, και οι Εβραίοι, όπως επίσης και οι μαύροι 'διακατέχονταν' από παράξενες οσμές, ακόμη και κατά το Μεσαίωνα. Στον 19^ο αιώνα, οι άθλιες συνθήκες στα ανατολικά ευρωπαϊκά γκέττο και στις εβραϊκές συνοικίες της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης παρήγαγαν αηδιαστικές και αποκρουστικές μυρωδιές³⁶³. Η σύνδεση ανάμεσα στη φυλή και τη μυρωδιά ουσιαστικά εξαπλώθηκε προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Ήταν τότε που ο Βιολόγος Gustav Jaeger σκέφτηκε ότι η «εβραϊκή μυρωδιά» ήταν ιδιαίτερα δυσάρεστη και ότι κάθε Εβραίος θα μπορούσε ν' αναγνωρισθεί από την οσμή του³⁶⁴. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Εβραίος δεν ήταν μόνο ένα μίasma, αλλά εμφανιζόταν και ως μίasma, γιατί έτσι έπρεπε να συμβεί. Στην «N. Ευρώπη» εκφράζεται καθαρά ότι: «Ο Εβραϊσμός αποτελεί φαινόμενο μολυσμού ο οποίος επιδρά μεταδοτικώς».³⁶⁵ Το παράδοξο της όλης υπόθεσης είναι ότι οι άνθρωποι συνέδεσαν αυτές τις παραμορφωτικές επιδράσεις όχι με την ενδημική φτώχεια μέσα στην οποία ζούσαν οι Εβραίοι, αλλά με την «έμφυτη ακαθαρσία» την φυλή τους. Ο λόγος περί φυλετικής καθαρότητας στη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα υποστήριξε ακριβώς από το διαχωρισμό ανάμεσα στον «καθαρό» Άριο και τον «ακάθαρτο» Γερμανό Εβραίο. Ακόμη πιο συγκεκριμένα ο ίδιος ο Χίτλερ συνέδεσε τους Εβραίους με την αρρώστια και μάλιστα με την σύφιλη, η οποία με τη σειρά της είχε άμεση σχέση με τη σεξουαλική πράξη. Η σύφιλη είχε σαν αποτέλεσμα τον δηλητηριασμό του αίματος και οι «σάπιοι καρποί αυτής της αρρωστημένης οικονομικής επιχείρησης»³⁶⁶ είχαν ήδη αρχίσει να αναπαράγονται. Φορείς της σύφιλης ήταν οι Εβραίοι. Το ζήτημα αυτό είχε εξελιχθεί πραγματικά σε ψύχωση, ιδιαίτερα αν σκεφτούμε ότι ο Χίτλερ θεωρούσε τους Εβραίους ως εμπόρους λευκής σαρκός, ενώ δεν έλειπαν και περιγραφές του τύπου ότι άριες, φυλετικά καθαρές γυναίκες ξελογιάζονταν από Εβραίους. Τέτοια ήταν η υπόθεση του μυθιστορήματος του Artur Dinter, Αμαρτία κατά του αίματος (Die Sunde widerday Blut) που κυκλοφόρησε στη Γερμανία το 1918³⁶⁷.

Ο Εβραίος όμως δεν ήταν μόνο «Βρώμικος». Συνδεόταν και με τα «Βρώμικα» πράγματα κυριολεκτικά: «...οι βαννασότερες εργασίες ανετίθετο σε Εβραίους. Αυτοί ήταν

³⁶² Φ. Αμπατζοπούλου, *Η γραφή και η Βάσανος ...*, ό.π., σ.159

³⁶³ G.L. Mosse, ό.π., σ.110 – 111

³⁶⁴ στο ίδιο, σ.111 - 112

³⁶⁵ «N. Ευρώπη» 20 Φεβρουαρίου 1983, αρ. φύλλου 582, σ.3

³⁶⁶ Α. Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, ό.π., τ.Α', σ.318

³⁶⁷ Ο Χίτλερ έγραψε για την μόλυνση της αρίας φυλής: «Αυτή η μεταδοτική μόλυνση του αίματος μας ...εφαρμόζεται σήμερα συστηματικά από τον Εβραίο. Συστηματικά αυτά τα παράσιτα με τα μαύρα μαλλιά, που ζούν σε βάρος του λαού μας. Βρωμίζουν τις άπειρες νέες μας και προξενούν έτσι καταστροφές που τίποτα σ' αυτόν τον κόσμο δεν θα μπορούσε να συγκριθεί μαζί τους». Βλ. *Ο Αγών μου*, ό.π., τ.Β', σ. 197

αποκλειστικά αχθοφόροι, σκουπηδιάρηδες και εκκενωτοί βάθρων»³⁶⁸. Συσχετίζονταν επίσης και με τα «βρώμικα» επαγγέλματα ως προς τον τρόπο με τον οποίο κατάφερνε να φτάσει σε αυτά: «Οι Δε Εβραίοι εννοούσαν να εκμεταλευθούν την εργασία του άλλου, μέχρι αποστραγγίσεως. Χωρίς μια τόσο αιματηρή και εξαντλητική εκμετάλλευσιν πως θα μπορούσαν να δημιουργηθούν οι τεράστιες περιουσίες των Εβραίων της Σαλονίκης, ώστε σε βραχύτατο χρονικό διάστημα να μεταμορφωθούν από ψωριώτες και πειναλέοι που ήταν για όλη τους τη ζωή σε εκατομυριούχους μεγαλοκτηματίες;»³⁶⁹ Στην προκειμένη περίπτωση ο Εβραίος δεν παρουσιάζεται να καταναλώνει ανθρώπινο αίμα μόνο σε τελετουργικές θυσίες, όπως αναφέραμε, αλλά και μεταφορικά ως εκατομυριούχους μεγαλοκτηματίας και τοκογλύφος εκμεταλλεύεται τον άλλο ρουφώντας το αίμα του. Όλη λοιπόν, αυτή η ακαθαρσία, σύμβολο της οποίας ήταν ο Εβραίος που γεννιόταν, αναπτύσσονταν και δρούσε σε μια υγιή κοινωνία, δεν μπορούσε παρά να θεωρηθεί ως μια απειλή λόγω των παραμορφωτικών συνεπειών που προκαλούσε. Το στοιχείο της μεταφορικής και παράλληλα κυριολεκτικής εκκαθάρισης προβάλλεται πολύ πιο αναλυτικά μέσα από άρθρο, που γράφτηκε αμέσως μετά τον εγκλεισμό των Εβραίων σε γκέττο και με τον τίτλο: ΑΛΛΟΤΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ. Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΕΚΚΑΘΑΡΙΖΕΤΑΙ. ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟΝ ΑΙΣΧΟΣ. Το κείμενο έφερε την υπογραφή ΣΑΛΟΝΙΚΙΟΣ: «Η Θεσσαλονίκη, δεύτερη τότε πρωτεύουσα και πρώτη εκ ευρωπαϊσμού πόλις της αχανούς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήτο Εβραιοπόλις. Το πολυτάραχον και ύφαλον γένος την ανετάρρασε με τον θόρυβον του, την εβρώμιζε με την ακαθαρσία του, την εμίανε με την προστυχίαν του και την απομυζούσε με τη βουλιμιώσαν αρπακτικότητά του. Το εβραιοπάζαρο πάλι ήταν ο κατ' εξοχήν αντιπροσωπευτικός τύπος της αθλιότητος της ελεεινής φυλής... Οι δημαρχιακοί κλητήρες, που ήσαν ενταλμένοι με την τήρησιν της καθαριότητος, δεν επερνούσαν καν από εκεί και έλεγαν ότι άφηναν τους τσιφούτηδες να ψωρήσουν μέσα στην ίδια την βρώμα των».³⁷⁰ Αυτά τότε, λέει ο συγγραφέας. «Αλλά και αργότερα όταν η Θεσσαλονίκη ήλλαξε κυρίως δεν ήλλαξε και πολύ όψιν. Ως από μηχανής θεός εφάνη τότε η μεγάλη πυρκαγιά του 1917.. Όλαι αι παλαιαί εβραιοκαί εστίαί της κεντρικής πόλεως και το άθλιον εβραιοπάζαρον μαζί κατεστράφησαν από τας φλόγας.. Αλλά ματαίως επιστεύθη ότι η κεντρική Θεσσαλονίκη είχε απαλλαγεί από το πολυθόρυβον και ακάθαρτον στοιχείον. Και αίφνης. Η κονκάρδα με τα χρώματα της καραντίνας εχώρισε τα πρόβατα από τα ερίφια... τα κίτρινα πεντάλφα και οι μαύραι επιγραφαί και οι χωριστοί συνοικισμοί κρατούν εις απόστασιν και εξουδετερώνουν την εβραιοκήν υπουλότητα και εκμετάλλευσιν και κακοποιάν...»³⁷¹

³⁶⁸ «Ν. Ευρώπη», 12 Αυγούστου 1942, ό.π.

³⁶⁹ στο ίδιο, 4 Σεπτεμβρίου 1942, αρ. Φύλλου 499, σ.1

³⁷⁰ στο ίδιο, 5 Μαρτίου 1943, αρ. Φύλλου 593, σ.1,3 Ιδιοκτήτης αυτής της εφημερίδος το 1943 ήταν ο Πολλάτος.

³⁷¹ στο ίδιο

Διαβάζοντας κανείς το παραπάνω δημοσίευμα έρχεται κατά πρώτον αντιμέτωπος με μια Εβραϊούπολη» τη Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη αναταραζόταν από τους ακάθαρτους και μιαιρούς Εβραίους. Ακόμη και το εβραιοπάζαρο έμοιαζε να αποτελεί ένα είδος γκέττο, μια απαγορευμένη περιοχή από την οποία δεν περνούσαν ούτε και εκείνοι που είχαν αρμοδιότητα να την καθαρίσουν. Αλλά και πάλι, όταν η πόλη δεν βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία, παρέμενε μια Εβραϊούπολη. Μέσα σε μια τρομερή όψη "ακαθαρσίας" η πυρκαγιά του 1917 λειτούργησε κατά τον συγγραφέα ως καθαρτικό, ήρθε ως «από μηχανής θεός». Πολύ πιο καθοριστική όμως εμφανίζεται η επέμβαση του Γ' Ράιχ το οποίο, με την καθιέρωση του κίτρινου αστεριού, θέλησε να προλάβει το κακό και να ξεχωρίσει έτσι το ακάθατο από το καθαρό, το βρώμικο από το υγιές. Αυτός ήταν ο στόχος του Γ' Ράιχ, να επιβάλλει την τάξη, διώχνοντας το χάος. Το υποστήριξε μάλιστα πολύ χαρακτηριστικά: *«Ο Εβραϊσμός αποδεικνύεται άπαξ έτι η ενσάρκωση του κακού, ως ο κακός δαίμων της καταπτώσεως και ως φορέας ενός διεθνούς χάους, καταστροφής του πολιτισμού»*³⁷². Οι ναζί ήρθαν ως θεραπευτές ενός «απόλυτου κακού» και φρόντιζαν να το τονίζουν συνέχεια: *«Για τη ριζική θεραπεία επιβάλλεται η χειρουργική επέμβασις που θα απαλλάξει τη Σαλονίκη από το κοινωνικό αυτό καρκίνωμα»*³⁷³. Οι Εβραίοι λοιπόν δεν αποτελούσαν εγγύηση για τη φυλετική καθαρότητα. Ήταν καρκινώματα μέσα στην ίδια την κοινωνία και μόνο με χειρουργική επέμβαση μπορούσαν να αποκοπούν και να εξαλειφθούν. Η χειρουργική επέμβαση, που στην ουσία ισοδυναμεί με το θάνατο, συνδυάζεται και με τις εκφράσεις του Χίτλερ που έδιναν στον Εβραίο την εικόνα του παράσιτου και του ζώφιου. Τα ζώφια έπρεπε να εξοντωθούν. Η καλύτερη λύση ήταν το εντομοκτόνο Zyklon B.

Οι Εβραίοι όμως ως καρκινώματα ήταν εξαιρετικά «επικίνδυνου» γιατί σύμφωνα με τη ναζιστική ιδεολογία ήταν και αιμομίκτες. Η παραδοχή αυτή ήταν ουσιώδης για τους ναζί, καθώς για τους ίδιους το εβραϊκό αίμα ήταν «εκ φύσεως ακάθατο»: *«Είναι γεγονός ότι στους Εβραίους επικρατεί η αιμομειξία στον πιο απεριόριστο βαθμό;...Αναμφισβήτητα. Αλλά δεν είναι γεγονός ότι ο εκφυλισμός προκαλεί ως άμεσον εκδήλωσιν του το ασθενικόν του οργανισμού και την διαστροφήν την ψυχικήν και την εγκεφαλικήν; Η διαστροφή αυτή δεν εκδηλώνεται σε ζητήματα σεξουαλικά; Και αυτό δεν το αρνείται κανείς...»*³⁷⁴ *«Τόσον η διαρκής διαβίωσις των μέσα στην ακαθαρσία όσον και οι αιμομικτικοί γάμοι των έφερον ως συνέπειαν τους Εβραίους ως φορείς των μολύνσεων και όλων των επιδημιών. Άλλη συνέπεια υπήρξε να έχουν όλοι οι Εβραίοι ως γενικόν γνώρισμα των την καχεξία, την αναιμίαν και γενικά όλα τα*

³⁷² στο ίδιο, 20 Φεβρουαρίου 1942

³⁷³ στο ίδιο, 23 Σεπτεμβρίου 1942, αρ. φύλλου 455, σ. 1

³⁷⁴ στο ίδιο, 21 Νοεμβρίου 1942, αρ. φύλλου 506

στίγματα του εκφυλισμού, αναπόφευκτον αποτέλεσμα των αιμομικτικών ενώσεων»³⁷⁵. Για το ζήτημα του εκφυλισμού των Εβραίων είχε ήδη γίνει λόγος το 19^ο αι. Ο Γάλλος αριστοκράτης κόμης Αρθούρος ντε Γκομπινώ στο έργο του «Δοκίμιο περί της ανισότητας των ανθρωπίνων φυλών» υποστήριξε ότι οι Εβραίοι είχαν πέσει θύματα επιγαμίας. Ο Χ.Σ. Τσάμπερλεν εξέτασε αυτή την παρακμή κυρίως σε επίπεδο διανοητικό, ενώ ο Γάλλος κόμης Τζώρτζ Βάσερ ντε Λαπούζ επισήμανε στο βιβλίο του «κοινωνικές επιλογές» ότι όσοι προέκυψαν από φυλετικές επιμίξεις θα έπρεπε να εξοντωθούν³⁷⁶. Στη Βρετανία όμως η ανάπτυξη της ευγονικής με θεμελιωτή τον Άγγλο Βιολόγο Φράνσις Γκάλτον επεδίωκε την πνευματική, ηθική και βιολογική βελτίωση του ανθρώπινου είδους, πράγμα που σήμαινε την παύση γεννήσεων «ακατάλληλων» ατόμων και τη δημιουργία μιας καθαρής φυλετικής κοινωνίας³⁷⁷.

Η προσπάθεια αυτή άρχισε να πραγματοποιείται εκτενώς μετά το Μεγάλο Πόλεμο. Πέρα από τα 10 εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές που χάθηκαν, οι άνδρες που επέστρεψαν ζωντανοί κουβαλούσαν μαζί τους ψυχικά και σωματικά τραύματα από τις εμπειρίες του μετώπου. Άτομα διαλυμένα, κάποιοι αυτοκτόνησαν, κάποιοι το έριξαν στο πιστό, ενώ άλλοι ξέσπασαν στις γυναίκες και τα παιδιά τους, για να επιβάλλουν εκεί την εξουσία που δεν απέκτησαν. Μέσα σε μια ομολογουμένως, σκληρή πραγματικότητα το κράτος έμοιαζε ν' αναλαμβάνει έναν πατριαρχικό ρόλο. Κατά το Μεσοπόλεμο ο στόχος του δεν ήταν απλά να εξασφαλίσει υγιή σώματα, αλλά και να εγγυηθεί ότι δε θα επέτρεπε τη μόλυνση από ξένα, ακάθαρτα και άρρωστα στοιχεία³⁷⁸. Έτσι θεσμοθετήθηκαν μέτρα σε μια Γερμανία, όπου η ευγονική και η φυλετική υγιεινή κέρδιζαν σταδιακά έδαφος. Όταν οι εθνικοσοσιαλιστές ανήλθαν στην εξουσία, ο τελικός στόχος του Χίτλερ, η Volksgemeinschaft δεν αντικατόπτριζε την έννοια του έθνους απλά ως λαϊκής κοινότητας, αλλά μια κοινότητα πλήρως καθαρμένη φυλετικά. Η τελευταία έπρεπε να αυξηθεί, να βελτιωθεί και να διαφυλαχτεί. Για ν' αυξηθεί ενθαρρύνθηκαν οι γεννήσεις, η προστασία της μητρότητας και συνεπώς η απαγόρευση των εκτρώσεων. Και επειδή το έθνος «διέτρεχε κίνδυνο εκφυλισμού», η εθνική κοινότητα έπρεπε να βελτιωθεί ποιοτικά, δηλαδή βιολογικά. Η έμφαση στο βιολογικό παράγοντα ήταν πραγματικά μια από τις καινοτομίες της ναζιστικής πολιτικής. Ο γερμανικός πληθυσμός έγινε στόχος μιας ευγονικής εκστρατείας με σκοπό την αναπαραγωγή μιας υγιούς κοινωνίας και φυσικά μιας κυρίαρχης φυλής. Έτσι ομάδες

³⁷⁵ στο ίδιο, 12 Αυγούστου 1942

³⁷⁶ Στ. Πέιν, *ό.π.*, σ.56 - 58

³⁷⁷ G.L. Mosse, *ό.π.*, σ.73 - 75

³⁷⁸ Μ. Μαζάουερ, *Σκοτεινή Ήπειρος ...*, *ό.π.*, σ.88 - 89, 103 - 104

«εκφυλισμένες»³⁷⁹ όπως Εβραίοι, τσιγγάνοι, εγκληματίες, ακοινωνικοί, νοητικά ασθενείς έγιναν πυρά αυτής της εκστρατείας και ως το 1937 περίπου 200.000 άτομα στερώθηκαν³⁸⁰. Από τις στερώσεις το καθεστώς πέρασε στους μαζικούς φόνους με τη γνωστή μέθοδο της ευθανασίας, οι ειδικοί της οποίας μετά τη διακοπή της βρήκαν απασχόληση στα στρατόπεδα εξόντωσης. Το γερμανικό φυλετικό κράτος πρόνοιας είχε ως βασικό του στόχο τους Εβραίους. Αυτοί διαχωρίστηκαν από την «εθνική κοινότητα» μέσω πολλαπλών νομοθετικών ρυθμίσεων και η εξόντωσή τους αποτέλεσε την «τελική λύση» μιας κοινωνικής φιλοσοφίας βασισμένης στην προστασία των Volksgemeinschaft.

◆ Ο Εβραίος ως Μπολσεβίκος

Και ενώ λοιπόν, αυτές οι εικόνες του Εβραίου που παρουσιάστηκαν ως τώρα, εμφανίζονταν συχνά στο ναζιστικό προπαγανδιστικό τύπο, μια άλλη επίσης ήταν εξ' ίσου κυρίαρχη: εκείνη του Εβραίου μπολσεβίκου, υποκινητή της ρωσικής επανάστασης. Σε άρθρο στη "Νέα Ευρώπη" με τον τίτλο 'ΠΟΙΟΣ ΕΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕ ΤΗΝ ΜΠΟΛΣΕΒΙΚΙΚΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ' ο 'κίνδυνος' διακρίνεται καθαρά: «*Η Μπολσεβικική επανάσταση εις Ρωσίαν δεν προήλθεν αφ' εαυτής, αλλά είχε οργανωθεί συστηματικώς κυρίως από Ιουδαίους και είχε χρηματοδοτηθεί από την ιουδαικήν πλουτοκρατίαν των Ηνωμένων Πολιτειών.. Είς των κυριοτέρων χρηματοδοτών της Μπολσεβικικής αναρχίας εις την Σοβιετικήν Ένωσιν υπήρξεν ο πολυεκατομμυριούχος Ιουδο-αμερικανός Τραπεζίτης Γιάκομπ Ένρν Σίφ... Ο Σίφ ίδρυσε εις τας Η.Π. κανονικάς Σχολάς επαναστατικών πρακτόρων οι οποίοι απεστέλλοντο ως προπαγανδιστάς κυρίως δε εις Ρωσίαν*».³⁸¹ Η στερεότυπη εικόνα του Εβραίου-εχθρού που διατηρούσε ο Χίτλερ αντλούσε από τη μαρξιστική και τη διεθνιστική σοσιαλδημοκρατία που εν συνεχεία τη θέση της πήρε κατά ένα μέρος ο μπολσεβικισμός. Θα πρέπει εδώ να σκεφτούμε ότι τη στιγμή που η Ρωσική επανάσταση – με σκοπό την ευρωπαϊκή αν όχι την παγκόσμια επέκτασή της – κέρδιζε έδαφος με τους Μπολσεβίκους να κυριαρχούν, την ίδια περίοδο η Γερμανία έβγαινε ηττημένη από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, η ταπεινωτική συνθήκη των Βερσαλλιών την καθιστούσε χώρα ελεγχόμενη, ενώ δεν έλειπαν οι οικονομικές και πολιτικές κρίσεις. Για όλα αυτά στο στόχαστρο της ευθύνης βρέθηκαν οι Εβραίοι οι οποίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την μπολσεβικική επανάσταση, μια κατηγορία που εξαπλώθηκε σε όλες τις υπό ναζιστικό έλεγχο ευρωπαϊκές χώρες: «*Δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι όπισθεν του μπολσεβικισμού κρύπτεται ο Εβραίος: ο Εβραίος ο οποίος, υπό το προσωπείο*

³⁷⁹ Για τον Χίτλερ τα αποτελέσματα της διασταύρωσης των φυλών ήταν: α) κατάπτωση της στάθμης της ανώτερης ράτσας, β) φυσική και διανοητική επαναστροφή και σαν συνέχεια, εκφάνιση ως είδους μαρσαμού που τα συνεπακόλουθα του είναι αργά αλλά αναπόφευκτα» βλ. Α. Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, ό.π., σ.356

³⁸⁰ Στ. Πέιν, ό.π. σ.281 - 282

³⁸¹ "Ν.Ευρώπη", 20 Δεκεμβρίου 1943, αρ. φύλλου 892, σ. 2

ενός αγαθού ανθρώπου, γνωρίζη να παραβιάζη τας θύρας και ο οποίος, αφού άπαξ εισέλθη, επιδίδεται εις δράσιν χωρίς να χάνη διόλου καιρόν».³⁸²

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι επαναστάσεις που ακολούθησαν μετά τον πόλεμο έδωσαν στους Εβραίους μεγαλύτερη ορατότητα απ' ότι είχαν πριν, και δεν προκαλεί έκπληξη ότι τα έτη 1918-1920 είδαν μια άνοδο του ρατσισμού οπουδήποτε ξεσπούσαν επαναστατικά κινήματα. Επιπλέον σε πολλούς Ευρωπαίους που ανήκαν στα μεσαία στρώματα, η επανάσταση στο σπίτι ήταν κομμάτι της νέας μπολσεβικικής επανάστασης στην οποία, για μια ακόμη φορά, οι Εβραίοι φάνηκαν να υπερισχύουν ανάμεσα στους αρχηγούς. Αρκετοί Εβραίοι έπαιξαν όντως ένα βασικό ρόλο στο πραξικόπημα των Μπολσεβίκων το Νοέμβρη του 1917, ανάμεσα σε άλλους οι Trotsky, Zinoviev, Kamerev, Radek και Uritzky.³⁸³ Ήταν επίσης αλήθεια ότι το 1918 ήταν ο πρώτος χρόνος που Εβραίοι μπήκαν σε ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, και ότι επρόκειτο για αριστερές κυβερνήσεις, παράγωγα επανάστασης στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη.³⁸⁴

Μετά το 1918 ήταν η Γερμανία που αποδείχτηκε πιο δεκτική στο ρατσισμό, τη στιγμή που η Αυστρία και η ανατολική Ευρώπη εμπλέκονταν ήδη. Οι Εβραίοι δεν κατηγορήθηκαν μόνο ως επαναστάτες, καθώς η παλιά εικόνα τους ως εκμεταλλευτών του καπιταλισμού παρέμενε ακόμη ζωντανή. Αυτοί οι Εβραίοι αντιμετώπιστηκαν ταυτόχρονα και με τις δύο μορφές-έναν μύθος που τους καταδίωκε από την χειραφέτησή τους και ο οποίος μετά τον πόλεμο μεταμορφώθηκε σε Εβραιο-καπιταλιστική-μπολσεβικική συνωμοσία, ενοποιώντας όλες τις παραπάνω δυνάμεις οι οποίες φαίνονταν να εμποδίζουν την εθνική απελευθέρωση. Ήταν σ' αυτό το σημείο που η συνωμοσία ενσωματώθηκε στα 'Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών'. Ο ανταποκριτής των Times του Λονδίνου στη Μόσχα δεν είχε καμιά αμφιβολία ότι οι φρικαλεότητες της μπολσεβικικής επανάστασης οφείλονταν σε εβραϊκή εκδίκηση και ανταπόδοση.³⁸⁵

Η πίστη σε μια εβραϊκή-μπολσεβικική συνωμοσία που κυριαρχούσε στη Ρωσία και που προετοιμάστηκε να καταλάβει το υπόλοιπο της Ευρώπης, εμφανίστηκε ξαφνικά σε κάθε έθνος. Στην Αγγλία, συγγραφείς όπως ο G. K. Chesterton και John Buchan γοητεύτηκαν από τέτοιες συνωμοσίες. Ακόμη και ο νεαρός Winston Churchill μίλησε για την 'σκοτεινή δύναμη της Μόσχας', στην οποία είχαν συγκεντρωθεί κοσμοπολίτες συνωμότες από τον υπόκοσμο των μεγαλουπόλεων. Η επίδραση ωστόσο τέτοιων φαντασιών ήταν αμελητέα σ' ένα έθνος που κέρδισε τον πόλεμο και δεν έχασε τη ισορροπία του (π.χ. Γαλλία). Στη Γερμανία όμως η

³⁸² στο ίδιο, 7 Ιουνίου 1943, αρ. φύλλου 686, σ. 3

³⁸³ Chuck Morse, «Jews and Communism», [http://www.chuckmorse.com/jews_and_communism.html], d.v. 15/04/2003

³⁸⁴ G. L. Mosse, *ό.π.*, σ. 177

³⁸⁵ στο ίδιο, σ. 178

ιδέα της Εβραίο-μπολσεβικικής συνωμοσίας καταδίωκε τη φαντασία πολλών άλλων εκτός από τον Χίτλερ, αλλά η πίστη του τελευταίου στα 'Πρωτόκολλα' επρόκειτο να είναι ολέθρια. Κατά τη διάρκεια της ρωσικής εκστρατείας στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο, για παράδειγμα, διέταξε την άμεση εκτέλεση κάθε συλληφθέντος Μπολσεβίκου πολιτικού κομμισσάριου, θεωρώντας τους αιχμή δόρατος για την Εβραίο-μπολσεβικική συνωμοσία.³⁸⁶

Ιδιαίτερα στην Πολωνία, με τα τρία εκατομμύρια Εβραίους, η παραπάνω αντίληψη ενεργοποιήθηκε με τον πόλεμο εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης το 1920. κατά τη διάρκεια της προέλασης των Πολωνικών στρατευμάτων στη Ρωσία, οι Εβραίοι στρατιώτες του πολωνικού στρατού απαγορεύτηκε να πολεμήσουν και κρατήθηκαν σε στρατόπεδα.³⁸⁷ Στη Ρουμανία, την Ουγγαρία και την Αυστρία, το 'εβραϊκό πρόβλημα' παρέμενε επίσης ισχυρό. Η Ουγγαρία γνώρισε την κομμουνιστική δικτατορία που επέβαλε ο Εβραίος Bela Kun. Οι Εβραίοι κομμουνιστές Kurt Eisner και Rosa Luxemburg έκαναν το ίδιο εν συντομία στη Βαυαρία. Εξαιτίας της κυριαρχίας λίγων Εβραίων, αρκετοί Ευρωπαίοι κατηγορήσαν άδικα όλους τους Εβραίους για την καταστροφή και τις άθλιες συνέπειες που ο κομμουνισμός προκάλεσε στις ζωές τους.³⁸⁸ Σταδιακά μάλιστα, τόσο στη Γερμανία όσο και στη Ρωσία οι ιδέες συνωμοσίας κατείχαν κεντρικό ρόλο. Αυτή τη φορά όμως στηρίζονταν όχι σε μια εβραίο-μπολσεβικική συνωμοσία, αλλά σε μια "Εβραίο-Σιωνιστική" ή "Εβραίο-κοσμοπολίτικη" συνωμοσία υποθετικά κατευθυνόμενη εναντίον κομμουνιστικών ιδεών της ισότητας και εναντίον του Γερμανικού και Ρωσικού έθνους.³⁸⁹ Ο ρατσισμός λοιπόν εκμεταλλεύτηκε κάθε ευκαιρία που βρέθηκε στο διάβα του και η μεγαλύτερη από αυτές ήταν τώρα πολύ κοντά. Ο Πόλεμος και η επανάσταση αποτέλεσαν το προοίμιο για τη μετατροπή της ρατσιστικής θεωρίας σε πράξη.

Ο ίδιος ο Χίτλερ αναφέρθηκε στο νόημα της μαρξιστικής θεωρίας και στον τρόπο που ενεργούσε πάνω σ' αυτό ο Εβραίος: «πλησιάζει τον εργάτη, διατεθειμένος υποκριτικά να συμπονέσει για την τύχη ή αντίθετα δήθεν αγανακτισμένος για την αθλιότητα και την φτώχεια που του έχουν επιβάλλει" ο Εβραίος κερδίζει έτσι την εμπιστοσύνη του εργάτη. Φροντίζει να σπουδάσει όλες τις συνθήκες... που απαρτίζουν τη ζωή του εργάτη και ξυπνάει σ' αυτόν τον ακατανίκητο πόθο να τις καλυτερεύσει. Η ανάγκη της κοινωνικής δικαιοσύνης που αγρυπνά πάντα στην καρδιά του Άρειου γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον Εβραίο που την μεταλλάζει σιγά-σιγά σε μίσος ενάντια σε αυτούς που είχαν καλύτερη τύχη και την κάνει να παίρνει μια φιλοσοφική χροιά ενώ θα μπορούσε απλά και μόνο να ήταν ένας

³⁸⁶ στο ίδιο, σ. 179

³⁸⁷ στο ίδιο, σ. 180

³⁸⁸ Chuck Morse «Jews and Communism», ό.π.

³⁸⁹ G. L. Mosse, ό.π., σ. 187

αγώνας κατά των κοινωνικών σφαλμάτων. Αλλά σκοπός των Εβραίων είναι να σταθεροποιήσει έτσι τις βάσεις της μαρξιστικής θεωρίας». ³⁹⁰ Στην ουσία ο Χίτλερ ήταν ένας αδαής που περιμάζεψε ό,τι γνώριζε από την παρατήρηση, το τυχαίο διάβασμα και τις συζητήσεις: δε διέθετε κάποιο θεωρητικό υπόβαθρο, αλλά μόνο γνώμες και προκαταλήψεις. Επιπλέον η πολιτική του ιδεολογία, πρώτα με τον περιορισμό της ελευθερίας στη Γερμανία και έπειτα με το θάνατο και την καταστροφή στην Ευρώπη, επηρεάστηκε βαθιά από τη ρωσική επανάσταση σε δύο θεματικές. Από τη μια τον βοήθησε στην απαίτησή του για δικτατορική δύναμη διδάσκοντας του τις τεχνικές χειρισμού του πλήθους και προμηθεύοντας τον με το μοντέλο του μονοκομματισμού, του ολοκληρωτικού κράτους. Από την άλλη, ο θρίαμβος του μπολσεβικισμού στη Ρωσία και οι προσπάθειές του για εδραίωση της επανάστασης στην Ευρώπη τον εφοδίασαν με μια δικαιολογία για τον εκ βαθέων αντισημιτισμό του και με το φάντασμα μιας Ιουδαίο - "κομμουνιστικής" συνωμοσίας για να εκφοβίσει τον γερμανικό πληθυσμό.

Θα δούμε τώρα πώς διαμορφώθηκε αυτή η εικόνα του Εβραίου στην ελληνική περίπτωση και συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη. Εδώ τα μέτρα άργησαν να εφαρμοστούν, παρόλο που ήδη στις 2 Οκτωβρίου 1941 ο Χίτλερ σε σύσκεψη επισήμανε στον Χίτλερ ότι οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη ήταν επικίνδυνοι λόγω διασύνδεσης με 'λεβαντίνους' και κατά συνέπεια υπήρχε φόβος άμεσης συμμετοχής τους στην αντίσταση. ³⁹¹ Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, πράγματι, έπαιξαν ενεργό ρόλο στην εξέλιξη της ελληνικής αριστεράς και συνέβαλαν τόσο στην πολιτική όσο και στην κοινωνική ζωή της πόλης. Στην Ελλάδα θεμελιωτής του σοσιαλισμού υπήρξε ο Αβραάμ Μπεναρόγια (1887 - 1979). Το 1901, έπειτα από συνεργασία με Εβραίους και Βούλγαρους σοσιαλιστές, έφτιαξε στη Θεσσαλονίκη την Εργατική Λέσχη και προχώρησε στην έκδοση της «Εφημερίδας του Εργάτου». Η Εργατική Λέσχη εξελίχτηκε στη γνωστή Φεντερασιόν ή τη λεγόμενη «Εργατική Σοσιαλιστική Ομοσπονδία». Το 1918 ο ίδιος συμμετείχε στην ίδρυση του Εργατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος και της Σοσιαλιστικής Ένωσης Ελλάδος (ΣΕΚΕ) στη Θεσσαλονίκη. Οι Εβραίοι επίσης συμμετείχαν στα πολιτικά δρώμενα, κάτι που στην ουσία έγινε μετά τους Βαλκανικούς πολέμους. Στον ευρύτερο νομό Θεσσαλονίκης κατά τις βουλευτικές εκλογές του 1915-1936 οι 47 υποψήφιοι ήταν Εβραίοι και ανήκαν σε όλες τις πολιτικές παρατάξεις, κατά βάση όμως στις ποικίλες εκφάνσεις του Κομμουνιστικού κόμματος. Ανάμεσα στους εκλεγθέντες βουλευτές όλο αυτό το διάστημα ήταν οι Μ. Κοφινάς, Χ. Κοέν, Δ. Ματαλών, Δ. Αλλαλούφ κ.ά. ³⁹²

³⁹⁰ Α. Χίτλερ, Ο Αγών μου, ό.π., τ.1, σ. 392-393

³⁹¹ Χ. Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα ..., ό.π., τ.2, σ. 303

³⁹² Εφ. Καθημερινή, 3 Μαρτίου 1996, ό.π., σ. 18-19

Λίγο αργότερα, την περίοδο της δεκαετίας του 1930, βγήκε στο προσκήνιο η σύνδεση των Εβραίων με τον κομμουνισμό. Η αφορμή δόθηκε στις 23 Ιουνίου 1931. Την ημέρα εκείνη κυκλοφόρησαν κάποιες φήμες σύμφωνα με τις οποίες η αντιπρόσωπος της Μακαμπί³⁹³ (εβραϊκή αθλητική και πολιτιστική οργάνωση) συμμετείχε σε σύσκεψη του Κομιτάτου, στη Σόφια, όπου και ελήφθη απόφαση για την αυτονόμηση της Μακεδονίας.³⁹⁴ Απευθείας οι φοιτητές με την Εθνική Παμφοιτητική Ένωσιν προχώρησαν στις πρώτες προκηρύξεις. Αξίζει να δούμε ένα απόσπασμα από την σχετική προκήρυξη που δημοσιεύτηκε στη εφημερίδα "Πρωία" στις 25 Ιουνίου 1931 και που παραθέτει ο Γιώργος Μαργαρίτης: «Οι άνθρωποι αυτοί, οι οποίοι προθυμοποιούνται να μετέχουν εις τας εθνικάς μας εορτάς δεν αφήνουν καμμίαν ευκαιρίαν χωρίας να δυσφημίσουν τα ιδεώδη μας, χωρίς να προσπαθήσουν να μας εξαφανίσουν από προσώπου γης. Οι Εβραίοι είναι εκείνοι, οι οποίοι ως κομμουνισταί συνεργάζονται μετά των κομιτατζήδων και σκάπτουν τον τάφον της Ελλάδος... Ελληνικό λαέ! Υψίστη υποχρέωσις σου είναι να αρχίσης ένα άγριον μπουκοτάρισμα εναντίον των Εβραίων...»³⁹⁵ Πράγματι, τις επόμενες ημέρες τα επεισόδια ξεκίνησαν, επεκτάθηκαν και στην πόλη της Δράμας, και κλιμακώθηκαν με τον εμπρησμό της εβραϊκής συνοικίας Κάμπελ και με ξυλοδαρμούς ανύποπτων Εβραίων. Τα γεγονότα συνέχισαν να επιδρούν. Σε συζήτηση που έγινε στη Βουλή στις 25 Ιουνίου έγινε αποδεκτό ότι οι κατηγορίες εναντίον του εθνικού συλλόγου της Μακαμπί ήταν αβάσιμες και ανυπόστατες.

Στην προκειμένη περίπτωση θα πρέπει να επισημανθούν κάποια βασικά στοιχεία. Βρισκόμαστε, όπως βλέπουμε, στο καλοκαίρι του 1931. Την περίοδο εκείνη ο αντισημιτισμός στην Ευρώπη δεν είχε ακόμη εξελιχτεί στη μορφή που θα αποκτούσε αργότερα. Πέραν τούτου οι ναζί εξέφρασαν τις θέσεις τους απέναντι στους Εβραίους, αλλά δεν είχαν ανέλθει ακόμη στην εξουσία. Κατά συνέπεια λοιπόν, και στη Θεσσαλονίκη δε διαμορφώθηκε κάποια συγκεκριμένη αντισημιτική θεωρία, η έλλειψη της οποίας συμπληρώθηκε από το εθνικιστικό οπλοστάσιο της εποχής εκείνης. Οι αρμόδιοι επομένως των αντιεβραϊκών οργανώσεων προσπάθησαν να περάσουν μια εικόνα του Εβραίου, όπως φαίνεται από το παραπάνω κείμενο, ως συνωμότη εναντίον της Μακεδονίας. Η συνωμοσία αυτή, προπύργιο της οποίας ήταν οι Εβραίοι, προερχόταν από Σλάβους και κομμουνιστές, μια διάκριση που τότε δεν ήταν αντιληπτή.³⁹⁶ Πάρα ταύτα η αντιεβραϊκή δραστηριότητα συνεχίστηκε ως το 1935 δήθεν για να αγωνιστεί απέναντι σε μια υποτιθέμενη εβραϊκή συνωμοσία που στόχευε να θέσει τη

³⁹³ Η Μακαμπί ιδρύθηκε στα τέλη του 1908. Θεμελιωτές της υπήρξαν οι Χάιμ Βενέτσια, Ααρών Πάρντο και Αβραάμ Ματαράσσο. Βλ. Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, εκδ. Θεμέλιο Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2001, σ. 237-239

³⁹⁴ Γιώργος Μαργαρίτης, «Η εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας. Ιδεολογία, κοινωνικές εντάσεις και συγκυρία», *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή ...*, ό.π., σ. 69-70

³⁹⁵ στο ίδιο, σ. 70

Θεσσαλονίκη και τους κατοίκους της κάτω από τον Βουλγαρικό έλεγχο.³⁹⁷ Αργότερα μάλιστα, η μετατροπή των αντιπάλων σε Βούλγαρους είχε ως άμεση συνέπεια τη σύνδεση του Εμφυλίου πολέμου με τον Μακεδονικό αγώνα. Η Βουλγαρία παρουσιαζόταν με τα εβραϊκά χαρακτηριστικά. Είχε πυκνά γένεια, μακρυνά μύτη, τσαρούχια και όλα τα συναφή που θύμιζαν κομιτατζή, αλλά και που ταυτόχρονα παρέπεμπαν στις αντισημιτικές γραφικές απεικονίσεις άλλων τόπων και παλαιότερων εποχών.³⁹⁸

Και στην γερμανοκρατούμενη Θεσσαλονίκη οι τοπικές στρατιωτικές υπηρεσίες, διαπιστώνοντας ότι η εβραϊκή συμμετοχή στην υπό εκκώλαψη αντίσταση ήταν πιθανόν ασήμαντη και μικρή, δε βιάστηκαν στις κινήσεις τους. Επί της ουσίας όμως στο σύνολό τους οι Έλληνες Εβραίοι εκτοπίστηκαν ως Εβραίοι και όχι ως κομμουνιστές. Αυτό δηλώνει άλλωστε και η ολοσχερής καταστροφή του εβραϊκού πληθυσμού. Στη Θεσσαλονίκη μάλιστα του 1941-1944 ο αντισημιτισμός εξακολουθούσε να βρίσκεται ανάμεσα στις κοινωνικές εντάσεις. Την περίοδο της κατοχής, μια περίοδο επανόδου των κρίσεων και πολλαπλών αναταραχών, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που έδωσαν τη συναίνεσή τους στο ναζιστικό καθεστώς, ενώ αρκετοί κράτησαν μια στάση ουδετερότητας στα γεγονότα. Με τη σειρά του ο κρατικός μηχανισμός αντιμετώπισε τα τελευταία μάλλον ως κανονικότητες και όχι ως κάτι ιδιαίτερο και σημαντικό. Κι' όσο για τη ναζιστική προπαγανδιστική στερεοτυπική εκστρατεία δεν μπορούσε παρά να είναι πετυχημένη, τη στιγμή που της είχε δοθεί η απαραίτητη συγκατάθεση στον κόσμο ενός νομιμοποιημένου ρατσισμού.

³⁹⁶ στο ίδιο, σ. 71

³⁹⁷ Steven Bowman, *ό.π.*, σ. 48-49

³⁹⁸ Βασίλης Κ. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στην Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου (1945-1949)*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 64

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Γενοκτονία των Εβραίων της Ευρώπης δεν ήταν και δεν είναι απλά ένα συμβάν, ένα ακόμη επεισόδιο στην ιστορία. Τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν το Ολοκαύτωμα, το καθιστούν μοναδικό. Οι ναζί θέλησαν να εξοντώσουν κάθε Εβραίο όπου κι' αν βρισκόταν, ανεξαρτήτου ηλικίας, φύλου, πίστης ή δράσης, και χρησιμοποίησαν μια μοντέρνα γραφειοκρατική οργάνωση για να εκπληρώσουν το σκοπό τους. Η "τελική λύση" αντιμετώπισε τους Εβραίους σαν ένα κοινωνικό-πολιτικό πρόβλημα που προϋπήρχε στον ευρωπαϊκό πολιτισμό εδώ και αιώνες. Τα συστατικά του ναζιστικού συστήματος, ο αντισημιτισμός, ο κοινωνικός δαρβινισμός, η γεωπολιτική της ανατολικής επέκτασης και ο αντιμαρξισμός έφτιαξαν μια ιδεολογία πολύμορφη και πανταχού παρούσα, όπως καθαρά διακρίνεται και μέσα από τα προπαγανδιστικά φύλλα της "Νέας Ευρώπης".

Ο ναζιστικός αντισημιτισμός ξεπέρασε πράγματι σε αγριότητα κάθε προηγούμενο. Η ρητορική της γενοκτονίας επιστράτευσε βιολογικές θεωρίες κατάλληλα τροποποιημένες και παραποιημένες ώστε ν' αποδειχτεί και επιστημονικά η ανωτερότητα της αρίας φυλής. Το ναζιστικό κόμμα μετέτρεψε σε πολιτική τις θεωρίες του ρατσισμού. Για το σκοπό αυτό άλλωστε ανασύρθηκαν και στερεοτυπικές εικόνες του Εβραίου, εικόνες που ήρθαν στην επιφάνεια μέσα από μια παράλογη προπαγάνδα. Σύμφωνα με αυτήν οι Εβραίοι ήταν υπαίτιοι για όλα τα δεινά της Γερμανίας, υποκινητές της σοβιετικής επανάστασης το 1918, καπιταλιστές, τοκογλύφοι, εγκληματίες, αιμομίκτες, μιάσματα, παράσιτα και φορείς ασθενειών.

Κατά συνέπεια λοιπόν, οι Εβραίοι δεν αποτελούσαν μια θρησκευτική κοινότητα από την οποία όποιος ήθελε μπορούσε να ξεφύγει με τη βάπτισή. Δεν είχαν επίσης δικό τους πολιτισμό, αλλά τρέφονταν από τον πολιτισμό άλλων λαών. Η κατά τον 19^ο αιώνα μάλιστα εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης και συγκεκριμένα του κλάδου της "ευγονικής" δημιούργησε ένα ψευδοεπιστημονικό φυλετικό λόγο σύμφωνα με τον οποίο τα σημεία διαφοροποίησης του Εβραίου ήταν κληρονομικά. Κάτι τέτοιο σήμαινε ότι είχε όλα αυτά τα στοιχεία που μετέτρεπαν τον ίδιο και τους ομοθρήσκους του σε αντι-φυλή. Είχαν επομένως "διαφορετικό αίμα", ακάθαρτο, επικίνδυνο και μόνο φαινομενικά εντάσσονταν στο ανθρώπινο είδος. Η αντισημιτική προπαγάνδα της "Νέας Ευρώπης" πρόβαλε αυτή την εικόνα πολύ έντονα. Στην προκειμένη περίπτωση θεωρώ ότι η μυστικότητα που χρησιμοποιήθηκε για την εφαρμογή της "τελικής λύσης" ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τη συνθηματική-μεταφορική γλώσσα, που με τόση δεξιοτεχνία χειρίστηκαν οι ναζί αλλά και όσοι συνεργάστηκαν μαζί τους. Η γλώσσα αυτή ήταν κομμάτι της πολιτικής του καθεστώτος και στόχευε τόσο στην παραπλάνηση των

θυμάτων όσο και στην απόκρυψη του τελικού σκοπού. Όντως στη "Νέα Ευρώπη" μπορεί κάποιος να διακρίνει τους περιέργους συνταγματικούς δεσμούς, τους κώδικες και τους νέους συνδυασμούς μέσα από τους οποίους η επιχείρηση της εξόντωσης παρουσιάζεται ως θεραπεία μιας ασθένειας που απευθύνεται αποκλειστικά και μόνο σε μια "φυλή": την εβραϊκή. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ο οικουμενικός χαρακτήρας του Ολοκαυτώματος. Αφορούσε σαφώς κατά κύριο λόγο τους Εβραίους που υπήρξαν και τα πρώτα θύματά του, αλλά έστρεψε τα βέλη του και σε άλλες ανθρώπινες ομάδες, ανάμεσα στις οποίες περιλαμβάνονταν Σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου και Ρομά (Τσιγγάνοι).

Η ιδιομορφία της γενοκτονίας ωστόσο βρίσκεται ακριβώς εδώ: Η ίδια είναι «το σύνδρομο μιας συλλογικής διανοητικής παθολογίας, μιας παθολογίας του συλλογικού Εγώ, που υποδηλώνει μια βαθιά κρίση ταυτότητας της ομάδας».³⁹⁹ Διαβάζοντας τα φύλλα της εφημερίδας παράλληλα με τα όσα διαδραματίστηκαν στη συνέχεια, αντιμετωπίζει κανείς το εξής παράδοξο της ναζιστικής ουτοπικής πολιτικής: Οι ναζί θέλησαν να επιβεβαιώσουν το εγώ τους μέσα από την εξόντωση του ξένου, του Εβραίου. Το θέμα βέβαια είναι ότι αυτός ο "Άλλος" υπήρχε και ζούσε στο εσωτερικό της ίδιας της Γερμανίας και φυσικά όλων των άλλων χωρών που βρέθηκαν στην κατοχή της. Ο ολοκληρωτικός πόλεμος, επομένως, των ναζί κατά των Εβραίων συνέβη στο εσωτερικό αυτών των κοινωνιών και άρα στράφηκε εναντίον τους. Το συμπέρασμα στο οποίο θέλω να φτάσω, κατά ένα μέρος, είναι ότι τελικά σ' αυτό τον πόλεμο καταστροφής των κοινωνιών, επί της ουσίας από τον εαυτό τους, ενεπλάκησαν όλοι. Κατά πόσον όμως αυτό συνδέεται με τον στερεοτυπικό λόγο περί Εβραίου που είναι τόσο διάχυτος στη "Νέα Ευρώπη";

Το στερεότυπο, ως εύπλαστο και διαχρονικό που είναι, μπορεί να χρησιμοποιηθεί κάθε στιγμή με οποιαδήποτε μορφή. Διαθέτει επίσης τη δυνατότητα να χωρίζει τον κόσμο και τους πολιτισμούς.⁴⁰⁰ Το στερεότυπο διχοτομεί το ίδιο το εσωτερικό της κοινωνίας, αναδεικνύει την ετερότητα ως ξένο σώμα και ταυτόχρονα ορίζει το ρόλο των υπόλοιπων μελών της. Το στερεότυπο π.χ. του Εβραίου ως "μιάσμα" απαιτεί και το αντίθετό του απέναντι π.χ. στον "υγιή" και "καθαρό" άριο Γερμανό. Ένας αντίστοιχου τύπου στερεοτυπικός λόγος αναπτύχθηκε και για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Η Θεσσαλονίκη προπολεμικά δε δέχτηκε μόνο τους Έλληνες πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής. Πλήθος Σεφαραδιτών Εβραίων προσφύγων της Ισπανίας κατέκλυσε την πόλη, αιώνες νωρίτερα, έπειτα από τους διωγμούς του 1492 και αποτέλεσε ως το 1912 την πλειοψηφία. Η Θεσσαλονίκη, ένα χώρος πολυεθνικός και σχεδόν κοσμοπολίτικος, έγινε τόπος

³⁹⁹ Ζ. Σεμελέν, *Άσπλοι απέναντι στον Χίτλερ...*, ό.π., σ. 248

⁴⁰⁰ Φ. Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμώ...*, ό.π., σ. 165-166

ανταγωνισμού και συμβίωσης διαφορετικών μεταξύ τους εθνοτικών ομάδων.⁴⁰¹ Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι οι ναζί είχαν ένα έρεισμα για να στηριχτούν και να στηρίζουν πάνω του τη φυλετική τους ιδεολογία, μια ιδεολογία που δεν έγινε πράξη ούτε ξαφνικά ούτε τυχαία, αλλά, εξαιτίας και των ιδιαίτερων συνθηκών, οδήγησε την κυρίαρχη ομάδα σε μια δίχως όρια, ανεξέλεγκτη και κατάλληλα οργανωμένη δολοφονία που μετατράπηκε σε πολιτικό σχέδιο εξόντωσης των Εβραίων της Ευρώπης.

Η "τελική λύση" του "εβραϊκού προβλήματος" δεν απέδειξε μόνο τον θρίαμβο του ρατσισμού στην πράξη, αλλά επίσης τη νίκη του στην πιο πλατιά διαδεδομένη ιδεολογία των καιρών. Οι Ευρωπαίοι Εβραίοι έγιναν παρίες. Οι άνθρωποι μπορεί ν' αρνήθηκαν ότι ήταν ρατσιστές. Στην πραγματικότητα χρησιμοποίησαν τη ρητορική και συχνά χαρακτήρισαν τους εχθρούς τους με όρους φυλετικούς. Από την άλλη οι ναζί ενεργοποίησαν τον ρατσισμό στην πιο ακραία εκδοχή του. Και όντως δικαιολογημένα αναρωτιέται κανείς αν οι άνθρωποι εκείνης της περιόδου γνώρισαν πραγματικά τους Εβραίους ή αν έμαθαν γι' αυτούς ακούγοντας και διαβάζοντας τα πάγια, αμετάβλητα και αρνητικά στερεότυπα τους, στη διαιώνιση των οποίων αναλώθηκε η ναζιστική προπαγανδιστική εκστρατεία. Ιδιαίτερα για τη "Νέα Ευρώπη", διαβάζοντάς την κανείς, μπορεί ν' αντιληφθεί ότι γινόταν μια προσπάθεια μετάδοσης μιας καθαρά υποκειμενικής φιλοσοφίας που στόχο είχε την παραπλάνηση των θυμάτων και κατά συνέπεια τη δημιουργία μιας παθητικής στάσης και μιας αδράνειας για εκείνους που υπήρξαν θεατές της γενοκτονίας. Άλλωστε και ο τίτλος της εφημερίδας αναφέρεται στην ουσία σε μια Ευρώπη καθαρμένη φυλετικά από όσους αποτελούσαν εμπόδιο στην "αναβάθμισή" της. Η μελέτη της "Νέας Ευρώπης" δίνει τη δυνατότητα παρουσίασης και ανάλυσης των στερεοτυπικών εικόνων του Εβραίου και παράλληλα τη δυνατότητα ανάδυσης και εμβάθυνσης σε όλες τις βασικές και ταυτόχρονα μεταφορικές λέξεις-κλειδιά που χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς στη ρητορική και στην ιστορία του Ολοκαυτώματος.

Το Ολοκαύτωμα πέρασε, αλλά ο ρατσισμός επέζησε. Ακόμη και τα έθνη που πολέμησαν εναντίον του Εθνικοσοσιαλισμού συνέχισαν να αποδέχονται τους μαύρους ως φυλετικά κατώτερους για πολλά χρόνια μετά το τέλος του πολέμου, και δε φάνηκε να συνειδητοποιούν ότι ο ρατσισμός στο σύνολό του, είτε απέβλεπε στους μαύρους είτε στους Εβραίους, ήταν κομμάτι από το ίδιο ύφασμα.⁴⁰² Σήμερα δεν είναι λίγοι εκείνοι που σκέπτονται με βάση φυλετικές κατηγοριοποιήσεις και είναι εύλογο το ερώτημα αν τελικά η γενοκτονία βρίσκεται πίσω μας. Επειδή λοιπόν, οι ιστορικοί δε έχουν κρυστάλλινες σφαίρες για να διαφωτίσουν τυχόν άλλα μελλοντικά γεγονότα και να δώσουν λύσεις, δε μένει παρά να

⁴⁰¹ Φ. Αμπατζοπούλου, *Η γραφή και η Βάσανος...*, ό.π., σ. 259-260

διδασκούμε από τα παθήματα του παρελθόντος. Άλλωστε τίποτα δεν είναι προβλέψιμο για τον μόνιμο κόσμο των στερεοτύπων...

⁴⁰² G. L. Mosse, *ό.π.*, σ. 236

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική:

1. **Αμιλήτου Ευτυχία**, «Έρωτας και θάνατος στο γκέττο. Η άλλη Ζάκυνθος του Γρηγορίου Ξενόπουλου», στο *Νέα Εστία*, Έτος 75^ο, τ. 150^ο, τχ. 1738, Οκτώβριος 2001
2. **Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη**, *Η Γραφή και η Βάσανος. Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1999
3. **Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη**, *Ο άλλος εν διωγμό. Η εικόνα του Εβραίου στη Λογοτεχνία. Ζητήματα Ιστορίας και Μυθοπλασίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998
4. **Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη**, *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993
5. **Ασσέρ-Πάρδο Ροζίνα**, *548 Ημέρες. Με άλλο όνομα. Θεσσαλονίκη 1943. Μνήμες Πολέμου*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999
6. **Βαρών – Βασάρ Οντέτ**, «Η γενοκτονία των Εβραίων. Από τη σιωπή στην αμφισβήτηση», *Πολίτης*, τ. 127, (1994)
7. **Γιακοέλ Γιομτώβ**, *Απομνημονεύματα 1941-1943*, εισαγωγή-επιμέλεια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, εκδ. Έτς Αχαΐμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999
8. **Γκόλντχαγκεν Τζόνα Ντάνιελ**, *Πρόθυμοι Δήμιοι: οι Εκτελεστές του Χίτλερ. Οι καθημερινοί Γερμανοί και το Ολοκαύτωμα*, (μτφ. Τάσος Ρόκας), εκδόσεις Terzo Books, Αθήνα 1998
9. **Γούναρης Κ. Βασίλης**, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στην Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου (1945-1949)*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2002
10. **Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού**, *Οι Εβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή. Από γερμανικά και ελληνικά αρχεία*, Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας (Θεσσαλονίκη 8 Νοεμβρίου 1996), εκδόσεις Βάνιας 1998
11. **Εφ. Καθημερινή**, Ένθετο Επτά Ημέρες, «Οι Εβραίοι της Ελλάδας», 3 Μαρτίου 1996
12. **Foucault Michel**, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας* (μτφ. Τιτίκα Δημητρούλια), εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα 2002
13. **Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης**, *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912* (Θες/νίκη, 1-3 Νοεμβρίου 1985), Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1986, τ. 2
14. **Kershaw Ian**, *Χίτλερ 1889-1936: Ύβρις*, (μτφ. Στέφανος Ροζάνης), εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2001, τ. Α'

15. **Κούνιο-Αμαρίλιο Έρρικα**, *πενήντα χρόνια μετά... αναμνήσεις μιας σαλονικιώτισσας Εβραίας*, επιμέλεια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, εκδ. Παρατηρητής Θεσσαλονίκη 1995
16. **Κούνιο-Αμαρίλιο Έρρικα, Ναρ Αλμπέρτος**, *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, επιμέλεια-επίμετρο Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, εκδόσεις Έτς Αχαίμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998
17. **Λέβι Πρίμο**, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος* (μτφ. Χαρά Σαλλικιώτη), εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 1997
18. **Μαζάουερ Μάρκ**, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, (μτφ. Κώστας Κουρεμένος), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994
19. **Μαζάουερ Μάρκ**, *Σκοτεινή Ηπειρος, Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, (μτφ. Κώστας Κουρεμένος), εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001
20. **Μόλχο Μικαέλ, Νεχαμά Ιωσήφ**, *In Memoriam*, ελληνική επανέκδοση Θεσσαλονίκη 1976 (α΄ έκδοση στα γαλλικά, τ.1 (1948) και τ.2 (1949) στη Θεσσαλονίκη, τ.3 (1953) στο Μπουένος Άιρες).
21. **Μόλχο Ρένα**, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, εκδ. Θεμέλιο Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2001
22. **Μπενβενίστε Ρίκα**, «Εκτόπιση και Αντίσταση: Η επιστροφή», *Σύγχρονα Θέματα*, τ.66 (1998)
23. **Μπενβενίστε Ρίκα**, «Η εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης» στην Ελευθεροτυπία, περιοδικό *Ιστορικά*, 7 Νοεμβρίου 2002, τχ 158
24. **Μπενβενίστε Ρίκα**, «Η ηγεσία της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης στη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής», *Ιανός*, 2 (1982)
25. **Μπενβενίστε Ρίκα**, «Η ιστοριογραφία για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα: Μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ 76-77 (2001)
26. **Πέιν Στάνλει**, *Η Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*, (μτφ. Κώστας Γεώργιας), εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2000
27. **Ρόζενμπάουμ Ρ.**, *Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1998
28. **Σεμελέν Ζάκ**, *Άοπλοι απέναντι στον Χίτλερ. Η αντίσταση των πολιτών στην Ευρώπη 1939-1943*, (μτφ. Χριστίνα Ξανθοπούλου), εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 1993
29. **Σίρερ Γουίλιαμ**, *Η άνοδος και η πτώση του Γ΄ Ράιχ*, εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, τ. 3
30. **Στρούμσα Ιάκωβος**, *Διάλεξα τη ζωή... Από τη Θεσσαλονίκη στο Άουσβιτς*, εκδ. Έτς Αχαίμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997

31. **Φλάνισερ Χάγκεν**, *Στέμμα και Σβάστικά. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τ.2, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα
32. **Χανταλί Ιάκωβος**, *Από το Λευκό Πύργο στις πύλες του Άουσβιτς*, (μτφ. από τα εβραϊκά: Ηλία Σαμπετάι), εκδ. Έτς Αχαίμ και Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995
33. **Χίτλερ Αδόλφος**, *Ο Αγών μου (Μαιν Κάμπφ)*, (μτφ. Α. Πάγκαλος και Δ. Κωστέλενος), εκδόσεις Δαρέμα, τ. Α΄-Β΄

Ξενόγλωσση:

1. **Bowman Steven**, «Jews in Wartime Greece», *Jewish Social Studies*, XLIII, number 1 (1986)
2. **Browning R.Christopher**, *The Path to Genocide. Essays on Launching the Final Solution*, Cambridge University Press, 1992
3. **Dawidowicz S. Lucy**, *The Holocaust and the Historians*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1981
4. **Dawidowicz S. Lucy**, *The War against the Jews 1939-1945*, Penguin Books, New York 1975
5. **Friedländer Saul**, *Nazi Germany and the Jews. The years of persecution 1933-1939*, Weidenfeld & Nicolson, London 1997, τ.1
6. **Friedländer Saul**, *Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution"*, Harvard University Press, London 1992
7. **Hilberg Raul**, *The Destruction of the European Jews*, Holmes and Meier Publishers, New York 1985
8. *The Holocaust: Origins, Implementation, Aftermath. Rewriting Histories*, edited by Omer Bartov, London & New York 2000
9. **Mosse L. George**, *Toward the Final Solution. A History of European Racism*, University of Wisconsin press, 1985
10. **Poliakov Leon**, *The History of Antisemitism*, Routledge and Kegan Paul, London 1975, τ.3
11. **Stavrianos L.S.**, «The Jews of Greece», στο *Journal of Central European Affairs*, vol. 8, (1948-1949)

Ηλεκτρονική διεύθυνση:

MorseChuck, «JewsandCommunism»,
[http://www.chuckmorse.com/jews_and_communism.html], d.v. 15/04/2003

Αρχειακό υλικό:

Εφημερίδα *“Νέα Ευρώπη”*, Απρίλιος 1941 – Φεβρουάριος 1944

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
(Εικόνες και Χάρτες)

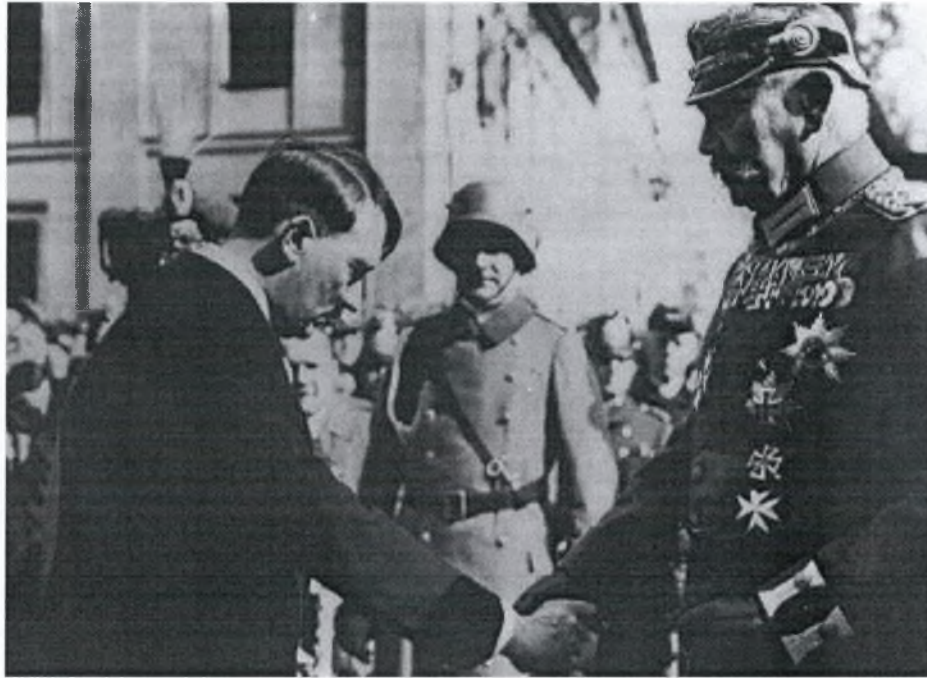
GERMANY IN 1933

When Adolf Hitler came to power in January 1933, Germany was potentially one of the strongest powers in Europe. Hitler was determined to overturn the remaining military and territorial provisions of the Treaty of Versailles, which had followed World War I. He aimed to include German-speaking people in the Reich as a preliminary step toward the restoration of German power and the creation of a German empire in Europe. Large numbers of German-speaking people lived in Austria, Czechoslovakia, and Poland. Within 10 years of Hitler's appointment as chancellor, Austria was incorporated into Germany, Czechoslovakia was partitioned, and Poland was invaded by German forces, unleashing World War II.

USHMM # ger19010

[Return to Nazi Rule](#)

[Home Page](#)

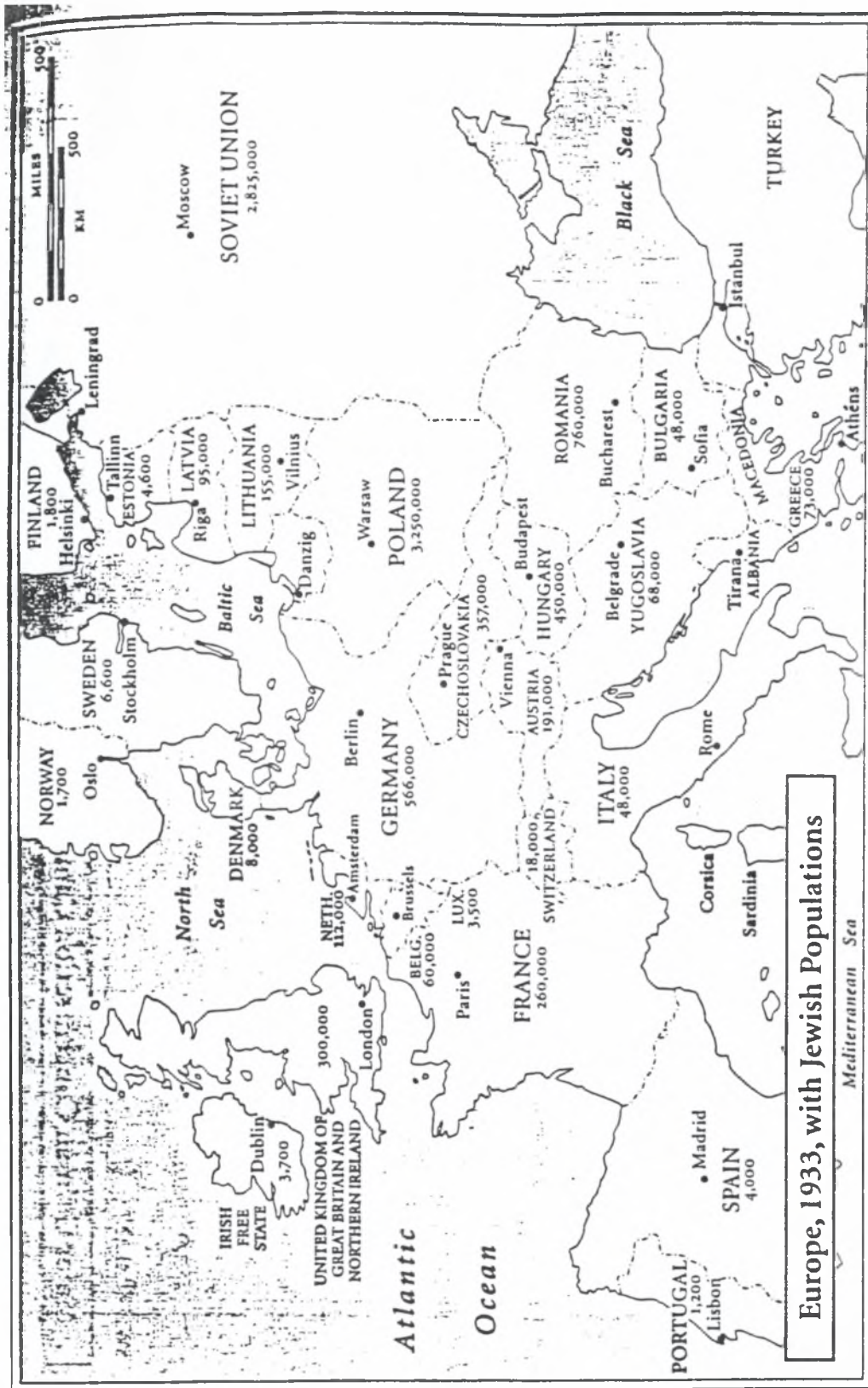

Adolf Hitler with President Paul von Hindenburg during ceremonies in Potsdam marking the reopening of the German parliament. Potsdam, Germany, March 21, 1933.

National Archives and Records Administration
USHMM # 78587

[Return to Nazi Rule](#)

[Home Page](#)

NAZI CAMPS IN GERMANY 1933-1934

The first concentration camps in Germany were established soon after Adolf Hitler's appointment as chancellor in January 1933. The Storm Troopers (SA) and the police established concentration camps beginning in February 1933. These camps were set up to handle the masses of people arrested as alleged political opponents. They were established on the local level throughout Germany. Gradually, most of these early camps were disbanded and replaced by centrally organized concentration camps under the exclusive jurisdiction of the SS (&[I]Schutzstaffel&[I]; the elite guard of the Nazi state). Dachau was the only concentration camp opened in 1933 that remained in operation until 1945, and was the model for the Nazi concentration camp system that replaced the earlier camps.

USHMM # *ger72050*

[Return to SS Police State](#)

[Home Page](#)

POSTER ADVERTISING THE BOYCOTT

This poster from Munich, Germany, proclaims the April 1, 1933, boycott of Jewish-owned businesses and services offered by Jewish professionals. It calls on all Germans to honor the boycott beginning at 10 a.m. It is signed by the radical Nazi antisemite, Julius Streicher, official organizer of the boycott.

USHMM COLLECTION (1992.40.2)
USHMM # 9240-2

Return to The Boycott of Jewish Businesses	Home Page
--	---------------------------

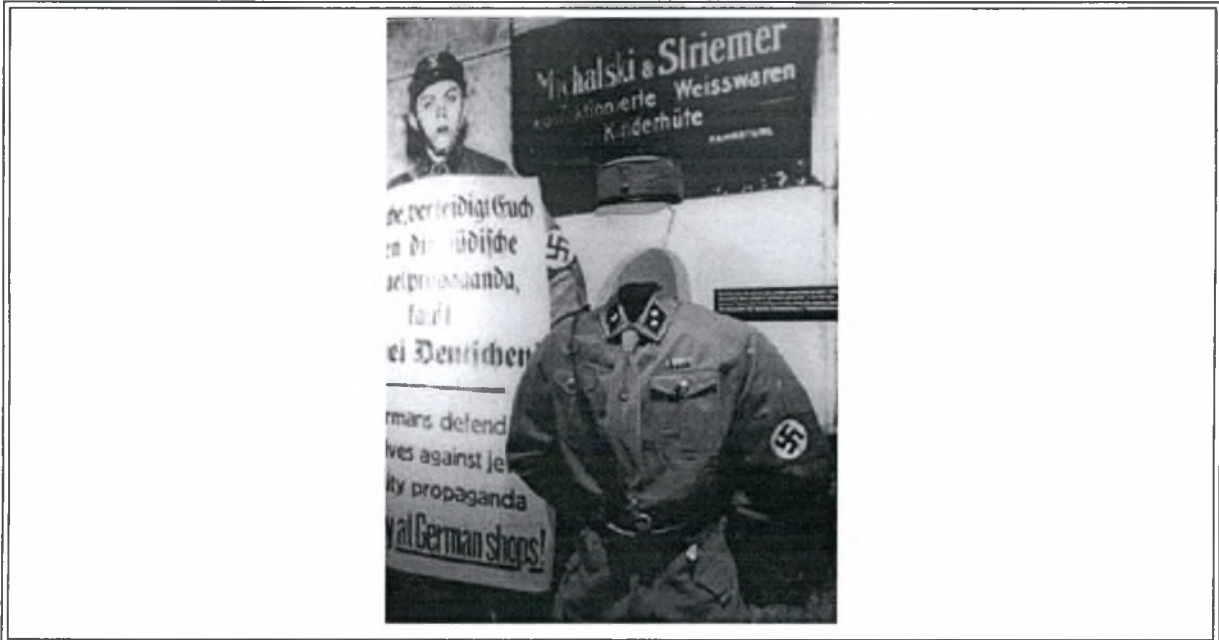

Sign used during the anti-Jewish boycott: "Help liberate Germany from Jewish capital. Don't buy in Jewish stores." Germany, 1933.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 66527

[Return to The "Final Solution"](#)

[Home Page](#)

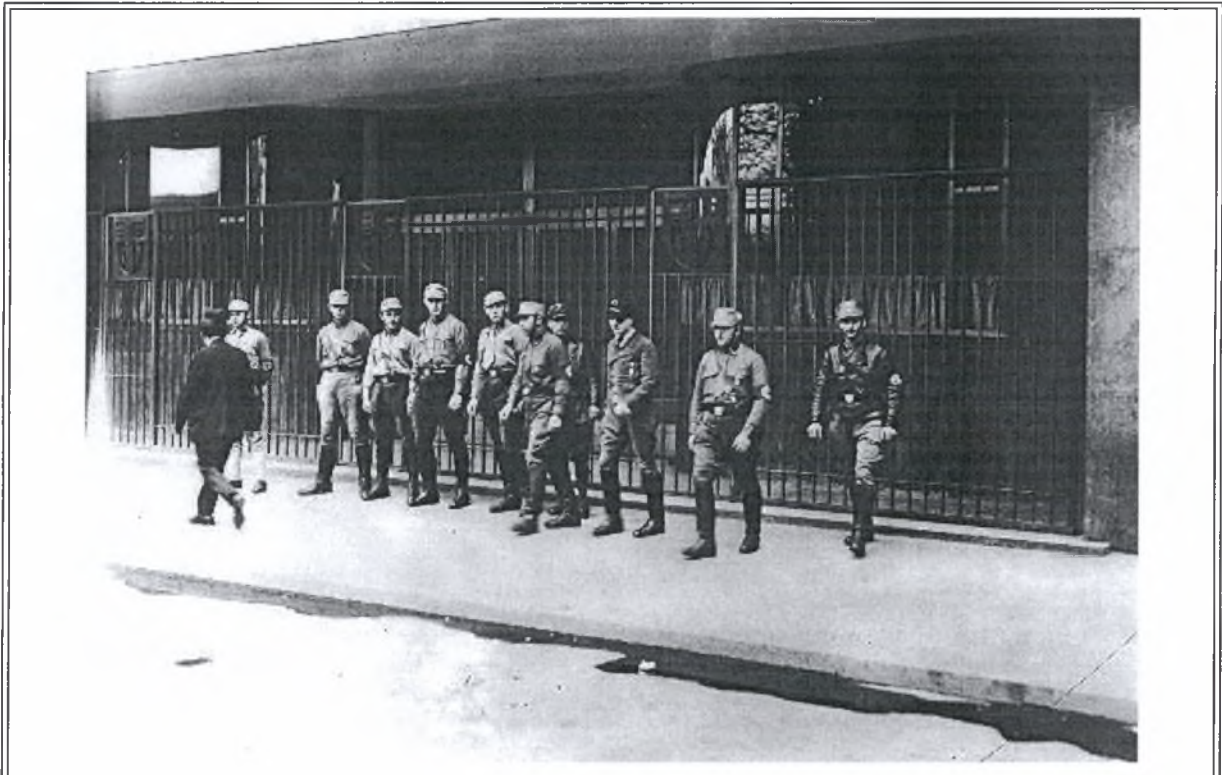
STORM TROOPER (SA) UNIFORM

Uniform worn by members of the SA (Storm Troopers), the vicious street fighters of the Nazi party. This particular uniform was the type worn by a "troop leader" from Brandenburg near Berlin. The SA played an important role in Hitler's rise to power (1933), the boycott (1933), and the "Night of Broken Glass" pogrom (1938) in Germany. They were known as "Brownshirts" because of the color of their uniforms. Members of the SS (*Schutzstaffel*, which became the elite guard of the Nazi state) typically wore black uniforms.

USHMM COLLECTION (1992.118.1)
USHMM # 92118-1

[Return to The Nazi Terror Begins](#)

[Home Page](#)

Storm Troopers (SA; an armed and uniformed branch of the Nazi party) in front of a trade union building that they have occupied. Berlin, Germany, May 2, 1933.

National Archives and Records Administration
USHMM # 78571

[Return to Nazi Rule](#)

[Home Page](#)

SIGN EXCLUDES JEWS FROM PUBLIC PLACES

Signs excluding Jews, such as the sign shown here, were posted in public places (including parks, theaters, movie houses, and restaurants) throughout Nazi Germany. This sign states in German: "Jews are not wanted here."

USHMM COLLECTION (1990.256.1)
USHMM # 90256-1

[Return to Jews in Prewar Germany, 1933](#)

[Home Page](#)

HOTEL REICHSHOF FLYER

1939 flyer from the Hotel Reichshof in Hamburg, Germany. The red tag instructs Jewish guests of the hotel that they are not permitted in the hotel restaurant, bar, or in the reception rooms. The hotel management required Jewish guests to take their meals in their rooms. Following the Nuremberg Laws of 1935, Jews were systematically excluded from public places in Germany.

USHMM COLLECTION (1089.55.4)
USHMM # 8955-4

[Return to The Nuremberg Race Laws](#)

[Home Page](#)

ANTISEMITIC CHILDREN'S BOOK

Antisemitic children's book published in 1936 in Nuremberg, Germany. The title, in German, is translated as "You Can't Trust a Fox in the Heath and a Jew on His Oath: A Picture Book for Young and Old." The cover depicts a wolf in the heath and a caricature of a Jew taking an oath.

United States Holocaust Memorial Museum Collection
USHMM # 90244-5a

[Return to Nazi Propaganda and Censorship](#)

[Home Page](#)

DESECRATED TORAH SCROLLS

These Torah scrolls, one from a synagogue in Vienna and the other from Marburg, were desecrated during the "Night of Broken Glass," the nationwide pogrom against Jews in Germany, November 9-10, 1938. They were retrieved by German individuals and safeguarded until after the war.

USHMM COLLECTION (1996.1.1a)
USHMM # 91131-1

[Return to "Night of Broken Glass"](#)

[Home Page](#)

THE KILLING OF THE PHYSICALLY AND MENTALLY IMPAIRED

In Nazi usage, "euthanasia" referred to the systematic killing of those Germans whom the Nazis deemed "unworthy of life" because of alleged genetic diseases or defects. Beginning in the fall of 1939, gassing installations were established at Bernburg, Brandenburg, Grafeneck, Hadamar, Hartheim, and Sonnenstein. Patients were selected by doctors and transferred from clinics to one of these centralized gassing installations and killed. After public outrage forced an end to centralized killings, doctors instead administered lethal injections to those selected for "euthanasia" in clinics and hospitals throughout Germany. In this way, the "euthanasia" program continued and expanded until the end of the war.

USHMM # ger73070

[Return to The Murder of the Handicapped](#)

[Home Page](#)

Hartheim Castle, a "euthanasia" killing center where the physically and mentally disabled were killed by gassing and lethal injection. Hartheim, Austria, date uncertain.

United States Holocaust Memorial Museum
USHMM # 76511

[Return to The Murder of the Handicapped](#)

[Home Page](#)

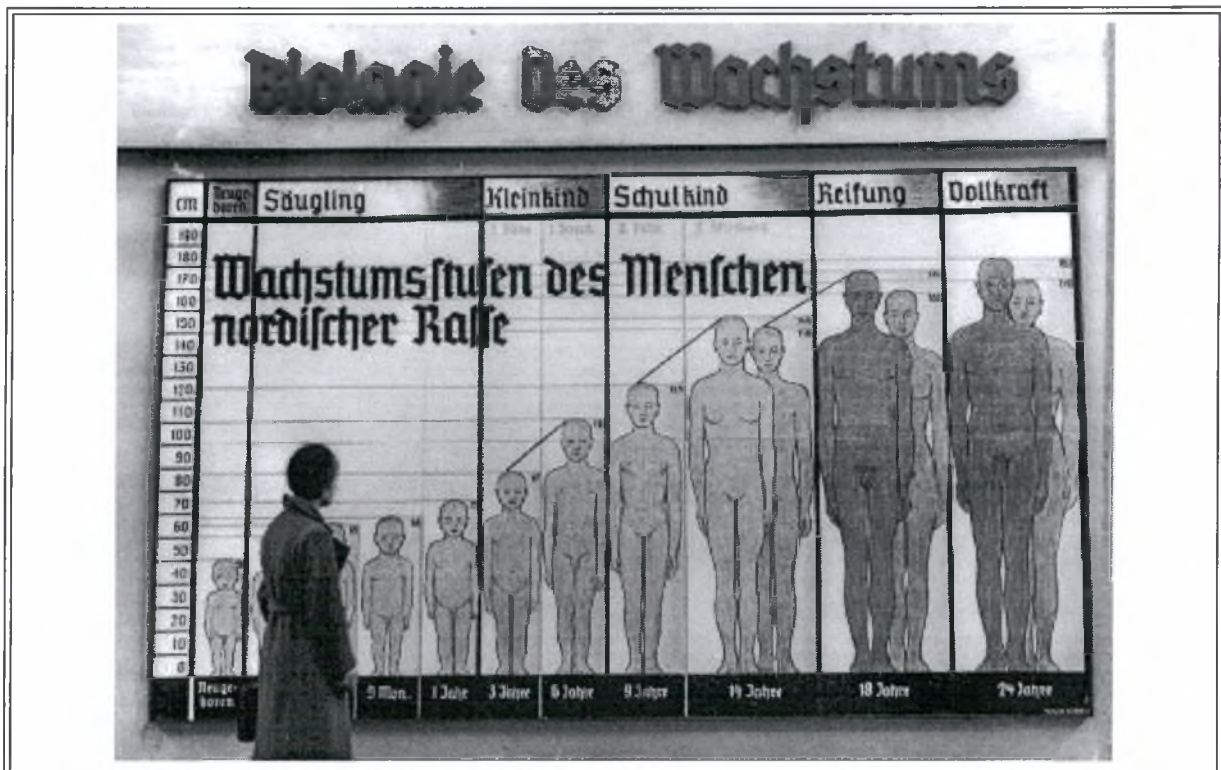
BLANKET FROM SACHSENBERG PSYCHIATRIC ASYLUM

The wool blanket shown here is from the Sachsenberg psychiatric asylum in Schwerin. The name of the asylum and the date "1932" are embroidered on the blanket. Beginning in 1939, Sachsenberg participated in the killing of physically or mentally impaired patients. Hitler ordered the killings to r the country of those people referred to in Nazi propaganda as "life unworthy of life".

USHMM COLLECTION (1990.36.28)
USHMM # 9036-28

[Return to The Murder of the Handicapped](#)

[Home Page](#)

The Nazis used public displays to spread their ideas of race. The chart shown here is titled "The Biology of Growth," and is labeled "Stages of Growth for Members of the Nordic Race."

National Archives and Records Administration
USHMM # 45105

[Return to Nazi Racism](#) [Home Page](#)

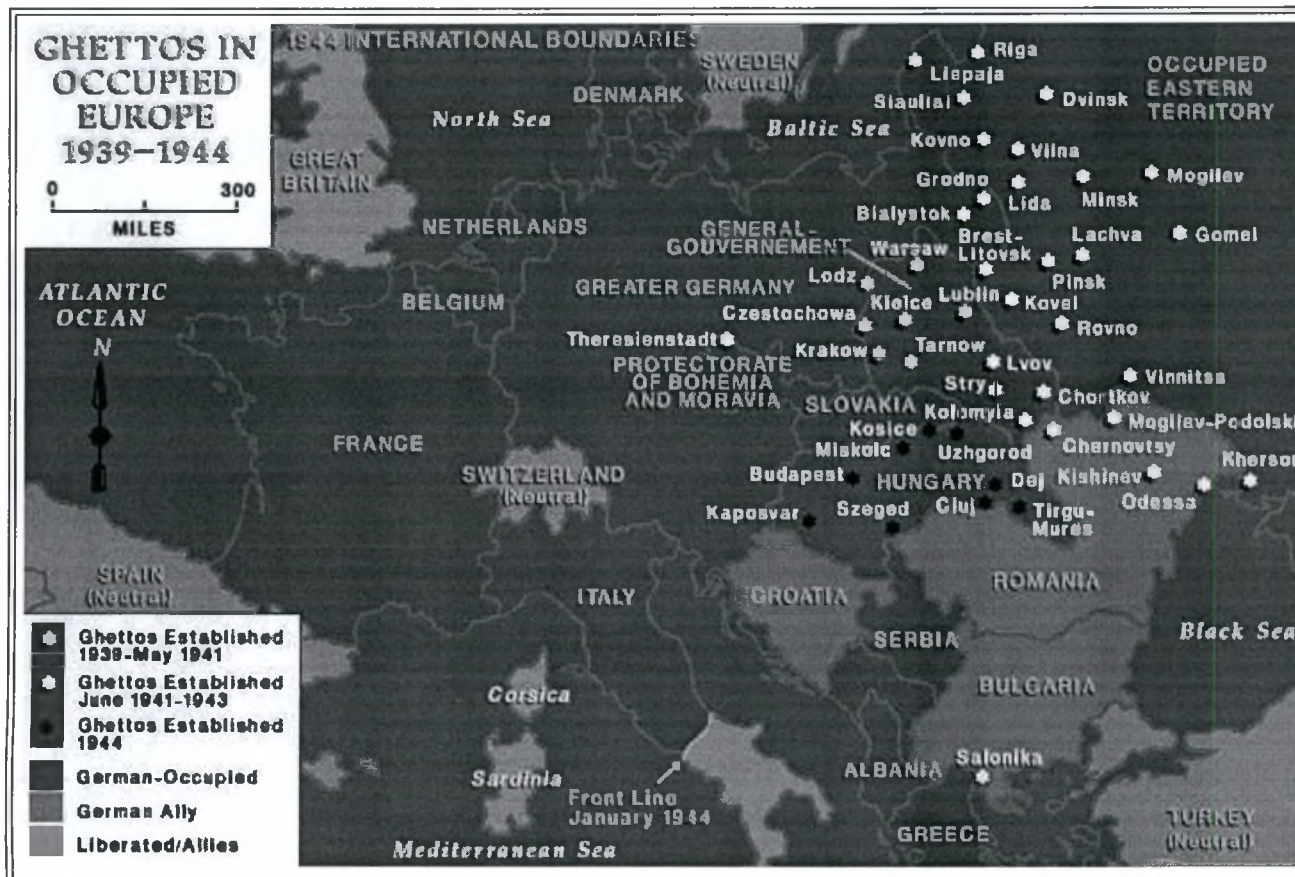
EUROPEAN RAIL SYSTEM, 1939

The European rail network played a crucial role in the implementation of the "Final Solution." Jews from Germany and German-occupied Europe were deported by rail to extermination camps in occupied Poland, where they were killed. The Germans attempted to disguise their intentions, referring to deportations as "resettlement to the east." The victims were told they were to be taken to labor camps, but in reality, from 1942 onward, deportation meant transit to killing centers for most Jews. Deportations on this scale required the coordination of numerous German government ministries, including the Central Office for Reich Security (RSHA), the Transport Ministry, and the Foreign Office. The RSHA coordinated and directed the deportations; the Transport Ministry organized train schedules; and the Foreign Office negotiated with German-allied states to hand over their Jews.

USHMM # eur69090

[Return to The "Final Solution"](#)

[Home Page](#)

GHETTOS IN OCCUPIED EUROPE

During World War II, the Germans established ghettos mainly in eastern Europe (between 1939 and 1942) and also in Hungary (in 1944). These ghettos were enclosed districts of a city in which the Germans forced the Jewish population to live under miserable conditions. The Germans regarded the establishment of Jewish ghettos as a provisional measure to control, isolate, and segregate Jews. Beginning in 1942, after the decision had been made to kill the Jews, the Germans systematically destroyed the ghettos, deporting the Jews to extermination camps where they were killed.

USHMM # eur74910

Return to Life in the Ghettos	Home Page
---	---------------------------

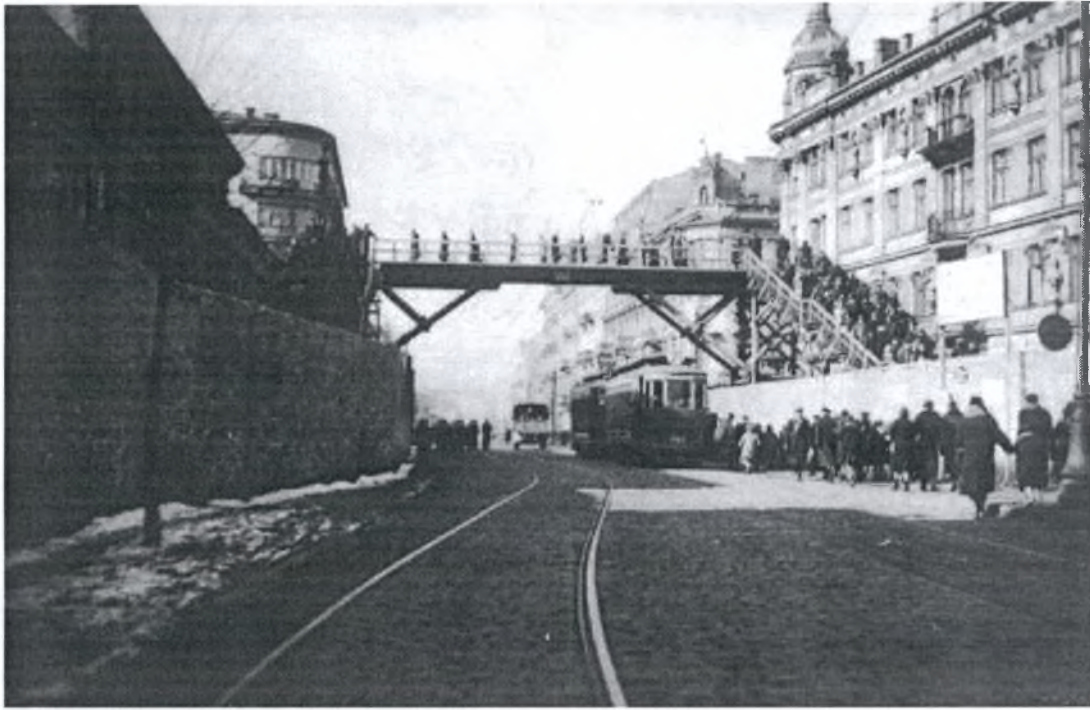
GHETTOS IN POLAND 1939-1941

Germany occupied western Poland in fall 1939. Much of this territory was annexed to the German Reich. Eastern Poland was not occupied by German forces until June 1941. In south-central Poland the Germans set up the Generalgouvernement (General Government), where most of the early ghettos were established. Ghettos were enclosed districts of a city in which the Germans forced the Jewish population to live under miserable conditions. Ghettos isolated Jews by separating Jewish communities both from the population as a whole and from neighboring Jewish communities. The Warsaw ghetto, established on October 12, 1940, was the largest ghetto, in both area and population. There, more than 350,000 Jews--about 30 percent of the city's population--were eventually confined in about 2.4 percent of the city's total area.

USHMM # *pol74490*

[Return to Ghettos in Poland](#)

[Home Page](#)

Footbridge over Chlodna Street, connecting two parts of the Warsaw ghetto. Warsaw, Poland, between 1940 and 1942.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 80755

[Return to Ghettos in Poland](#)

[Home Page](#)

Warsaw ghetto wall under construction by Jewish forced laborers. Warsaw, Poland, October 1940.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 80754

[Return to Ghettos in Poland](#)

[Home Page](#)

View of the barbed-wire fence separating the Jewish ghetto from the rest of the city.
Krakow, Poland, date uncertain.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 73173

[Return to The "Final Solution"](#)

[Home Page](#)

A Jewish man and child at forced labor in a factory in the Lodz ghetto. Lodz, Poland, date uncertain.

Jewish Historical Institute, Warsaw, Poland
USHMM # 74343

[Return to Life in the Ghettos](#)

[Home Page](#)

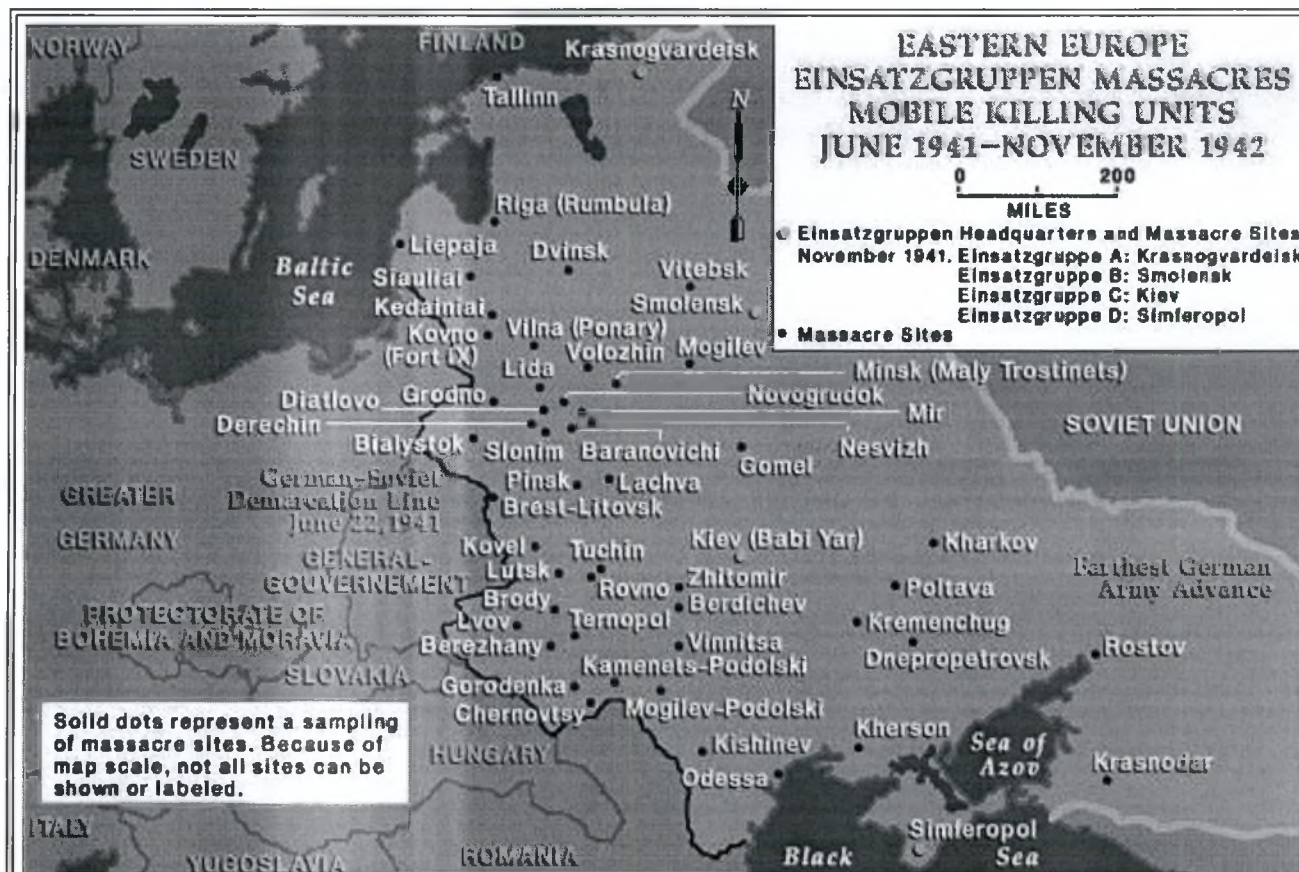

A child vendor among those selling miscellaneous wares at the market in the Lodz ghetto. Lodz, Poland, ca. 1941.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 51128

[Return to Life in the Ghettos](#)

[Home Page](#)

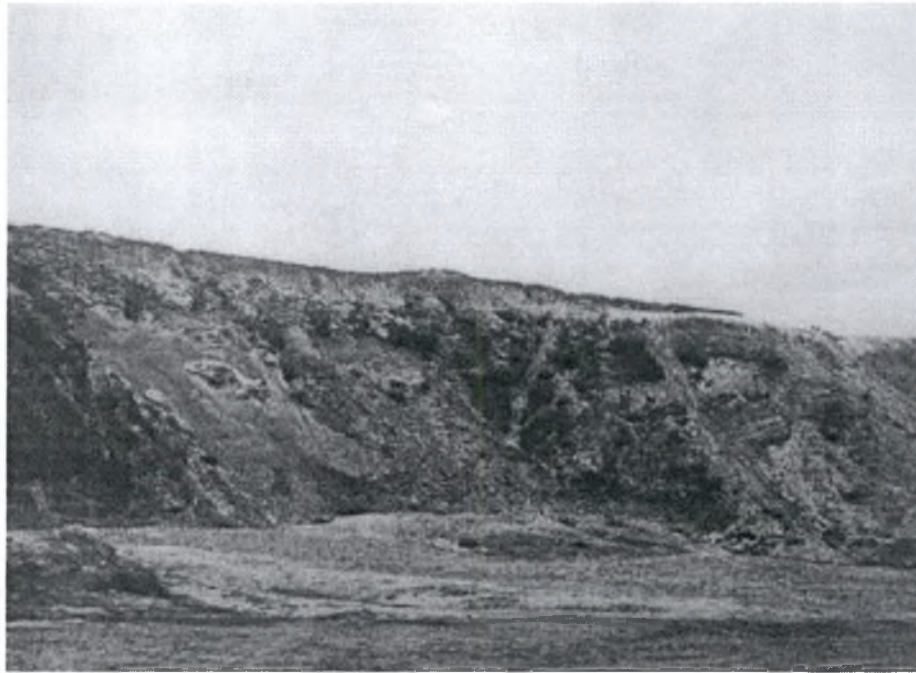
**MOBILE KILLING SQUAD (EINSATZGRUPPEN) MASSACRES IN EASTERN EUROPE
1941-1942**

Mobile killing squads (Einsatzgruppen) were German special duty units, composed primarily of SS and police personnel, assigned to kill Jews as part of the Nazi program to kill the Jews of Europe. During the invasion of the Soviet Union in June 1941, the mobile killing squads followed the German army as it advanced deep into Soviet territory, and carried out mass-murder operations. Wherever the mobile killing squads went they shot Jewish men, women, and children, without regard for age or gender. Mobile killing squads killed more than a million Jews and tens of thousands of Soviet political officials, partisans, and Roma (Gypsies).

USHMM # eeu73050

[Return to The Mobile Killing Squads](#)

[Home Page](#)

A view of Babi Yar, a ravine where Einsatzgruppen (mobile killing units) shot tens of thousands of Jews, as well as Roma (Gypsies) and Soviet prisoners of war. Near Kiev, Soviet Union, date uncertain.

State Archives of the Russian Federation
USHMM # 83716

[Return to The Mobile Killing Squads](#)

[Home Page](#)

Members of Einsatzkommando 4a (mobile killing squad 4a) look through possessions of Jews massacred at Babi Yar, a ravine near Kiev. Soviet Union, September 29-30, 1941.

United States Holocaust Memorial Museum
USHMM # 05057

[Return to The Mobile Killing Squads](#)

[Home Page](#)

GERMAN-OCCUPIED EUROPE 1942

In 1942, Germany dominated most of Europe. Greater Germany had been enlarged at the expense of its neighbors. Austria and Luxembourg were completely incorporated. Territories from Czechoslovakia, Poland, France, Belgium, and the Baltic states were seized by Greater Germany. German military forces occupied Norway, Denmark, Belgium, northern France, Serbia, parts of northern Greece, and vast tracts of territory in eastern Europe. Italy, Hungary, Romania, Bulgaria, Slovakia, Finland, Croatia, and Vichy France were all either allied to Germany or subject to heavy German influence. Between 1942 and 1944, German military forces extended the area under their occupation to southern France, central and northern Italy, Slovakia, and Hungary.

USHMM # eur66060

Return to German Rule in Occupied Europe	Home Page
--	---------------------------

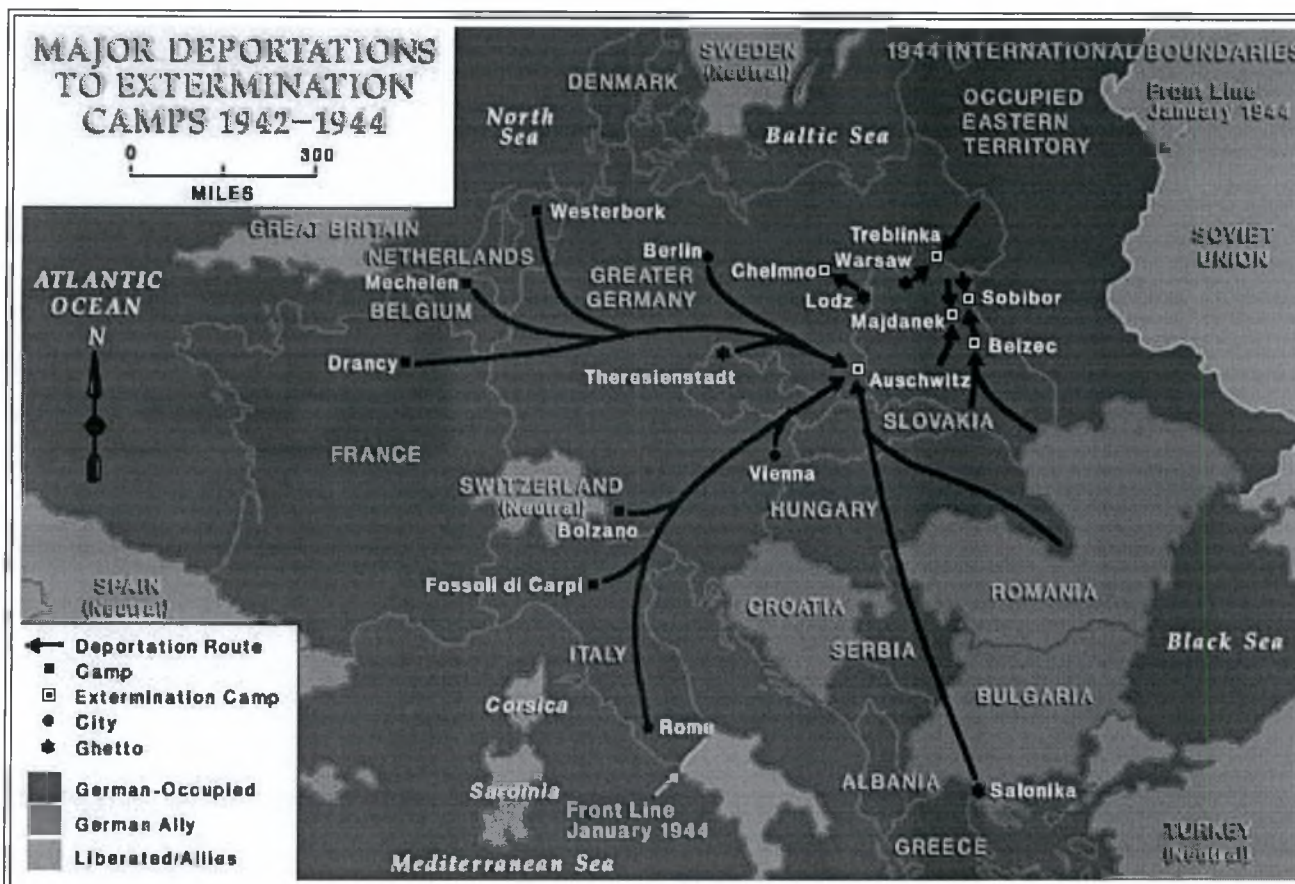
EXTERMINATION CAMPS (KILLING CENTERS)

Extermination camps were killing centers designed to carry out genocide. Between 1941 and 1945, the Nazis established six extermination camps in former Polish territory--Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka, Auschwitz-Birkenau (part of the Auschwitz complex), and Majdanek. Chelmno and Auschwitz were established in areas annexed to Germany in 1939. The other camps (Belzec, Sobibor, Treblinka, and Majdanek) were established in the Generalgouvernement (General Government) of Poland. Both Auschwitz and Majdanek functioned as concentration and forced-labor camps as well as killing centers. The overwhelming majority of the victims of the extermination camps were Jews. An estimated 3.5 million Jews were killed in these six extermination camps as part of the "Final Solution." Other victims included Roma (Gypsies) and Soviet prisoners of war.

USHMM # pol72090

[Return to At the Killing Centers](#)

[Home Page](#)

DEPORTATIONS TO KILLING CENTERS IN OCCUPIED POLAND

At the Wannsee Conference in Berlin in January 1942, the SS (the elite guard of the Nazi state) and representatives of German government ministries estimated that the "Final Solution," the Nazi plan to kill the Jews of Europe, would involve 11 million European Jews, including those from non-occupied countries such as Ireland, Sweden, Turkey, and Great Britain. Jews from Germany and German-occupied Europe were deported by rail to the extermination camps in occupied Poland, where they were killed. The Germans attempted to disguise their intentions, referring to deportations as "resettlement to the east." The victims were told they were to be taken to labor camps, but in reality, from 1942 onward, deportation for most Jews meant transit to killing centers and then death.

USHMM # eur78940

[Return to Deportations](#)

[Home Page](#)

Under German supervision, Jews in the Westerbork camp board trains during deportations of Jews from the Netherlands. Westerbork, the Netherlands, 1942-1944.

United States Holocaust Memorial Museum
USHMM # 18197g

[Return to Deportations](#)

[Home Page](#)

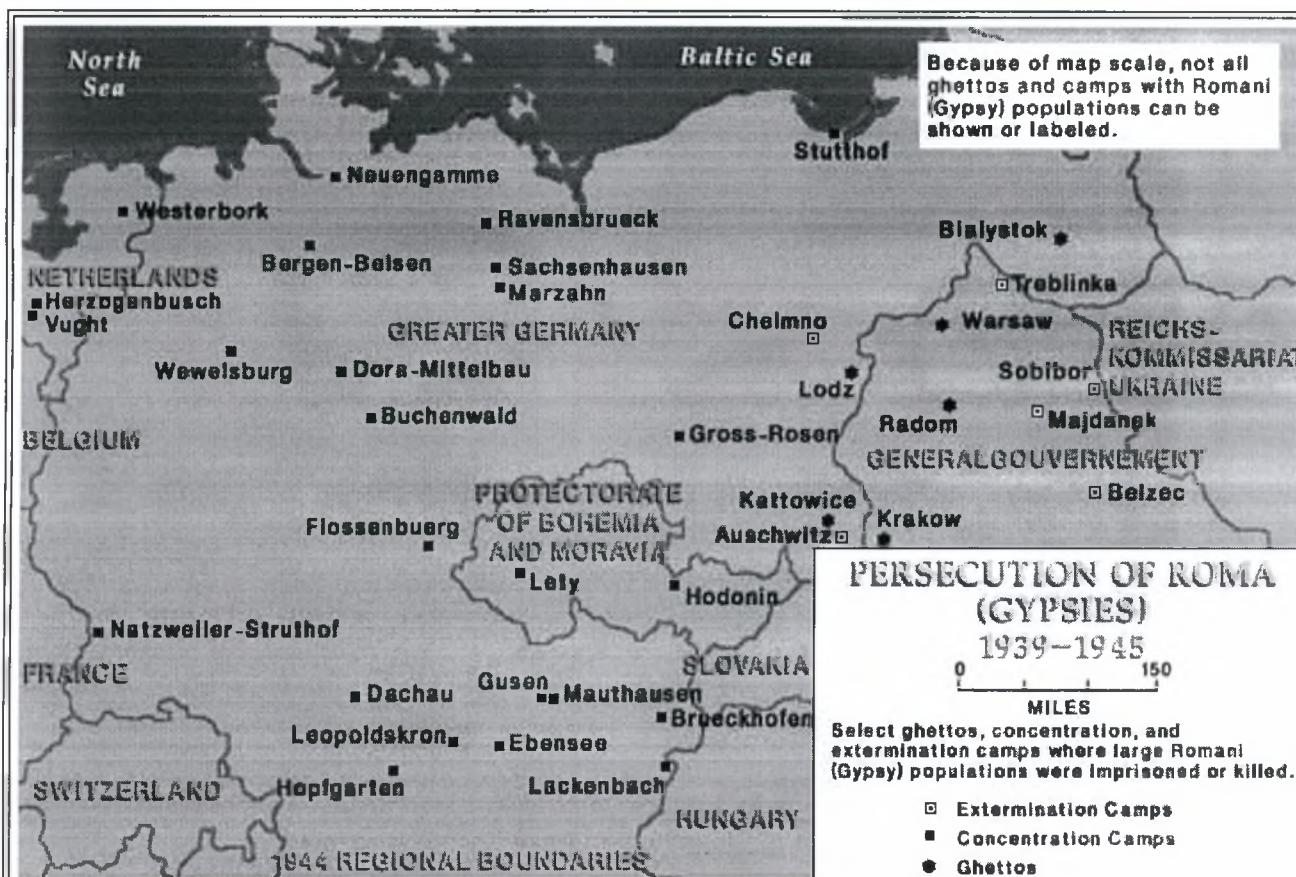

Deportation from the Krakow ghetto at the time of the ghetto's liquidation. Krakow, Poland, March 1943.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 06694

[Return to The "Final Solution"](#)

[Home Page](#)

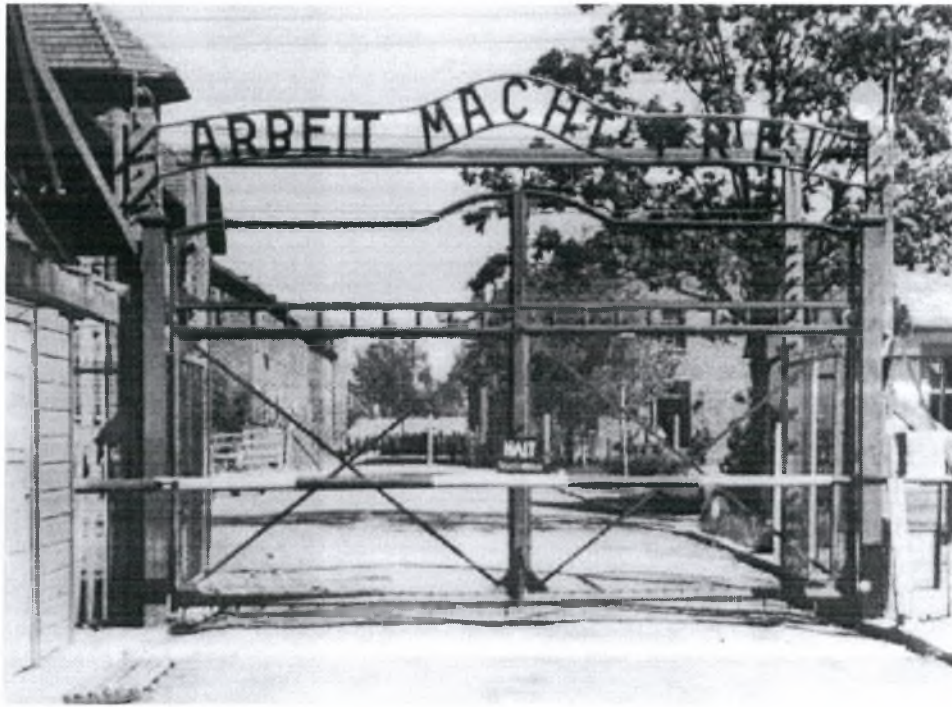
ROMA (GYPSIES)

Roma (Gypsies) were among the groups singled out on racial grounds for persecution by the Nazi regime. Roma were subjected to internment, deportation, and forced labor, and were sent to extermination camps. Mobile killing squads (Einsatzgruppen) also killed tens of thousands of Roma in the German-occupied eastern territories. The fate of the Roma closely paralleled that of Jews. It is difficult to determine the number of Roma killed during the Holocaust. It is estimated that of the approximately one million Roma living in Europe before the war, between 250,000 and 500,000 were killed.

USHMM # eur72110

[Return to Prisoners of the Camps](#)

[Home Page](#)

View of the main entrance to the Auschwitz camp: "Arbeit Macht Frei" (Work makes one free). Auschwitz, Poland, date uncertain.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 0001

[Return to Auschwitz](#)

[Home Page](#)

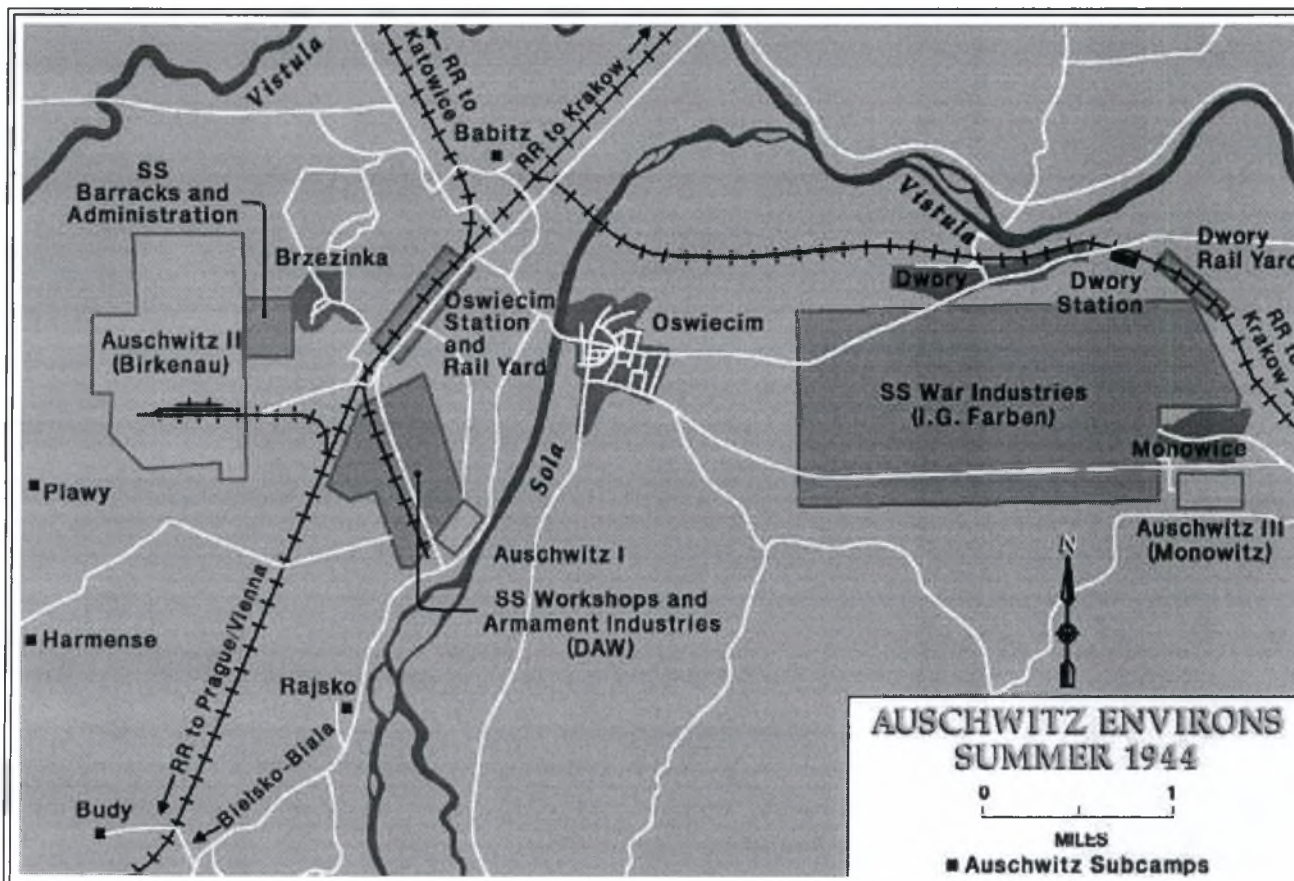

View of the electrified fence and main entrance to the Auschwitz I concentration camp. Auschwitz, Poland, 1945.

Main Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Poland
USHMM # 50689

[Return to Nazi Camp System](#)

[Home Page](#)

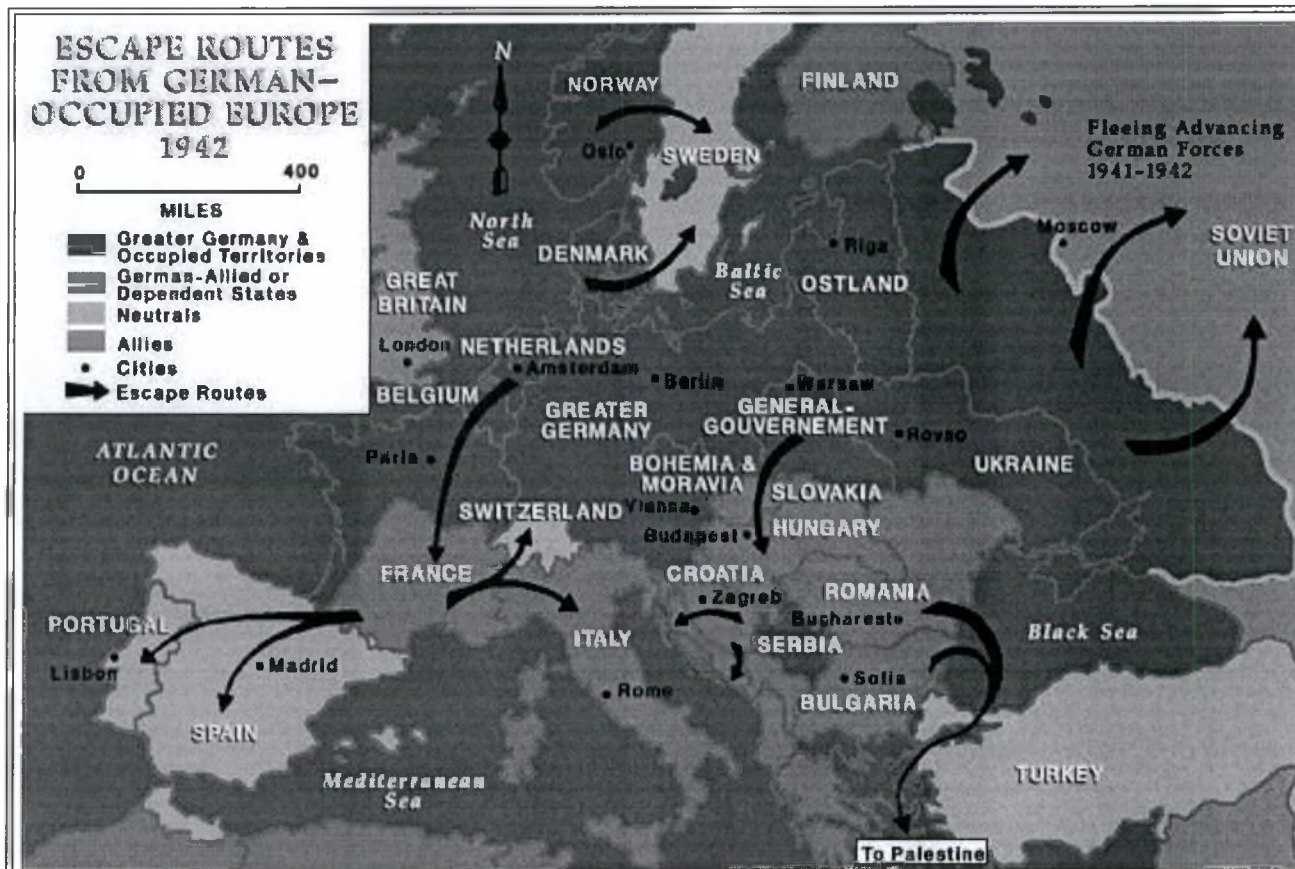
AUSCHWITZ

Auschwitz was the largest camp established by the Germans. It was a complex of camps, including a concentration, extermination, and forced-labor camp. It was located at the town of Oswiecim near the prewar German-Polish border in Eastern Upper Silesia, an area annexed to Germany in 1939. Auschwitz I was the main camp and the first camp established at Oswiecim. Auschwitz II (Birkenau) was the killing center at Auschwitz. Trains arrived at Auschwitz-Birkenau almost daily with transports of Jews from virtually every German-occupied country of Europe. Auschwitz III, also called Buna or Monowitz, was established in Monowice to provide forced laborers for nearby factories, including the I.G. Farben works. At least 1.1 million Jews were killed in Auschwitz. Other victims included between 70,000 and 75,000 Poles, 21,000 Roma, and about 15,000 Soviet prisoners of war.

USHMM # auc42030

[Return to Auschwitz](#)

[Home Page](#)

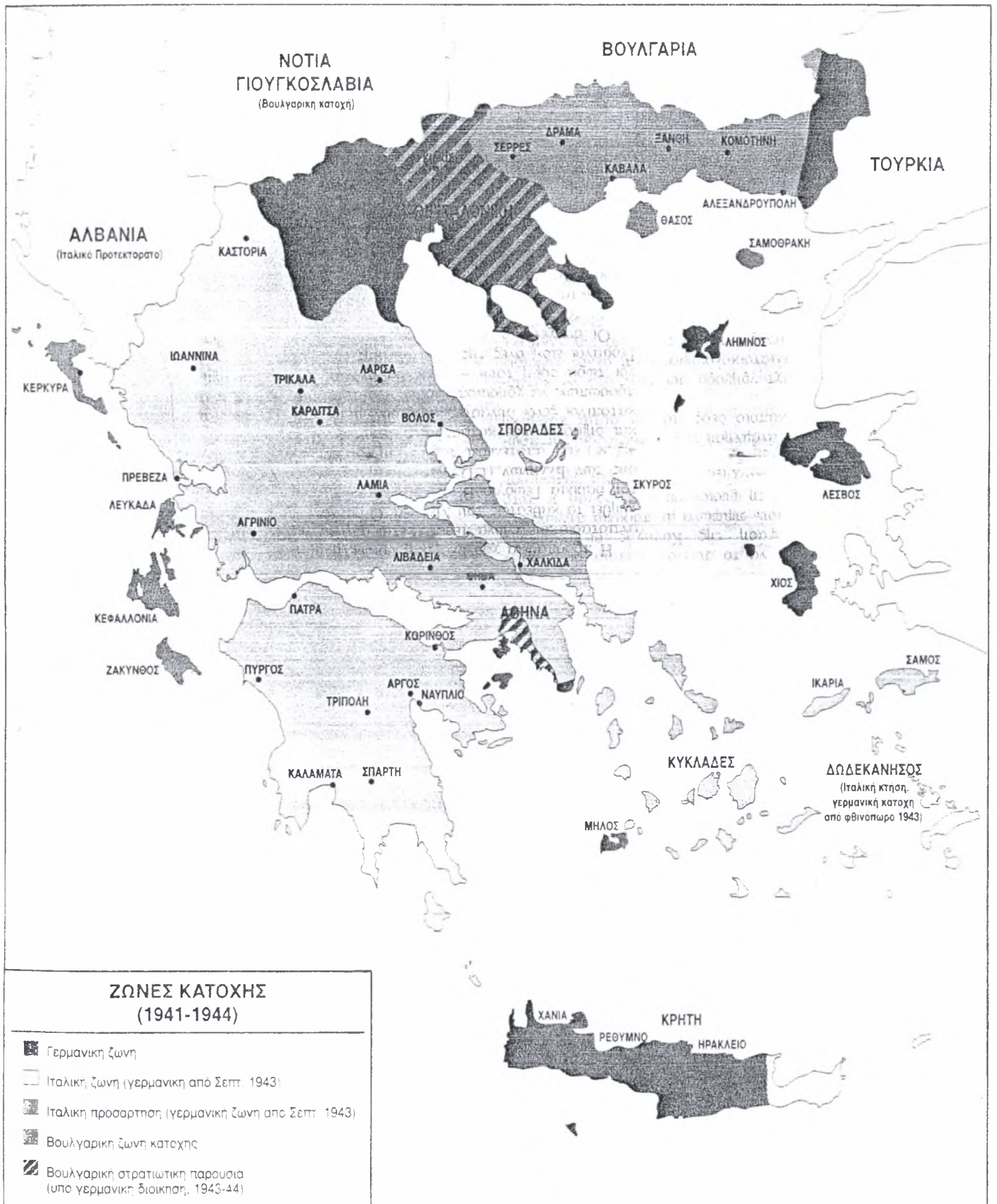
RESCUE AND ESCAPE FROM GERMAN-OCCUPIED EUROPE

Throughout most of German-occupied Europe, the Germans sought to round up and deport Jews to killing centers in occupied Poland. Some Jews survived by hiding or escaping from German-controlled Europe. Some escape routes out of occupied Europe led to belligerent states (such as the Soviet Union), neutral states (such as Switzerland, Spain, Sweden, and Turkey), and even to states allied with Germany (such as Italy and Hungary before they were occupied by Germany). After the German attack on the Soviet Union, more than a million Soviet Jews escaped eastward, fleeing the advancing German army. Thousands more Jews managed to leave Black Sea ports in Bulgaria and Romania, seeking to reach safety in Palestine.

USHMM # eur78890

[Return to Rescue and Resistance](#)

[Home Page](#)

Οι ζώνες Κατοχής στην Ελλάδα το 1941-44. Μέχρι τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, τον Σεπτέμβριο του 1943, το μεγαλύτερο μέρος της χώρας διοικούταν υπό ιταλική κατοχή, αν και σε ορισμένες περιοχές της ιταλικής ζώνης έδρευαν γερμανικά τμήματα και σίνδεσμοι. Μετά τον

Σεπτέμβριο του 1943, οι Γερμανοί ανέλαβαν τον έλεγχο της ιταλικής ζώνης (και των Επτανήσων), ενώ από τον Ιούλιο του 1943 καθήκοντα «τήρησης τάξεως» υπό τυπικά γερμανική διοίκηση ανέλαβε ο βουλγαρικός στρατός σε τμήματα της Κεντρικής Μακεδονίας.

M 4

Κ Α Τ Α Σ Τ Α Σ Ι Ε

Εμφανίονται τoυς τοποθετηθέντας Διαχειριστάς τῶν
Ισραηλιτικῶν καταστημάτων

α/α	Όνοματεπώνυμο Διαχειριστῶν	Διευθύνσεις	Όνοματεπώνυμο Ισραηλιτῶν	Επιχειρήσεις
α) 1	✓ Ιωάν. Ρούσσης	Β. Σοφίας 40	Ίσακ Μαλλάχ	Εἶδη χριστῶν
2	✓ Εὐθ. Μις Δότσις	Ἀσκητοῦ 24	Βιτάλ Ἀκλιόν	Φαρμακείον
3	✓ Πωλίν. Πατιδόπουλος	" 39	Χαΐμ Μπωττόν	Υψήτραι.
4	✓ Χριστομ. Κουγιουμ- τζόγλου	" 55	Ίσακ Κοέν	Σιδηρουργεῖον
5	✓ Δημ. Σεΐτιν(δης)	Ἀσκητοῦ 14	Δαβίδ Ἰσρ. Λεᾶ	Κπρέκλες
6	✓ Αντ. Πατανίκας	Αἴγυπτου 59	Ἀλμκέρτο Ἐσκινᾶ	Σακκοῦλες
7	✓ Γρηγ. Καρνερίδης	Ἀγ. Εὐνᾶ 18	Ἰσραήλ Γιουδά Γιαχμπές	ὕψισματα
8	✓ Ιωάν. Χατζηλαζάρου	" " 13	Μπαροῦ Ἀλμπαλέχ	Υψήτραι.
9	✓ Τασία Μολῆ	Ἀγ. Σοφίας 36	Ρενέ Λεβῆ	Καπέλλα.
10	✓ Σόλων Πολυζοῦθης	Ἀριστοτέλους 9	Μπροῦδο	Φαρμακείον
11	✓ Νικόλ. Ζαχάρης	Βαλαωρήτου 25	Ίσακ Μωῦς Μαΐρ	Γραφείον
12	✓ Μιχαήλ Γιαννέρης	" 39	Νισσήμ Ἀλμπέρ	Κάπτες
13	✓ Παπαδόπουλος & Σαβ- βίδης	Β. Κων/τινού 59	Ἰωσ. αβρ. Φαρπζῆ	Καπνοπωλεῖον
14	✓ Γεώρ. Τσιρ(δης)	Βαλαωρήτου 17	Πέπο Ἀμίρ Νε- φουσῆ	Κουρεῖον
15	✓ Πασχάλης Πετρίδης	Βατικιώτου 2	Ἰωσήφ Σαν. Μενισέ	
16	✓ Χρς Ποργάκης	" 9	Ἰωσήφ Δαβ. Μωσέ	Παλιπωλεῖον.
17	✓ Λ. αστ. Αντωνίου	Β. Ἡρακλείου 14	Σάμ. Εγρατῆ	Ἰαλικά
18	✓ Χρήστος Ζᾶρος	Βερροίας 4	Δαβίδ ματαλόν	Φαρμακείον
19	✓ Εὐφρος. Ποιμενίδου	Β. Κων/νου 45	Ματάν & Οὐρ	Ἰαλικά
20	✓ Επαμ. Παπαδόπουλος	" 42	Μ. Κοέν	Υψήματα
21	✓ Χριστοδ. Γεωργιάδης	Β. Οὐγκώ 10	Ἀεών Καπόν	Κηρία
22	✓ Κιτεικόπουλος) Ἀμπρ(δης & Τσα-) μαλ(δης)	Βαλιωρήτου 23	Ἐλῆ Λεβῆ & Σία	Υψήματα
23	✓ Παν. Τόφας	Β. Ὀλγας 13	Ἀλβέρτος Μπρούσ-	Φαρμακείον.
24	✓ Δημ. Βιρζίκας	Βατικιώτου 1	Βιτάλ Μουσιόν	Ἀνθρώπα
25	✓ Γεωργ. Γεωργιάδης	Βαλαωρήτου 22	Ίσακ Νισσήμ Νιχμίτις	
26	✓ Πισχιλίδης & Ἀργυρό- πουλος	" 39	Τεζίρτες Σενόρ	Πλεχτιά
27	✓ Οὐμπερτο Μουριτόρι	" 19	Ρεβέκι Μόλχο	
28	✓ Αντώνιος Κουζίδης	" 25	Ἰωσήφ Ταρμπούλας	Ράδιες
29	✓ Χρστ. Γεωργιάδης	Β. Οὐγκώ 10	Ἀεών Καπόν	Μπαχαρικά
30	✓ Γεωρ. Χατζηγεωργίου	Β. Ἡρακλείου 20	Μουσόν Κίστρο	Ποτοποι.
31	"	"	Μῆγο	Λόγοποι.
32	✓ Ἀριστ. Πατανιούμ	Β. Οὐγκώ 3	Ἄρῶν Λεβῆ	Νήματα
33	✓ Γεωρ. Χατζηαντωνίου	Β. Ὀλγας 52	Ἀβράμ Μαΐρ	Τρόστμα

Κατάσταση της ΥΔΠ

Πίνακας 1:

A.A.	Προέλευση	Ήφιξη A=Auschwitz BB=Bergen-Belsen	Βιολογική	Βιολογική	Βιολογική	Χ Φ.Υ
			Ελληνική*	Μουσείο*	Μουσείο*	
			βιβλιογραφία	Λουβίνας	Λουβίνας	
1	Θεσσαλονίκη	A 20.3.43	2400	(2800)		2400
2	"	A 24.3.	2500	(2800)		2500
3	"	A 25.3.	2500	1901		2500
4	"	A 30.3.	2800	2501		2501
5	"	A 3.4.	2800	2800		2800
6	"	A 9.4.	2800	2500	≡	2251*
7	"	A 10.4.	2800/2700	(2750)	≡	2750
8	"	A 13.4.	2800	(2800)		2800
9	"	A 17.4.	2800	(3000)		3000
10	"	A 18.4.	2800	2501		2501
11	"	A 22.4.	2800	2800		2800
12	"	A 26.4.	2800	2700		2700
13	"	A 28.4.	2800	3070		3070
14	"	A 4.5.	2600	2930		2930
15	"	A 7/8.5.	2600	(1000)*		2600
			2500			
16	"	A 16.5.	1700	(4500)		1700
17	"	A 8.6.	820	(880)		820
18	"	BB 13.8.	441	—		441
19	"	A 18.8.	1800	(1800)		1800 ^m
20	Αθήνα (κ.α.)	A 11.4.44	5026	(1500)		4645
		BB 16.4.	174	—		155 ⁿ
21	Αθήνα (Κέρκυρα)	A 29./30.6.	2375	(2000)		2175
22	Αθήνα (Ρόδος)	A 16./17.8.	1790	(2500)		1846
			A 54.111	(54.533)		53.789
			BB 615	—		596
			54.726			54.385

α) Οι αριθμοί των 16 πρώτων αποστολών βασίζονται σε στοιχεία των ελληνικών σιδηροδρομικών, ενώ οι εκτιμήσεις για τις αποστολές 17-22 προέρχονται από τις εκάστοτε πιο αξιόπιστες δημοσιεύσεις.
 β) Στοιχεία από τους καταλόγους της D. Czech: οι αριθμοί σε παρένθεση αποτελούν, σύμφωνα με τη συγγραφέα, εκτιμήσεις «κατά προσέγγιση».
 γ) Οι υπολογισμοί αυτοί στηρίζονται σε όλα τα φέσια των προστίτων πηγών. (Περισσότερες επεξηγήσεις στο άρθρο του γραφοντός (πρόβλ. υποσημείωση 21) «Griechenland», σσ. 273 κ.ε.
 δ) Συμπεριλαμβανομένων των νεκρών της μεταφοράς.

344 Χ. Ψάλλιας, Σ. Ζέμη και Σ. Βασιλάκη, 2017.

Εκτόπιση και εξόντωση των Ελληνοεβραίων (εκτός από βουλγαρική ζώνη κατοχής)

Εισαχθέντες σε στρατόπεδο άγρες/γυναίκες: Σύνολο	Αιτίσως θανατωθέντες σε θέλαμο αερίων ^δ	A.A.
417 / 192 : 609	1791	1
584 / 230 : 814	1686	2
459 / 236 : 695	1805	3
312 / 141 : 453	2048	4
334 / 258 : 592	2908	5
318 / 161 : 479	1772	6
537 / 246 : 783	1967	7
500 / 364 : 864	1936	8
467 / 262 : 729	2271	9
360 / 245 : 605	1896	10
255 / 413 : 668	2132	11
445 / 193 : 638	2062	12
180 / 361 : 541	2529	13
220 / 318 : 538	2392	14
568 / 68 + 247 : 883	1717	15
456 / 211 : 677	1023	16
220 / 88 : 308	512	17
—	—	18
441	—	18
271 / — : 271	1529	19
> 320 ^ε / 113 : 433	4212	20
155	—	20
446 / 131 : 577	1598	21
> 346 / 254 ^ε : 600	1246	22
8.025 / 4.732 : 12.757 ^ε	41.032	

ε) Προφανώς, από τους Εβραίους που είχαν ετοιμασθεί (και καταμετρηθεί) για την 5η αποστολή, τελικά δεν μπορούσαν να στείλονται όλοι στα διαθώρα βαγόνια -ούτε καν με τα κριτήρια της SD περί χωρητικότητας... Επομένως, μερικές εκατοντάδες πιθανώς πρέπει να προστεθούν στον αριθμό της 8ης αποστολής.
 στ) Ο αριθμός αυτός μπορεί να θεωρηθεί αίγυρος, παρά τις σοβαρές αποκλίσεις, σε ορισμένα έργα, οι οποίες κυμαίνονται από 2.500 (Ματθαίος, σ. 55) μέχρι 1.200 (C. Roth, σ. 55)
 ζ) Σύμφωνα με νέες πηγές, οι καταλογοί του Μουσείου Λουβίνης, στην περίπτωση αυτή, είναι ελλιπείς (Πρόβλ. υποσημείωση 130).
 η) Πρόβλ. υποσημ. 102.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ
ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

	Πληθυσμός πρό του διωρισμού	Πληθυσμός μετά τον διωρισμό	Ποσοστόν μετάστας πληθυσμού
ΘΡΑΚΗ			
1. Κοινότης Διδυμοτείχου	900	33	-96%
2. Κοινότης Νέας Ὁρεστιάδος	197	3	-98%
3. Κοινότης Ἀλεξανδρουπόλεως	140	4	-97%
4. Κοινότης Κομοτηνῆς	819	28	-96%
5. Κοινότης Ξάνθης	550	6	-99%
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ			
6. Κοινότης Καβάλας	2.100	42	-98%
7. Κοινότης Δράμας	1.200	39	-97%
8. Κοινότης Σερρών	600	3	-99%
9. Κοινότης Θεσσαλονίκης	56.000	1.950	-96%
10. Κοινότης Βεροίας	460	131	-72%
11. Κοινότης Καστοριάς	900	35	-96%
12. Κοινότης Φλώρινης	400	64	-84%
ΘΕΣΣΑΛΙΑ			
13. Κοινότης Τρικάλων	520	360	-31%
14. Κοινότης Λαρίσης	1.120	726	-35%
15. Κοινότης Βόλου	872	645	-26%
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ			
16. Κοινότης Χαλκίδος	325	170	-48%
17. Κοινότης Ἀθηνῶν	3.000	4.930	+64%
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ			
18. Κοινότης Πατρῶν- Ἀργινίου	265	152	-43%
ΗΠΕΙΡΟΣ			
19. Κοινότης Ἰωαννίνων	1.850	163	-91%
20. Κοινότης Πρεβέζης	250	15	-94%
21. Κοινότης Ἄρτης	384	60	-84%
ΝΗΣΟΙ			
22. Κοινότης Κερκύρας	2.000	187	-91%
23. Κοινότης Ζακύνθου	275	275	—

24. Κοινότης Χανίων	350	77	98%
25. Κοινότης Ρόδου-Κῶ	1.900	200	-89%
ΣΥΝΟΛΟΝ	77.377	10.226	-87%

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ: ΑΙ ἀπόλεια τῆς κοινότητος Ἀθηνῶν ἀνέργονται περίπου εἰς 1.000 ἄτομα, ἢ δὲ μεταπολεμικὴ ἀξίμωσις τῶν μόνων τῆς ὀφείλεται εἰς ἐγκατάστασιν ἐν Ἀθήναις Ἰσραηλιτῶν καὶ ἄλλων κοινότητων τῆς χώρας.

γ)

ΠΗΛΑΞ Π

Ἀπολειπὸν Ἰσραηλιτῶν Ἰερρόπων

Σημειοῦμεν κατωτέρω τὸν ἀριθμὸν τῶν θανατοθέντων Ἰσραηλιτῶν τῶν κοινότητων τῆς Ἰερρόπων εἰς ναζιστικὰ στρατόπεδα θανάτου.

Ἰσραηλίται ἐκ Ρωσίας	1.000.000
Ἰσραηλίται ἐκ Πολωνίας	2.330.000
Ἰσραηλίται ἐκ Ρουμανίας	550.000
Ἰσραηλίται ἐξ Οὐγγαρίας	200.000
Ἰσραηλίται ἐκ Τσεχοσλοβακίας	310.000
Ἰσραηλίται ἐκ Γερμανίας	499.000
Ἰσραηλίται ἐξ Αἰθιοπίας	127.000
Ἰσραηλίται ἐκ Γαλλίας	120.000
Ἰσραηλίται ἐξ Ὀλλανδίας	120.000
Ἰσραηλίται ἐξ Ἰταλίας	30.000
Ἰσραηλίται ἐκ Βελγίου	70.000
Ἰσραηλίται ἐξ Ἑλλάδος	65.000
Ἰσραηλίται ἐκ Γιουγκοσλαβίας	56.000
ΣΥΝΟΛΟΝ	6.097.000

(Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Ἰσραηλιτῶν τοῦ Σολομώντος Γκριόζελ, Η.Π.Α. 1960.)

Country	Pre-war Jewish Population	Minimum Loss	Maximum Loss
Austria	185,000	50,000	50,000
Belgium	65,700	28,900	28,900
Bohemia and Moravia	118,310	78,150	78,150
Bulgaria	50,000	0	0
Denmark	7,800	60	60
Estonia	4,500	1,500	2,000
Finland	2,000	7	7
France	350,000	77,320	77,320
Germany	566,000	134,500	141,500
Greece	77,380	60,000	67,000
Hungary	825,000	550,000	569,000
Italy	44,500	7,680	7,680
Latvia	91,500	70,000	71,500
Lithuania	168,000	140,000	143,000
Luxembourg	3,500	1,950	1,950
Netherlands	140,000	100,000	100,000
Norway	1,700	762	762
Poland	3,300,000	2,900,000	3,000,000
Romania	609,000	271,000	287,000
Slovakia	88,950	68,000	71,000
Soviet Union	3,020,000	1,000,000	1,100,000
Yugoslavia	78,000	56,200	63,300
Total	9,796,840	5,596,029	5,860,129
Rounded	9,797,000	5,596,000	5,860,000